

www.azyb.az
www.ayb.az

- "Ulduz" jurnalı ilə
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Nizami Gəncəvi adına
Ədəbiyyat İnstitutunun
Cənubi Azərbaycan Ədəbiyyatı şöbəsinin
birgə layihəsi
- Ömrün "Ulduz" çağında
- "Ölümdən güclü"
- Dərgidə kitab

"Müdrək əcdadlarımızdan miras qalmış
üç şeyi sizə vəsiyyət edirəm:
ana dilimizi,
vicdanımızı,
Vətənimizi."

Şah İsmayıl Xətai

AYLIQ ƏDƏBİYYAT DƏRGİSİ
№ 2 (671) mart 2026

BU SAYIMIZDA

ULDUZ № 2 (671) mart 2026

Təsisçilər:

Azərbaycan Yazıçılar
Birliyi və "Ulduz"
jurnalının kollektivi

Baş redaktor:

QULU AĞSƏS

Redaksiya heyəti:

Tərənə Vahid (Baş redaktor
müavini), Hicran Hüseynova
(şöbə redaktoru), Dayandır
Sevgin (şöbə redaktoru),
Taleh Mansur (şöbə
redaktoru), Anar Amin,
Allahşükür Ağa, Baloğlan
Cəlil (Başqırdistan), Cavid
Zeynallı, Elxan Yurdoğlu,
Elmar Vüqarlı, Elşən Əzim,
Elxan Elatlı, Ələmdar
Cabbarlı, Əyyub Qiyas,
Furqan, Fuad Cəfərli, Gülnar
Ümid, Günay Səma
(Voronej), Həyat Şəmi, Hafiz
Hacxalıl, Xəyal Rza,
Xaqanı Qayıblı (Estoniya),
Qılman İman, Nuranə Nur,
Nargis, Nilufər Şıxlı
(Moskva), Məshəti Musa,
Orxan Cuvanlı, Rəsmiyyə
Sabir, Səhər Əhməd,
Seyfəddin Altaylı (Türkiyə),
Saodat Muxammadova
(Özbəkistan), Nazim
Muradov (Şimali Kipr Türk
Respublikası), Şəfa Vəli,
Ulucay Akif.

Bədii redaktor:

Ədalət Həsən

Nömrənin redaktoru:

Pərvanə Məmmədli

Ünvanı:

Az1000, Bakı, Xaqani küçəsi,
53.

ulduzdergisi1967@gmail.com

www.ayb.az

Telefon: (+99412) 498-72-43

Çapa imzalanıb: 24.02.2026.

"Ulduz" jurnalı

redaksiyasında yığılıb,
səhifələnib.

"ASPOLİQRAF LTD"

MMC-də çap olunub.

Sifariş №2, Tiraj: 300.

Qiyməti: 2 man.

1967-ci ildən çıxır.

Şəhadətnamə №238

Pərvanə Məmmədli
Güney Azərbaycan
ədəbiyyatı

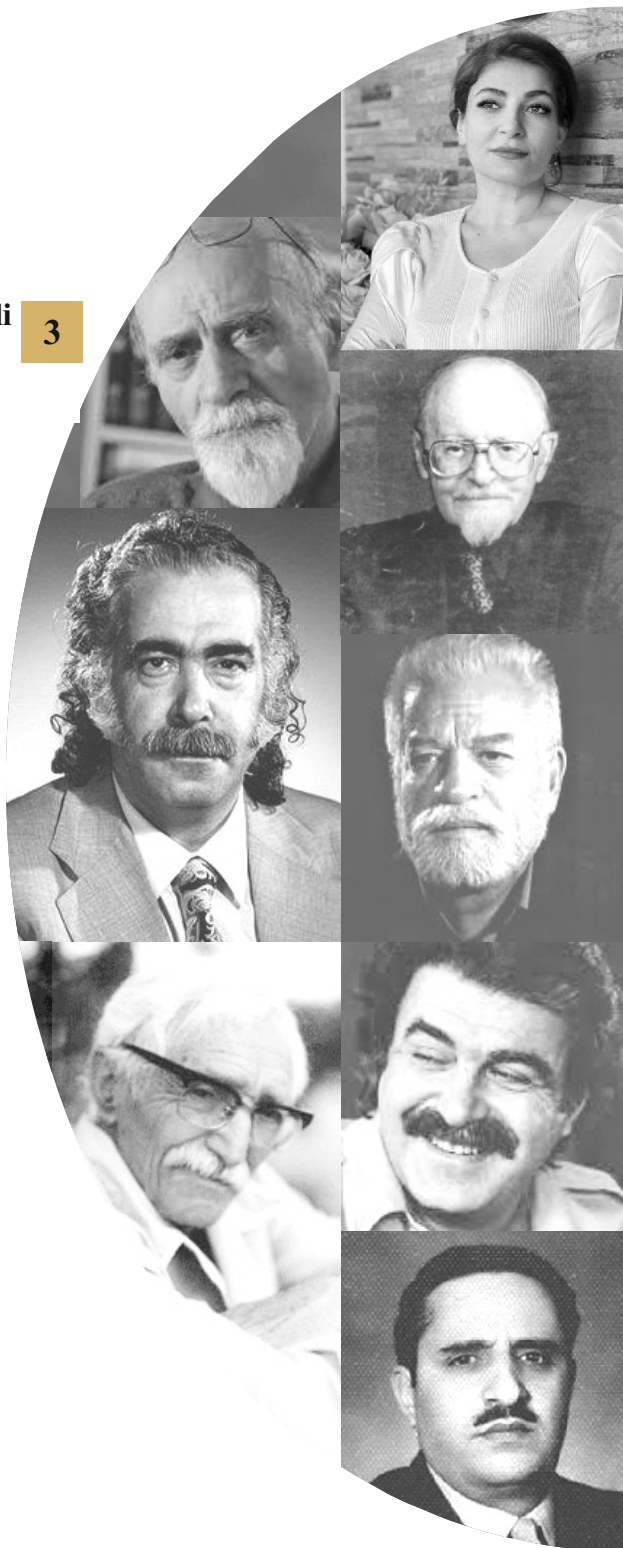
3

Dövrün aparıcı
ədəbi simaları

16

Nadir Qüdrətoğlu
"Yad olmuşuq"

64

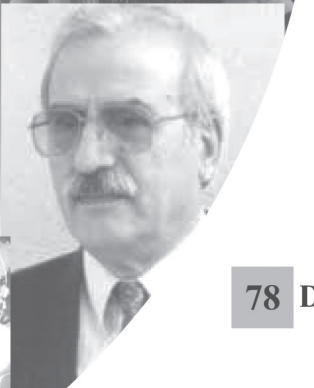

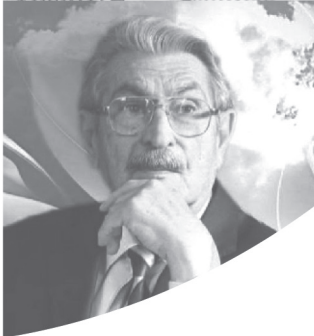
66 **Məti Osmanoğlu**
Ömrün “Ulduz” çağında

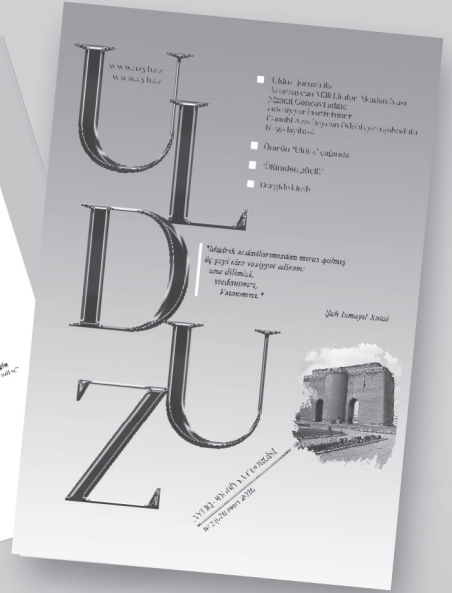
68 **Alpay Azər**
Ölümdən güclü

75 **Dayandur Sevgin**
“Köhnəlməyən xiffət”

78 **Dərgidə kitab**

"AZƏRMƏTBUATYAYIMI" AÇIQ SƏHM DAR CƏMIYYƏTI

"Ulduz" jurnalına abunə
olmaq üçün respublikanın
bütün şəhər və rayon
"Mətbuatyayımı" şöbələrinə
müraciət etməyiniz kifayətdir.

"QAYA" MƏTBUAT YAYIMI

"Ulduz" jurnalına abunə
olmaq üçün respublikanın
bütün şəhər və rayon
"QAYA" mətbuat yayımı
şöbələrinə müraciət
etməyiniz kifayətdir.

Jurnalın

satış qiyməti – 2.00 man.
abunə qiyməti – 2.00 man.

Bakı şəhərində abunə yazılmaq istəyənlər:

441-19-91
440-16-26

566 – 77 – 80

GÜNEY AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

Ədəbiyyat – xalqın ruhudur. Bu ruhu öyrənmək, yazılmamış səhifələri üzə çıxarmaq milli borcumuzdur.

Əksər dünya xalqlarının tarixində XIX əsr dövlətçilik ideyalarının möhkəmləndiyi, parçalanmış torpaqların birləşdirildiyi dövr kimi görünür. Azərbaycan üçüncü bu əsr parçalanma, yadlaşma və işğallar dövrü oldu. 1813-cü ilin Gülistan və 1828-ci ilin Türkmənçay müqavilələri tək-cə diplomatik sənəd deyildi – o, bütöv bir xalqın ruhuna çəkilməmiş sərhəd idi. Bu sərhəd milli yaddaşda həm də mədəniyyətin, dilin, qohumluğun parçalanması kimi yaşandı. Güney Azərbaycanın min illik mədəni beşiyi Quzey üçün daim bir qaynaq olmuşdu, lakin bu qaynağın üstü zorla bağlandı.

İkiyə parçalanmış bir xalqa yad əllər uzandı.

Xalqların siyasi taleyi onların ədəbiyyatını dərin izlərlə formalaşdırır. Bəzən bu tale bütöv bir xalqı iki yerə ayırır: sərhədlər çəkilir, dillər parçalanır, yaddaş yaralanır.

Ədəbiyyat isə həmin parçalanmanın ən güclü şahidi və ifadəçisinə çevrilir. Bu mənada, düşünürük ki, Güney Azərbaycanın ədəbiyyatı yalnız İran çərçivəsində deyil, dünyada oxşar təcrübələr yaşayan xalqların ədəbi irsi ilə müqayisədə də öyrənilməlidir.

Azərbaycan ədəbiyyatı əsrlərin sınağından keçmiş, müxtəlif ictimai-siyasi və mədəni mühitlərdə inkişaf edərək zənginləşmiş bütöv bir irsdir. Onun ayrılmaz və mühüm bir qolu isə Güney Azərbaycan ədəbiyyatıdır. Bu ədəbiyyat həm coğrafi, həm tarixi, həm də mənəvi baxımdan eyni qaynaqlardan su içmiş, Azərbaycan xalqının bütövlükdə mədəni yaddaşına misilsiz qatqılar vermişdir. Ancaq, təəssüf ki, bu zəngin irs hələ də yetərincə öyrənilməyib, araşdırılmayıb. Onun çoxlu yazılmamış səhifələri, araşdırılmamış mövzuları vardır.

Güney Azərbaycan ədəbiyyatı müxtəlif tarixi mərhələlərin çətin sınaqları içində formalaşmışdır. İstər Çar Rusiyası ilə Qacar dövrünün sərhəd bölgüləri, istər Pəhləvi dövrünün ağır assimilyasiya siyasəti, istərsə də İslam inqilabından sonrakı ideoloji məhdudiyətlər bu ədəbiyyatın taleyinə təsirsiz qalmamışdır. Bütün bunlara baxmayaraq, Güney aydınları, şair və yazıçıları milli ruhu, ana dili sevgisini, azadlıq ideallarını qorumağı bacarmışlar. Onların yaratdığı əsərlər tək-cə ədəbi nümunə deyil, həm də milli-mənəvi dirənişin ifadəsi kimi dəyərlidir.

Lakin bu irs haqqında tədqiqatların azlığı, systemsizliyi diqqəti çəkir. Bir çox yazıçıların əsərləri, mətbuat nümunələri, folklor örnəkləri hələ də arxivlərin tozlu rəflərində qalır. Bu yalnız ədəbiyyatşünasların deyil, bütövlükdə xalqın mənəvi yaddaşına qarşı da bir borcdur. Çünki öyrənilməyən ədəbiyyat – unudulmuş tarix deməkdir. Unudulmuş tarix isə milli kimliyin zəifləməsinə gətirə bilər.

Bu səbəbdən də Güney Azərbaycan ədəbi irsinin öyrənilməsi tək-cə bir elmi

məsələ deyil, həm də milli-mədəni missiyadır. Məqsədımız bu çatışmazlığı aradan qaldırmaq, yazılmamış səhifələri işıqlandırmaq, oxucuya ədəbiyyat tarixinin tərəqqisini təqdim etməkdir.

Bu istiqamətdə biz gələcəkdə silsilə yazılar təqdim etməyi planlaşdırırıq.

XX əsrin ortalarından başlayaraq Güney Azərbaycan ədəbiyyatı ikiqat təsir altında formalaşdı: bir tərəfdən fars şovinizminin assimilyasiya siyasəti, digər tərəfdən Sovet Azərbaycanı ilə ayrılıq... Bu parçalanma yalnız siyasi coğrafiyada deyil, insan şüurunda da sərhad yaratdı. Güney Azərbaycan şairləri üçün “dil” həm bir mübarizə aləti, həm də milli kimliyin son sığınacağı idi.

Lakin unudulmamalıdır ki, Güney ədəbiyyatının özündə də bu dərdd müxtəlif mərhələlərdə ifadə olunurdu. 1920-40-cı illərdə “Sandıq ədəbiyyatı” dönəmi, yəni qapalı, senzuralı şeir və nəsr dillə nəfəs almaq üçün gizli məkan axtarırdı. Rza şahın “dil yasağı” siyasəti Azərbaycan türkcəsini evlərdə gizlədilən bir mədəniyyətə çevirdi. Ancaq gizlədilmiş bu mədəniyyət güclü köklərə görə yox ola bilmədi.

Siyasətin bacarmadığı işi ədəbiyyat öhdəsinə götürdü. Cənub dərddi poeziyada, romanda, publisistikada yaşadı. Sovet ədəbiyyatının aparıcı qələm sahibləri – Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm, Mir Cəlal, Mehdi Hüseyn, Məmməd Səid Ordubadi, Mirzə İbrahimov öz yaradıcılıqlarında Təbriz motivlərini işlədi. Şəhriyarın “Heydərbabaya salam”ı Quzeydə oxunanda bir xalqın bölünmüş yaddaşına qığılcım kimi düşdü. Bəxtiyar Vahabzadənin “Gülüstan” poeması isə siyasi sərhədlərin poetik məhkumluğunu ifşa edirdi. Bu mövzu sonralar Məmməd Araz, Balas Azəroğlu, Abbas Makulu, Söhrab Tahir, Əli Tudə, Mədinə Gülgün kimi şairlərin də yaradıcılığında davam etdi.

1941-ci ildə sovet qoşunlarının İrana daxil olması ilə Azərbaycan xalqının tarixi taleyində yeni bir mərhələ açıldı. Arzın iki tərəfində uzun illər bir-birindən ayrı düşmüş insanlar arasında ilk dəfə canlı ünsiyyət yaranırdı. Bu, sadəcə siyasi hadisə deyildi, həm də milli yaddaşın oyanışı idi. Sovet qoşunlarının tərkibində Cənuba gedən ziyalılar həm təbliğatçı, həm də mədəni körpü rolunu oynadılar. Onların fəaliyyəti xalq arasında bir ümid oyatdı: sanki Azərbaycanın parçalanmış torpaqları yenidən birləşəcəkdi.

Amma bu ümid qısa müddətli bir illüziya idi. Nə Sovetlər Birliyi ilə İran arasında bağlanmış müqavilə, nə də beynəlxalq aləmin maraqları Cənubi Azərbaycanın siyasi müstəqilliyini tanıyırdı. Dünya gücləri üçün bu məsələ milli azadlıq ideyası yox, geosiyasi balans məsələsi idi. Beləliklə, tarixi reallıq şairlərin romantik ümidlərinin üzərinə sərt bir kölgə saldı. Ədəbiyyatın üzərinə isə yeni bir vəzifə düşdü: siyasi müstəqilliyi təmin edə bilməyən xalqın ruhunda bu ideyanı yaşatmaq.

1940-1950-ci illərdə Cənubda baş verən hadisələr

təkcə oradakı şairlərin deyil, həm də Şimal ədəbiyyatının diqqət mərkəzində idi. Sovet senzurasının sərtliyinə baxmayaraq, Süleyman Rüstəm, Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Osman Sarıvəlli və başqa şairlər Cənub mövzusuna müraciət etdilər. Bu faktın özü çox önəmlidir: Quzeydə ideologiya mərkəzdən idarə olunsa da, yazıçıların daxili duyğuları onlara Cənub faciəsini yazdırırdı.

1946-cı ildə Milli Hökumətin süqutu və Pişəvərinin faciəli sonluğu Cənub ədəbiyyatında yeni bir mərhələ açdı. Minlərlə ziyalı, yazıçı və şair Quzeyə – Sovet Azərbaycanına mühacirət etdi. Bu mühacirət sadəcə siyasi yox, həm də ədəbi mühitin taleyini dəyişən hadisə idi.

Balaş Azəroğlu, Seyid Cəfər Pişəvəri, Əli Tudə, Mədinə Gülgün, Söhrab Tahir, Məhəmməd Biriya, Qəhrəman Qəhrəmanzadə, Hökumə Billuri, İsmayıl Cəfərpur, Abbas Pənahi Makulu, Həmid Məmmədzadə, Qulamhüseyn Beqdeli, Həməzə Fəthi Xoşginabi, Qasım Cahani, Əbülfəz Hüseyni, Qafar Kəndli, Mirəli Mənafı, Aşıq Hüseyn Cavan və başqaları artıq Azərbaycan SSR-də ədəbi mühitin ayrılmaz hissəsinə çevrildilər. Onların poeziyası milli həsrətin, qürbət, parçalanmanın və eyni zamanda ümidin poeziyası idi. Güneyli şairlər öz şeirlərində Cənub mövzusunu daim gündəmdə saxladı, onu Quzey oxucusunun milli yaddaşına çevirdi.

Bu mərhələdə Quzey ədəbiyyatı ikili mənə qazandı: bir tərəfdən sosialist realizminin çərçivəsində formalaşdı, digər tərəfdən mühacir şairlərin gətirdiyi həsrət, azadlıq və qovuşma motivləri ilə yeni nəfəs aldı. Bu, ədəbiyyatı həm daha emosional, həm də daha milli etdi.

1941-46-cı illərdə Demokratik ədəbiyyat mərhələsi gəldi. Bu dövrdə senzurasız söz, sosial mövzular, fəhlə və kəndli həyatının bədii obrazları, ana dilli nəşrlər ön plana çıxdı. İlk dəfə aşıq ədəbiyyatı da siyasi çalar aldı. Bu, Güney ədəbiyyatında azadlıq nəfəsinin qısa, amma dərin iz buraxdığı bir mərhələ idi.

Pəhləvi dönəmində hüzn, məhrumiyyət, qorxu, yadlaşma ədəbi üslubun aparıcı xüsusiyyətlərinə çevrildi. Ancaq məhz bu kədərli ədəbiyyat Şəhriyar, Sahir, Səhənd, Haşım, Savalan, Haşım Tərhan, Məhəmməd Biriya, Əli Fitrət, Mir Mehdi Etimad, həmçinin yüzlərlə adı az tanınan şairin yaradıcılığında gələcək azadlıq arzularının toxumlarını qorudu.

Onlar öz poeziyasında xalqın ikiyə bölünmüş taleyini ifadə edirdilər və yaradıcılıqlarında “yarım qalan vətən”, “itirilmiş torpaq”, “əsir dil” kimi obrazlar dəfələrlə təkrarlınırdı.

Güney ədəbiyyatının ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri – mədəni müqavimət ədəbiyyatı olmasıdır. Şairlər üçün yazmaq sadəcə estetik akt yox, həm də milli varlığı qoruma vasitəsi idi.

Hər iki məkanda Azərbaycan dili ədəbiyyatın mərkəzi elementinə çevrildi. Quzeydə artıq rus dilinin təsiri hiss olunurdu, amma Güneydən gələn şairlər milli dili qoruyaraq tarixi və etnoqrafik çalarları əsərlərində təqdim edirdilər. Bu həm dil, həm də milli kimlik üçün möhkəm bünövrə yaratdı.

Şimal-Cənub ədəbiyyatının təmasına gəldikdə Süleyman Rüstəmin “Cənub şeirləri”ndə nostalji, həsrət və qardaşlıq motivləri ön plandadır. Səməd Vurğunun poeziyasında Cənub məsələsi daha çox romantik bir amal kimi qaldırılırdı. Rəsul Rza isə mövzunu bir qədər simvolik və fəlsəfi üslubda işləyirdi.

Tənqidi baxımından burada bir həqiqət görünür: müxtəlif üslub fərqlərinə baxmayaraq, Şimal şairləri milli duyğunu öz poeziyasına gətirməklə Şimal-Cənub arasında ruhani bir körpü yaradırdılar.

*Güneyli aydınlar soldan;
Səid Muğanlı, Həsən Rəşidi, Həsən Savalan, Rza Sərraflı və Pərvanə Məmmədli*

Professor Yaşar Qarayevin haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, bu milləti bu günə qədər siyasi şüarlar deyil, poeziya birləşdirib. Araz çayı torpaqları ayırsa da, poeziya ürəklərin arasındakı Araza çevrilmədi. Bir xalqın iflici məhz bu ədəbi damarların kəsilməsi ilə baş verə bilərdi. Lakin o damarlar yaşadı.

Bu körpü siyasi baxımdan yarımçıq idi, amma ədəbiyyat müstəvisində bütöv bir “milli mənzərə” formalaşdırdı. Güneydə üsyan və həsrətdən yazılırdısa, Quzeydə həmrəyliyin poetik sədası eşidilirdi.

Viktor Hüqonun dediyi kimi, hər siyasi inqilabın arxasında mədəni inqilab dayanır. Azərbaycan xalqının siyasi tarixi bəzən məğlubiyyətlərlə, yarımçıq qalan hərəkətlərlə yaddaşımıza yazılsa da, mədəni inqilab – yəni ədəbiyyat – xalqın ruhunu qorudu. Bu gün də Güney və Quzey ədəbiyyatı bir-birini tamamlayan iki qanad kimi bütöv milli mədəniyyətin uçuşunu təmin edir.

2014 - cü ildə İsveçdə doktor Cavad Heyətlə bağlı keçirilən konfrans

Ümid edirik ki, Güneyimizlə bağlı silsilə yazılar oxucularımızın da ürəyincə olacaq. Çünki hər bir xalqın milli-mənəvi sərvəti ilk növbədə öz övladlarına çatdırılmalıdır. Bu sərvət xalqın mənsubiyyətini, kimliyini, gələcəyini müəyyənləşdirir. İnanırıq ki, Güney Azərbaycan ədəbiyyatının dərgimizin səhifələrində geniş ictimaiyyətə tanıtılması bütövlükdə Azərbaycan mədəniyyətinin güclənməsinə xidmət edəcək.

*Pərvanə MƏMMƏDLİ,
filologiya elmləri doktoru*

Güney Azərbaycan sevdam...

Orta məktəbi bitirəndən sonra, hələ universitetə yenicə daxil olduğum dövrdən işləməyə başladım. Xarici Ölkələrlə Dostluq və Mədəni Əlaqələr Cəmiyyətinin kiçik bir kitabxanası vardı. Bu, beynəlxalq səviyyəli bir qurum olduğuna görə kitabxanaya dünyanın bir çox ölkələrindən həm rəsmi, həm də qeyri-rəsmi mətbuat nümunələri gəlirdi.

O zamanlar siyasi xarakterli “Dünya atlası”, sonra İngiltərədən, Amerikadan, eləcə də Rusiyadan gələn müxtəlif səpkili jurnallar çox oxunurdu. Onları mağazalarda tapmaq çətin idi, lakin kitabxanalarda olurdu. Bununla yanaşı, İraq, İran, Bolqarıstan, Çexiya, Almaniya kimi ölkələrdən də qəzet və jurnallar gəlirdi.

Azərbaycanla bağlı nə isə yazılanda həmin materialları ayırır və ayrıca yığırdım. İraqdan gələn “Qardaşlıq”, “Yurt” və b. jurnalları da oxuyurdum – çünki ərəb təmayüllü orta məktəbdə təhsil almışdım və jurnalda yazılanları asanlıqla anlayırdım (Bu materiallardan kitabxanada xüsusi stend də hazırlamışdım).

Amma mənə ən çox maraqlandıran İranla-Cənubi Azərbaycanla bağlı çox məhdud sayda olan mətbuat və kitablar idi. Onlardan “Varlıq” jurnalı özəlliklə seçilirdi. Onun səhifələrini oxuyanda mənim üçün sanki bir yeni aləm açılırdı. O vaxtlar – sovet dövründə İranla münasibətlər, demək olar ki, yox dərəcəsində idi. Bəzən xaricdən qonaqlar gəlirdi və onlarla görüşüb dinləmək imkanları da olurdu.

Cəmiyyətin ayrıca redaksiyası var idi – “Odlar yurdu” qəzeti (90-cı illərdə Cəmiyyətin bir şöbəsi və bu qəzet ayrılıb “Vətən cəmiyyəti” adıyla başqa təşkilatda cəmləndi) və xaricə tirajlanan “Azərbaycan bu gün” jurnalı nəşr olundu. Sonralar mən orada müxbir kimi işləməyə başladım. Ora çoxlu məktublar gəlirdi, xüsusən də xaricə səpələnmiş soydaşlarımızdan. Onların çoxu Cənubi Azərbaycandan olan siyasi

mühacirlər idi. Aralarında şairlər də vardı, yazıçılar da. Məktublarını oxuyanda onların vətən həsrəti çəkdikləri, dilə və mədəniyyətə bağlılığı hiss olunurdu.

Aralarında sənət adamları da çox idi. Məsələn, Almaniya da yaşayan Əkrəm Behkəlam çəkdiyi şəkillərini göndərmişdi. Eləcə də Əli bəy Hüseynzadənin oğlu Səlim Turan da öz çəkdiyi rəsmi cəmiyyətə hədiyyə etmişdi. Bəzi tanınmış şəxslərlə, İren Melikoff, Çingiz Hüseynov və b. ilə söhbətlərimiz olmuşdu, onlardan müsahibələr də götürmüşdüm. Müxtəlif səbəblərdən vətənlərindən didərgin düşmüş soydaşlarımızın arasında Güney Azərbaycandan olanlar çoxluq təşkil edirdi. Ümumiyyətlə, azərbaycanlılar mühacirət etdikləri Avropa və Amerika ölkələrində ana dilinin, milli-mənəvi dəyərlərin, mədəni irsin qorunması missiyasını boyunlarına götürüb yerinə yetirməyə çalışırdılar. Bir dəfə Almaniya da gəlmiş, Bonnda 1984-cü ildən bəri “Ana dili” adlı qəzet nəşr etdirən Nürəddin Qərvəvi ilə tanış olmuş və onun zəhmətə qatılıb qürbətdə gördüyü işindən çox təsirlənmişdim. Dünya səviyyəsində tanınmış həkim və türkoloq alim, Tehranda “Varlıq” jurnalının nəşiri Doktor Cavad Heyətlə də sonradan yaxından tanış olmuşdum və bu tanışlıq mənim həyatımda bir dönüş nöqtəsi olmuşdu.

Sonralar diqqətim daha çox Güney Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti üzərinə yönəldi. Artıq qanı qanımdan, dili də dilimizdən olan güneyli qələm dostlarımızın yaradıcılığı ilə məşğul olmağa başladım.

Eyni zamanda universitetdə də oxuyurdum və diplom müdafiəmi Güney Azərbaycan mövzusunda həsr etmişdim. O vaxtdan indiyə qədər fəaliyyətim, tədqiqatım və düşüncə dünyam bu istiqamətdə yön alıb.

O illər mənim üçün həm də formalaşma dövrü idi. Gənc idim, axtarışda idim, çoxlu kitablar oxuyurdum; ilk növbədə də A.P. Makulunun, M. S. Ordubadinin, M. İbrahimoğlunun və başqa yazıçıların Cənubla bağlı

romanlarını oxuyurdum. Cənubdakı soydaşlarımızla bağlı hər şey diqqətimi çəkirdi. Əsas bağ, ünsiyyət redaksiyaya gələn yazılar, məktublar idi. Hər məktubun, hər bir cümlənin arxasında bir insan nəfəsi var idi. Bir taleyin izi, bir yaddaş qırıntısı.

Çoxları elə bilirdi ki, Cənubi Azərbaycan mövzusu yalnız siyasətin sahəsidir. Amma mən uzaqdan gələn məktublarda ana dilinin sındırılmamış, gizlədilmiş və qorunmuş izlərini tapanda sanki uşaq kimi sevinirdim.

Sonra mən Cavad Heyətlə tanış oldum. O görüş, desəm ki, həyatımın istiqamətini dəyişdi, heç də şişirtmiş olmaram. Çünki o, mənə yalnız Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatını yox, Azərbaycanın bütöv ruhunu göstərdi. Dilin necə sevildiyini, xalq yaddaşının necə qorunduğunu onun və həmkarlarının “Varlıq” jurnalında yazdıqlarında gördüm.

Və mən bütün həyatımı artıq bu mövzu ilə bağladım. Çünki məni bir sual daim düşündürürdü: Bizim mədəniyyətimizin beşiyi Təbriz olub, ona şəhərlərimizin anası deyilib. Biz isə onu az qala unutmuşuq. Halbuki orada son iki yüz ildə elə bir mədəniyyət yaranıb ki – içində ədəbiyyat da var, tarix də, incəsənət də, musiqi də... Amma bu mədəniyyət sanki rəsmi şəkildə tanınmayıb, ara-sıra xəbərlər, parçalanmış məlumatlar şəklində bizə yetişib.

Qarşıma məqsəd qoydum ki, bu boşluqları doldurmaq lazımdır. Çünki Qüzey Azərbaycan ədəbiyyatını, tarixini, mədəniyyətini sistemli öyrənsək də, Güney tərəfi hələ də sanki duman içində qalıb. Orada böyük bir sahə var – ağ səhifələr, toxunulmamış, yazılmamış. Sanki Təbrizin başı kimi dumanlı, küçələri kimi dolanbac, tarixi kimi zəngin, nağılları kimi sirli, əsrarəngiz...

Mən istəyirdim ki, yetərinə öyrənilməyən, bilinməyən belə nəsnələri araşdırıb tanıdam.

Bu işdə mərhum müəllimim Abbas Zamanova çox borcluyam. Diplom işimin rəhbəri kimi demişdi ki, bunu kənara qoy-

ma, elmi iş kimi davam elə. O, mənə inam, həvəs aşılamışdı. Mən o vaxtlar həm də “Odlar yurdu” qəzetində müxbir işləyirdim, vaxtım çox az idi. Cəmiyyətin sədri Xalq şairi Nəbi Xəzri işçilərə qarşı çox tələbkar idi. Professor vəziyyəti bilirdi, ona görə də Nəbi Xəzri ilə danışmış, işdən qalmamaq şərtilə, tədqiqat da apara bilməyim üçün razılıq almışdı.

Bir də doktor Cavad Heyətin boynunda minnəti var. Onun mənə verdiyi dəstək olmasaydı, bəlkə də, bu işi sona çatdırmaq o qədər də asan olmazdı. O hər dəfə Bakıya gələndə “Varlıq” dərgisinin saylarını mənə gətirirdi. Çünki o dərgi Azərbaycana rəsmi şəkildə gəlmirdi. Mən bir nüsxəni özümə saxlayır, qalanlarını kitabxana və arxivə verirdim.

Belə-belə mən o dərginin 20 illik saylarını toplayıb bir-bir incələdim. Oradan çox şey öyrəndim, əldə etdim. İlk elmi işimdə həmin materialları sistemləşdirdim:

Folklor, klassik divan ədəbiyyatı, nəsr, poeziya və çağdaş ədəbiyyat.

Hamısını ayrıca işlədim. Düzdür, namizədlik işi üçün geniş miqyaslı idi. Amma mən onu müdafiə etməzdən əvvəl kitab halında çap etdirdim. Sonralar dərgilərə hər dəfə yenidən baxanda və yeni sayları izləyəndə maraqlı olan faktlar üzə çıxırdı – bu da yeni ideyalar doğurub yeni yazılara vəsilə olurdu.

O vaxtlar fars dilini də artıq mənimsəmişdim. Kompüterlər yeni-yeni çıxırdı, mətni, indi olduğu kimi, başqa əlifbaya tez çevirmək, köçürmək, axtarışlar etmək olmurdu. Mən hər şeyi əlimlə konspektləşdirirdim, sətir-sətir, səbirlə. Sonradan başa düşdüm ki, bu gərgin zəhmət mənim üçün böyük məktəb olub.

Beləcə, həvəsim, maraq dairəm bir yerə cəmləndi və mən bu işə vuruldum.

Cavad Heyətin tələbkarlığı da məni daim daha məsuliyyətli olmağa vadar edirdi. Hiss edirdim ki, mənə inanır, o inamı doğrultmalı idim. Buna görə də bu mövzunu 15 ilə yaxın, bəlkə də, bir az çox işlədim və “Varlıq” jurnalında ədəbiyyat

məsələləri”(Bakı, 2000) monoqrafiyası ərsəyə gəldi. Bu haqda ilk dəfə yazılırdı. Və ilk olan hər şey kimi, həm çətin idi, həm də maraqlı.

Elmi işimi müdafiə etdikdən sonra ədəbiyyat sahəsində işləməyə başladım. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsində işə qəbul olundum. Şöbə müdiri professor Teymur Əhmədov idi. Bu şöbə Mirzə İbrahimovun böyük zəhməti hesabına yaranmışdı. Mirzə İbrahimovun səyi, şöbə əməkdaşlarının axtarış və səriştəsi nəticəsində 1981-1994-cü illərdə “Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası”nın dörd cildinin “ilk bütöv, sistemli, fundamental” nəşri baş tutdu. O illərdən bu günə qədər şöbə əməkdaşları Cənubi Azərbaycanın şair və yazıçılarının həyat və yaradıcılığını tədqiq edib – monoqrafiyalar yazmış, əsərlərini fars dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə, ərəb əlifbasından Azərbaycan əlifbasına transliterasiya və tərtib etmiş, kitablarda, dövrü mətbuat səhifələrində tədqiqat xarakterli məqalələr dərc etdirmişlər.

Orada çalışmaq mənim üçün şərəfli olduğu qədər məsuliyyətli idi.

Bir müddət sonra Bakı Dövlət Universitetinə də işləməyə dəvət aldım. Orada ilk dəfə olaraq Cənubi Azərbaycan mətbuatı tarixi fənnini tədris etdim.

2009-cu ildə Təhsil Nazirliyinin təsdiqi ilə “Cənubi Azərbaycan mətbuatı” (Bakı, “Elm”) adlı kitabım nəşr olundu və çox sevindirici haldır ki, hazırda Azərbaycanın bir çox universitetlərində dərslik kimi istifadə olunur.

Sonradan artıq başqa kitablarım da meydana gəlməyə başladı.

2015-ci ildə “Cənubi Azərbaycan: ədəbi şəxsiyyətlər, portretlər” (Bakı, “Sabah”) adlı kitabım çap olundu. 2015-ci ildə üzərində illərlə işlədiyim daha üç kitabım nəşr olundu: “Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri” (Bakı, “Sabah”), Qulamhüseyn Saidi “Sonsuz səfər” (Bakı, “Hədəf”, tərtib, ön söz və izahlı sözlərlə birgə) və

“Güney Azərbaycan ədəbiyyatı” antologiyası (Çağdaş dövr, tərtib, ön söz və izahlı sözlərlə birgə). 2019-cu ildə isə dünya şöhrətli nasir və tənqidçi Rza Bərahəninin əsərlərini ölkəmizdə tanıtdırmaq üçün “Rza Bərahənidən seçmələr” adı altında ayrıca kitab şəklində nəşr etdirdim.

2021-ci ildə nəşr olunan “Cənubi Azərbaycanda ədəbi-bədii prosesin inkişaf mərhələləri” (Bakı, “CBS”) monoqrafiyasında Cənubda ədəbi prosesin milli-bədii tutumu Cənubi Azərbaycan poeziyası, nəşri, mətbuatı, folklor və klassik ədəbi irs məsələləri kontekstində araşdırılır.

Mənim illərlə qəlbimdə saxladığım bir arzum vardı və mən ona da çatdım. İstəyirdim ki, bizim ədəbiyyatımız xaricdə tanınsın. Çünki çox zaman xarici müəlliflərin Azərbaycan haqqında yazdıqlarını araşdıranda görürdük ki, çox az kitab var və yerli müəlliflərin əsərlərinə çox az istinad olunur.

Bu səbəbdən Cənubi Azərbaycan mətbuat tarixi və mədəniyyəti haqqında hazırladığım elmi tədqiqatımı ingilis dilinə çevirtirib Avropada, İsveçdə (The Press “History of South (Iranian) Azerbaijan XIX-XXI centuries”-(Stokholm, “Diktonius”, 2023) nəşr etdirdim.

Eyni zamanda Türkiyədən çox nüfuzlu “Ötügen” nəşriyyatı mənimlə müqavilə bağladı. Güney Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bağlı “XX yüzüyl Güney Azərbaycan edebiyatının öncüləri 1” – (İstanbul, “Ötügen”, 2023) adlı kitabımın birinci cildi Türkiyə türkcəsində nəşr olundu.

2025-ci ildə mənəvi ata bildiyim doktor Cavad Heyətin 100 illiyi tamam oldu. Onun ad günü ərəfəsində “Doktor Cavad Heyət “VARLIQ”I” (Bakı, “Füyuzat”) monoqrafiyasını nəşr etdirdim. Kitab Azərbaycan elminə, mədəniyyətinə, ədəbiyyatına və ictimai fikrin inkişafına misilsiz töhfələr vermiş dünya şöhrətli alim, türkologiya və tibb sahəsində ilk cərrahi yeniliklərə imza atmış tanınmış həkim, ictimai xadim, araşdırıcı, publisist və “Varlıq” jurnalının yaradıcısı Cavad Heyətin

çoxşaxəli həyat və fəaliyyətinə həsr olunmuş ilk elmi monoqrafiyadır.

Türkiyə mətbuatında da bu sahəyə çox maraq var. Bir müddət mən “Türkiyə okuyor” qəzetində köşə yazarı kimi də çıxış edirdim. 3-4 il onlarla əməkdaşlıq etdim. Sonra başqa dərgilərlə də əməkdaşlığımızı davam etdirdik.

“Ulduz” jurnalının mənə yaratdığı imkan da çox sevindirici oldu. İnanıram ki,

bu sahədə az da olsa, Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatını oxuculara tanıdıb sevdirmək mümkün olacaq. Hazırladığım layihədə çatışmazlıqların olması istisna deyil.

Mən “Ulduz” jurnalına öz dərin münəddarlığımı bildirirəm. Çünki hər belə layihə sabaha, xalqımızın bütövlüyünə açılan bir qapıdır.

Çagdaş Güney Azərbaycan ədəbiyyatı: dünəndən bu günə

Azərbaycan mədəniyyətinin, tarixinin böyük bir hissəsi Güney Azərbaycanla bağlıdır. Amma Azərbaycanı iki əsr bundan əvvəl ayırsalar da, xalq həmişə mənən bir olmuşdur.

XIX və XX yüzilliklərdə cərəyan edən siyasi və ictimai hadisələr bütün Şimali Azərbaycanda olduğu kimi, Cənubi Azərbaycanda da yeni realist bir ədəbi istiqamətin yaranmasına əhəmiyyətli zəmin yaratmışdır. XX əsrin ictimai-siyasi gedişləri poetik fikrin bütün qollarına təsir etmişdir. Bu dövr şairləri arasında fars dili ilə ortaya qoyulan “yeni şeir” anlayışına Azərbaycan şairlərinin əhəmiyyətli rolu olmuşdur.

Şair və yazarların bir çoxu öz ana dilləri ilə bərabər, fars, eləcə də ərəb dillərində də yazıb-yaratmışlar. Milli Hökumət dövründə gənc yazarlar Poeziya məclisinin qurulmasından faydalanaraq ədəbiyyata yeni ruh gətirmişlər.

Pəhləvi rejiminin əlilə Milli Hökumət məhv edildikdən sonra göstərilən məclisin qalan nümayəndələri ilə 40-cı illərdə ədəbiyyata gələn şairlər ədəbi gedişata yön vermiş, onun poetik rəngarəngliyini təmsil etmişlər.

1960-cı illərdən etibarən Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında Şimala doğru başlayan yaxınlaşma şəirdə də özünü göstərir. Xüsusilə Məhəmmədhüseyn Şəhriyar, Bulud Qaraçorlu Səhənd, Həmid Nitqi, Barış, Həbib Sahir, Həsən Məcidzadə Savalan, Kərim Məşrutəçi Sönməz, Haşım Tərhan kimi şairlər şimaldakı qardaşlarına sə

verərək qarşılıqlı əlaqə yaradılmasına səy göstərmişlər.

Pəhləvi rejiminin devrilməsi və İran İslam Respublikasının qurulmasından sonra əldə edilən nisbi azadlıq mühitində (1979 – 1981) Azərbaycan türkcəsində kitab, qəzet və jurnal bumu yaşanmış, ədəbi mühitdə özəl bir canlanma baş vermişdir.

Nədənsə çoxları Güney Azərbaycan ədəbiyyatı deyəndə ancaq “Ayrılıq, həsrət, Araz” mövzusunun, uzaqbaşı Şəhriyarı göz önünə gətirir. Güneyli yazarların göstərilən qəliblərdə qalmayıb, əksinə, onu çoxdan vurub sındırdığını, hətta deyərdim ki, Quzeydəki yazarlardan sənət baxımından geri qalmayan ədəbi nümunələr yaratdığını görürük.

Heç kəsə sirr deyil ki, ana dilində rəsmi təhsil almaq problemi ilə üz-üzə qalan güneylilərin ədəbiyyat dünyası mütaliə və oxucu gərginliyi ilə hələ də müşayiət olunmaqdadır. Bu dildə oxuyub düşünmək çoxlarına, təbii ki, çətindir. Bütün bunlara rəğmən, bu gün Azərbaycan ədəbiyyatına maraq artmaqdadır.

Güney Azərbaycanda xalqın dili, ədəbi və mənəvi dəyərləri son 100 ildə daim gərginlikdə qalıb, basqılı bir həyat yaşayıb. Bu səbəbdən də yaranan ədəbiyyat daha çox dirəniş və özünü təsdiq kimi məzmunlar daşıyıb.

Milli oyanış, hər şeydən əvvəl ana dilində yazılmış olan ədəbiyyatda özünü göstərib. Burada yaranan ədəbiyyat ilə milli azadlıq hərəkatı həmişə qoşa olub. Hər inqi-

labdan, xalq hərəkatından sonra mədəni həyatda da irəliləyiş olub.

Rejim Azərbaycan türklərinin tək ədəbiyyat və dil sahəsini deyil, eləcə də teatr, kino, musiqi və incəsənət sferalarını basqı altında saxlamağa çalışıb.

Quzey Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsi, onun dünyada söz sahibi olması Güneydə milli özünəqayıdışa böyük təkan

verdi. Arazın hər iki tayında vahid bədii dünyagörüşün, hətta deyərdik ki, ortaq ədəbi prosesin formalaşma prosesi ortaya çıxdı. Ədəbi janrların mənzərəsindəki fərqlərə baxmayaraq, bu gün Güney və Quzey Azərbaycanda poeziyadakı axtarışların məzmun və sənətkarlıq tutumu bunu təsdiq edir.

Ədəbiyyatda iz qoyan tarixi gedişlər, hərəkatlar

Bütün siyasi məhdudiyyətlərə baxmayaraq, Cənubdakı son 40 ildəki hadisələr ədəbiyyatın milli mahiyyətini müəyyən etdi. Son yüzillikdə Güney Azərbaycanda xalqın həyatında baş vermiş mühüm tarixi-siyasi və sosial-mədəni hadisələri, hərəkatları tezis şəklində sərgiləyib özündən sonra ədəbiyyatda, ictimaiyyətdə iz qoyan bu tarixi gedişləri, hərəkatları sadalamaq yerinə düşərdi.

– Tarixə nəzər salsaq, görürük ki, Məşrutə və Xiyabani hərəkatlarının davamı olan və 1945-1946-cı illərdə Seyid Cəfər Pişəvərinin başçılığı ilə qurulan birillik hökumətdə yeni dəyərlər qazanmış xalqın sosial, siyasi və mədəni sahələrindəki milli tərəqqi ədəbiyyatda öz təsirini qoymuş və onunla bir sırada olmuşdu. Bu dövrü Güney Azərbaycanın İntibah ili saymaq olar.

– Pəhləvi rejiminin devrilməsi və İran İslam Respublikasının qurulmasından sonra əldə edilən nisbi azadlıq mühitində (1979-1981) Azərbaycan türkcəsində kitab, qəzet və jurnallar bumu yaşandı. Ədəbi mühitdə özəl bir canlanma baş verdi. Amma bu kitab nəşri və mətbuatın dirçəliş dövrü, təəssüf ki, 2-3 il çəkdi.

– 90-cı illərin əvvəlində Sovetlər Birliyinin çökməsi və Quzey Azərbaycanın müstəqilliyə qovuşması Güneydən də yan ötmədi. Tikanlı sərhəd məftilləri aradan götürüldü. Ayrılıq və həsrətə son qoyuldu. Quzey Azərbaycan və Türkiyə telekanalları peyk yoluyla İranda seyr edildi. Ədə-

biyyata və ədəbi əlaqələrə geniş meydan açıldı.

– 1997-ci ildə Hatəminin prezident seçilməsi Azərbaycan türkcəsində nəşrlərin artmasına zəmin yaratdı. Lakin milli problemlərin həllindəki boşluqlar tələbə hərəkatlarının başlamasına təkan verdi.

– Təbrizli Çehreqaninin Məclis namizədliyinin rədd edilməsi Azərbaycan tələbə hərəkatının daha da aktivləşməsinə gətirib çıxardı. Ədəbiyyata yeni fikirli gənc yaradıcı nəsil gəldi.

– Tanınmış ziyalıların prezidentə imzaladığı məktub-müraciətlər cavabsız qalsa da, ictimaiyyətdə geniş əks-səda doğurdu, ədəbi polemikaya yol açdı.

– Xalqın azadlıq simvoluna çevrilmiş Babəkin doğum gününün hər il Babək qalasında qeyd olunması xalq yığıncağına, yürüşünə, nəhayət, qurultayına çevrildi. Bu kütləvi yürüş aksiyalarında daxili etirazların bəyanı, özəlliklə özünü təsdiq, milli kimlik ön planda idi. Dövlət bunun qarşısını alsada da, etiraz aksiyası sonralar başqa formalarda üzə çıxmağa başladı.

– İran KİV-də türkləri təhqir edən verilişlərə, özəlliklə qəzətdə çıxan karikaturaya etirazlar kütləvi hal aldı, ədəbi-siyasi aləmdə böyük əks-səda doğurdu.

– Təbrizin “Traktor” futbol komandası bumu həm də kütləvi etirazlara meydan oldu. Son vaxtlar komandanın oyunları həm də milli hüquqlarını tələb edənlər üçün meydana, eləcə də milli şüarlar üçün

tribunaya çevrilməyə başlayıb.

– Urmu gölü ilə bağlı etirazlar, 2008-ci ildən bu yana Urmu gölünün suyunun azalması yavaş-yavaş özünü ciddi şəkildə göstərir, bu da gölün ətrafında yaşayan yerli türk əhəlinin o yerləri tərk etməsi və gölün fauna, flora örtüyünün məhv olmasına gətirib çıxarmışdır. Azərbaycan ziyalıları və milli fəalları buna görə dövlətə dəfələrlə iradlarını bildirib xəbərdarlıq ediblər. Gölün qurumasının qabağını almaq üçün heç bir tədbir görməyən İran hökumətinə qarşı xalq “Urmu gölü can verir, məclis onun qətlinə fərman verir” şüarını hər yerdə gündəmə çıxarır. Bu ekoloji təhlükə artıq lokallıqdan çıxıb beynəlxalq ictimaiyyətin də nəzərini cəlb etsə də, çox təəssüf ki, Urmu gölü dünya xəritəsindən silinmək üzrədir.

– İranda 2022-ci ilin 17 sentyabrından başlayan etirazlar İranın inqilab prosesinə girdiyini göstərir. Bu inqilabi mübarizənin qələbəyə nail olub-olmayacağını proqnozlaşdırmaq çox çətinidir. Amma bu etirazlar İranda avtoritar quruluşun illər ərzində qurduğu qorxu divarını yıxmağa nail olub. Hər halda, növbəti İranın artıq köhnə İran kimi olmayacağını güman etmək olar. Yəni həm İranda daxili şərait, həm də beynəlxalq siyasətdəki dəyişikliklər İranın dönüş nöqtəsinə keçdiyini göstərir. İranın siyasi taleyi baxımından mühüm faktor olan Güney Azərbaycan türklərinin ümumi iradəsi, baş verə biləcək qiyam və hadisələrə reaksiyası regional bərabərliklər baxımından da önəmli olacaq. Güney Azərbaycan türk milli fəallarının irəli sürdüyü mülahizələrə görə, Güney azərbaycanlıların bir türk varlığı olaraq yaşaması İranın sürətlə irəlilədiyi yeni dönüş nöqtəsində dövlət hakimiyyətinə çatmaqla təmin edilə bilər.

Milliyyətçə fars olan Pza şah Pəhləvi hakimiyyətə gələndən sonra ölkədə fars olmayan xalqlara qarşı assimilyasiya siyasəti apardı, onların dil və mədəniyyətini sıxışdırdı, dillərinə qadağa qoydu. O dövrdən sonra Güneydə “Dil özünü əsasən folklorda; aşıq dastanlarında, nağıllarda, bayatılarda, nəğmələrdə, mərsiyələrdə qoruyub saxlayıb”. Bu sözləri hələ 100 il bundan əvvəl Məmmədəmin Rəsulzadə əsərlərindən birində yazmışdı.

Şah rejimi milli şüurun artmasında ədəbiyyatın böyük rolunu diqqətə alaraq türkcə ədəbi əsərlərin nəşrinə icazə vermirdi, milli ziyalılar da farsca yazmaq məcburiyyətində qalmışdılar. Lakin istisnalar da olmuşdu. Azərbaycan ədəbiyyatının böyük çətinliklərlə çap olunmuş (Məs. Bulud Qaraçorlu Səhəndin, Həbib Sahirin, Savalanın, Məhəmədəli Fərzanənin kitabları gizli olduğundan çox zaman ili və nəşr yeri göstərilmirdi) anadilli əsərlərinin sayı çox az olmuşdur. Ziyalılar bəzən də senzura-dan yayınmaq üçün bədii əsərlərə xüsusi forma verir, onu folklor, uşaq ədəbiyyatı nümunəsi kimi çap edirdilər.

60-cı illərdəki nəsil əvvəlki nəsillərin yaradıcılığının məruz qaldığı çox sınaqlardan xəbərdar oldu, nəticə çıxardı. Pişəvərinin birillik demokratik hökumətinin xoşbəxt günləri uşaq və gənclik dövrünə düşənlərin yaşı artıq 20, 30-dan çox idi. Ədəbiyyata öncəkilərdən fərqli düşünən nəsil gəldi: Səməd Behrəngi, Qulamhüseyn Saidi (Gövhər Murad), Əliza Nabdil (Oxtay), Mərziyə Üskiyi Əhmədi (Dalğa), Həbib Sahir, Bulud Qaraçorlu Səhənd və b.

Keçən əsrin qırxıncı illərinin ortalarında ilk dəfə əlinə qələm almış gənc istedadlar bir də otuz ildən artıq bir müddətdən – İslam inqilabının qələbəindən sonra Azərbaycan dilində nəşr olunan müxtəlif jurnalların səhifələrində öz yaradıcılıqlarını üzə çıxartmağa imkan tapdılar.

Formalaşmağa başlayan milli müəyyənlik düşüncəsi artıq 1945-ci illərdə solçu-populist müstəviyə, 1990-cı illərdə isə yenidən millətçiliyə, kimliyə keçdi.

1978-79-cu illər İran inqilabı

1978-79-cu illər İran inqilabı xarakterinə görə çox unikal idi. Ölkəni az qala amerikalıların əli ilə idarə edən şah İslamçı dindarların və solçu əqidə əhvalı kütlənin nifrətinin səbəbləri az deyildi. İran dünyanın çoxmillətli dövlətlərindən olduğu üçün milli problemləri də yetərinə idi. Elə xalqın ayağa qalxması, küçə və xiyabanlara çıxması sosial, siyasi, mədəni qatlardakı çatlarla bağlı idi. Səslənən şüarlarda, çıxışlarda, yazılan elamiyyələrdə bu aydın görünürdü. Amma həlledici məqamda monarxiyaya qarşı yönəlmiş demokratik xalq inqilabı birdən istiqamətini kəskin dəyişdirib nəticədə İslam təmayüllü oldu.

Unutmayaq ki, İranda din amili həmişə güclü olub. Və Xomeyni kimi nüfuzlu din xadimi xalqı öz ardınca apara bildi. 1978-ci ilin əvvəlində şah, rejimə qarşı baş qaldırmış antiimperialist, anti-monarxist xalq hərəkatı sonda İslam inqilabı kimi tarixə daxil oldu (bir çox mənbələrdə haqlı olaraq, onu ilkin başlanğıcda olduğu kimi, 1978-79-cu illər İran inqilabı adlandırırlar).

1978-79-cu illər İran inqilabından sonra yaradıcı ziyalılarda millətsevərlik, türkçülük hissləri daha da gücləndi. Xalqın uzun illər yaddaşında qalıb yaşayan aşiq yaradıcılığına, dastanlara, qəzəl janrına geniş meydan açıldı. 1980-90-cı illərdən başlayaraq ədəbi prosesdə canlanma baş verdi. Ədəbiyyata yeni nəsil, yeni dalğa gəldi. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında ağır terror və repressiyalara baxmayaraq, istibdad dövründə də doğma dildə xalqın narazılıq, nifrət və qəzəb duyğusunu əks etdirən şeirlər, hekayələr yazılmış, folklor nümunələri toplanmışdır. Təbii ki, bu əsərlərin əksəriyyəti işıq üzü görməmiş, bəziləri isə məhv edilmişdi. “Sandıq ədəbiyyatı” adı qazanmış bu əsərlərin ələ düşəni yeri

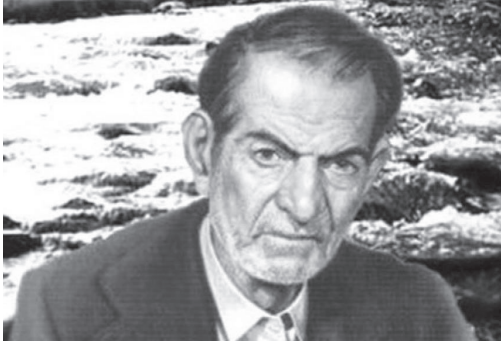
gəldikcə çap olunmuş, oxuculara çatdırılmışdır. Şairlər 1979-cu il aprel inqilabına qədər və ondan sonrakı dövrdə yazdıqları əsərləri dərc etdirməklə xalqda özünəqayıdı, özünüdərək ruhu aşılamağa, milli birlik yaratmağa çalışmışlar. Başlanğıcda xalq inqilabı olub sonralar başqa məcraya yönələn inqilab xalqı ağ günə çıxarmadı. Bu isə öz bədii əksini H.Sahir, H.Tərlan, Çayoyğlu, F.Həsari, S.Salis və M.Məhzunun yazdığı tənqidi yazılarda tapdı. İnqilabın yaratdığı dalğa, sonra 8 il davam edən İran-İraq müharibəsi, daha sonra inqilabçı qüvvələrin məğlubiyyəti ədəbiyyata da təsir etdi. O dövrün ən uğurlu yazıçı və şairləri təqiblərdən əziyyət çəkdi, bir çoxu dünyasını dəyişdi.

Güney azərbaycanlılar ictimai-siyasi sahədə milli istək və arzularını reallaşdırma bilməsələr də, 1978-1979-cu illər İran inqilabı mədəni həyatın gedişində xüsusi bir canlanma, dirçəliş mərhələsinin yaranmasına səbəb oldu. 1978-79-cu illər İran inqilabından sonra Güney Azərbaycanda sanki bir mətbuat bumu yaşandı. Belə ki, bədii əsərlərin çoxu kitablardan çox qəzet və jurnallarda yayılırdı (Belə hal Məşrutə inqilabı illərində də olmuşdu. – P.M.). Bir-birinin ardınca nəşr olunan qəzet və jurnallarda əsas yeri poeziya tuturdu. Çünki şeirlər başqa janrlara nisbətən daha böyük imkanlara malik idi və aktual mövzulara dərhal müdaxilə edirdi. Ümumiyyətlə, Güney ədəbiyyatında, bütün Şərqdə olduğu kimi, poeziya başqa janrlarla müqayisədə həmişə hökmran mövqedə olub.

Keçən əsrin qırxıncı illərinin ortalarında ilk dəfə əlinə qələm almış gənc istedadlar bir də otuz ildən artıq bir müddətdən – İslam inqilabının qələbəindən sonra Azərbaycan dilində nəşr olunan müxtəlif jurnalların səhifələrində öz yaradıcılıqlarını davam etdirməyə imkan tapdılar.

DÖVRÜN APARICI ƏDƏBİ SİMALARI

Məhəmmədhüseyn Şəhriyar (1906-1988) – görkəmli şair, mütəfəkkir

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan yazarları öz ana dil və ədəbiyyatı ilə bərabər, fars dili və ədəbiyyatını da təbliğ etmiş, bir çox əsrlər boyu fars dilində dəyərli ədəbi əsərlər yaratmışlar. Nəticədə fars ədəbiyyatında “Azərbaycan səbgi” kimi bir ədəbi üslub da meydana gəlmişdi. Bu da bəllidir ki, İranda Azərbaycan şairləri uzun müddət başlıca olaraq farsca yazmaq məcburiyyətində qalmışlar. Bu dildə yazıb sənət zirvəsinə yetən şairlər çox olmuşdur. Bununla belə, öz doğma dilini unutmayanlar və ya

uzun müddət yad dildə yaratdıqdan sonra yenidən öz kimliyinə qayıdıb milli-mənəvi irsini zənginləşdirən şairlər də az deyildi. Onlardan biri də Azərbaycan xalqının ölməz şairi Seyid Məhəmmədhüseyn Behcəti Təbrizi Şəhriyar idi.

Vahid milli şeir ənənəmiz Cənubda yazılı ədəbiyyatın aparıcı istiqamətinə çevrilə bilmirdi. Şəhriyarın “Heydərbabaya salam”ı və doğma dildə yazdığı digər şeirlər Cənubda milli ədəbiyyatın, milli düşüncənin intibahına səbəb olmuşdur.

Əsrin ən böyük şairi ənənəvi fars şeirinin ustadı sayılan M.Şəhriyar doğma Azərbaycan türkcəsində “Heydərbabaya salam” kimi çox qiymətli bir əsər yaratdı. “Elinin dərđini farsca söyləyən” ölməz Şəhriyar ötən əsrin 50-ci illərində ana dilində yazdığı əsərləri ilə uzun illər yaşaqlanmış Azərbaycan türkcəsinə sanki yenidən can verib yaşatdı:

Bir qərn də qardaşdan uzaqlaşmaq olurmuş?
Qardaş deyə, bir ömr soraqlaşmaq olurmuş?
Birdən də bu qardaşla qucaqlaşmaq olurmuş?
Bunlar belə ki ərz elədim, gəldi və oldu!
Mən hər nə məhal fərz elədim, gəldi və oldu!

Biz ayrılalı qərndi qardaşlarımızdan,
Leşlər kimi ayrı düşəli başlanımızdan,
Üzmüş əli qafqazlı qarındaşlarımızdan.
Gör mən nə hal ollam bu qızıl gülləri tapsam,
Rüstəm Əliyevtək gülü, bülbülləri tapsam.

Qardaş! Gözüm axtarmada, qoy bir səni tapsın,
Eşqim tilisim dağlan Fərhad kimi çapsın,
Düşmən var isə, əmcəyini təndirə yapsın,
Həsərət qalalı biz sizə bir qəm yarımındır,
Ağlar gözümün şahidi şerim, setarımdır.

Oğraş qaşalan Həlmə gözü qaşdan ayırmış,
Cəllad qəməsiylə bədəni başdan ayırmış,
Candan ciyəri, qardaşı qardaşdan ayırmış,
Bir millətə dünya boyu bir faciə doğmuş,
Biz ellərin ol qəhrəman ehsasını boğmuş.

Yatsın yava gözlər, hələlik bəxti oyatdım,
El dadıma çatdıqda bu gün arzuma çatdım.
Qardaş, səni tapdıqda qəmi, qüssəni atdım,
Sanki Bakını, Gəncəni verdin mənə, qardaş,
Tapdım elimi, arxamı, qurban sənə, qardaş...

Bir gün olu ki, fatihə biz sağ-sola verrik,
Dünya hamı bir millət olub, qol-qola verrik,
Düşmən də məhəbbət tapa, bizlər yola verrik.
Qardaş üzünə həsrət olub çəkməm o gün ah,
Xalqı oda yandırmağa bir tək qalı Allah.

Şəhriyarın “Heydərbabaya salam”ı və doğma dildə yazdığı digər şeirlər Cənubda milli ədəbiyyatın, milli düşüncənin intibahına səbəb oldu. Şəhriyar bu poeması, ümumiyyətlə, doğma dildə yazdığı əsərlərlə Azərbaycanda yeni ədəbi cərəyan, məktəb yaratdı. Bununla tək Azərbaycanda deyil, bir çox Şərq ölkələrində bu ruhda, bu səpkidə yeni-yeni əsərlərin yazılmasına səbəb oldu.

“Heydərbabaya salam” poeması haqqında ilk elmi məqalə hesab edilən, 1955-ci ildə “Azərbaycan” dərgisində çap olunmuş “Ədəbi bir hadisə” adlı məqalənin müəllifi Məmməd Əmin Rəsulzadədir.

Bu da diqqətçəkicidir ki, mütərcim Məhəmməd Nəqi Nasirülfüqəran (Azərbayca) bu əsəri Firdovsinin “Şahnamə”si ilə müqayisə edib. Onun fikrincə, “Aralarında min illik bir məsafə olsa da, iki söz ustadı – Şəhriyar və Firdovsi arasında bir çox ümumi cəhətlər vardır. Firdovsi islamdan əvvəlki İran əsatir və dastanlarından, Şəhriyar da öz xalqının folklorundan bəhrələnib ilham almış və ölməz abidələr yaratmışlar. Firdovsi “Şahnamə”ni ərəb istilası nəticəsində fars dili və mədəniyyətinin tənəzzülə uğradığı bir zamanda yazıb onlara ikinci həyat bəxş etmişdir. Şəhriyar da Azərbaycan dili və mədəniyyəti ilə ağılsız

şəkildə rəftar edildiyi bir zamanda “Heydərbabaya salam”ı qələmə almışdır. Həm Firdovsi, həm də Şəhriyar kənd mühitində böyümüş, kənddən pərvazlanıb söz sənətinin zirvəsinə ucalmışlar”.

Böyük şairin irsi daim tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olub. Ə.Atəş, Q.Beqdeli, H.Billuri, Ə.Əbülfəzl, C.Əlizadə, H.Məmmədzadə, Ə.Kavianpur, K.Məşrutəçi Sönməz, İ.Həbibbəyli, T.Kərimli, T.Əhmədov, B.Nəbiyev, E.Quliyev, E.Fuad, M.Məhəmmədi, G.Baxşəliyeva, İ.Qəribli, N.Əlizadə, S.Şixiyeva, M.Məhəmmədhusəyn, Z.Mənuçöhr, H.Münzəvi, F.Nüsrətullah, N.Rizvan, S.Əmirov, Y.Şeyda, R.Məmmədova, H.Şahbazi, P. Məmmədli, N.Muradov, A. Əliqızı, L. Mirzəyeva, A.Həsənova və b. alimlər şairin həyat və yaradıcılığını araşdırmış, monoqrafiya, kitab və məqalələr yazmışlar.

Şəhriyar Bakıda 1950-ci illərin ortalarından başlayaraq əvvəl dövrü ədəbi mətbuatda, sonralar isə müxtəlif antologiyalarda və ayrıca kitablar kimi davamlı olaraq çap olunub: “Seçilmiş əsərləri” (1966), “Aman ayrılıq” (1981), “Divani-türki” (1993), “Şəhriyarın divanı” (2003), “Seçilmiş əsərləri” (2000), “Seçilmiş əsərləri” (2004), “Seçilmiş əsərləri” (2005).

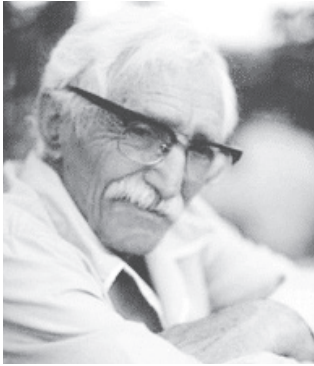
“Heydərbabaya salam” yaradıcı gənclərdə yurda olan məhəbbəti və bu əsərin köməyi ilə onlarda türk dilində yazmaq meylini gücləndirirdi. Beləliklə, “Heydərbabaya salam” əsəri Azərbaycan türkcəsinin assimilyasiyaya müqavimətini güclü şəkildə nümayiş etdirdi və İranda türkdilli ədəbiyyatın daha da inkişafına təkan verdi.

Şəhriyarın Güney Azərbaycan poeziyasının inkişafındakı rolu müasirləri arasında heç kəslə müqayisə edilməyəcək dərəcədə güclü idi və inqilabdan sonra da Şəhriyar ədəbi mühitin ən nüfuzlu simalarından biri oldu.

Şəhriyarın poetik gücü ondadır ki, o həm sadə xalq dilində, həm də klassik ənənələrə bağlı şəkildə yazırdı. Beləcə, həm kəndli, həm ziyalı oxucu üçün eyni dərəcədə doğma idi. Onun poeziyası Cənubda milli duyğunu diri saxladı, Quzeydə isə bütövlük arzularını alovlandırdı.

Ustad Məhəmməd Hüseyin Şəhriyar 18 sentyabr 1988-ci ildə Tehranın Mehr xəstəxanasında dünyasını dəyişib.

Həbib Sahir (1903-1986) – tanınmış şair, yazıçı, tərcüməçi

Güney Azərbaycanın tanınmış simalarından olan Mir Həbib Qəvami Sahir poeziyaya yeni ruh, yeni biçim tərzini gətirən şairdir. Təbrizli Həbib Sahir ali təhsil ardınca Türkiyəyə getmişdi. İstanbul ədəbi mühiti, Cəlal Sahiri, Tofik Fikrəti, Şarl Bodleri sıx-sıx mütaliəsi, eləcə də Türkiyə ədəbiyyatına, fransız dilinə və ədəbiyyatına bələdliyi və vurğunluğu sonralar onu çağdaş Güney Azərbaycan ədəbiyyatında modernist bir şair kimi tanıtdırdı. Həbib Sahir daha çox hisslərlə yüklənmiş şeirlər yazmağa çalışırdı. Onun “Səhər işıqlanır”, “Kövşən” və s. kitablarındakı əsərləri bunun parlaq nümunəsidir.

Sahir Təbrizdə yaşadığı illərdə farsca “Şaqaiq” (Salxımlar), “Sayəha” (“Kölgələr”), Zəncanda isə “Əfsaneye-şəb” (“Gecə əfsanəsi”), “Huşəha” (“Budaqlar”), “Əsatir” (“Miflər”) və türkcə “Lirik şeirlər” adlı kitablarını nəşr etdirmişdir.

Ana dilində yazdığı ilk şeir kitabı “Lirik şeirlər” 1965-ci ildə çap olunub.

Ana dilini sonsuz məhəbbətlə sevən şair yazırdı:

“Türkcə yazdım, şirinləşdi sözlərim”,
“Cəvahirmiş şeir türkü dilində”...

Həbib Sahir yeni şəkil və formalar axtarışında olan yenilikçi bir şair idi.

Ədib “Yanan yaşıl” (1388-2009), “Lirik şeirlər” (Tehran, 1967), “Saralan arzular” (1977), “Kövşən” (Tehran, 1979), “Səhər işıqlanır” (1358-1980), “Sönməyən günəş” (klassik fars poeziyasından tərcümələr), “Mənzum türk ədəbiyyatı şeirləri” antologiyası (Tehran, 1979), “Seçilmiş əsərlər” (Bakı, 2005), “Arzu-Qənbər” (Bakı, 2007), “Yanan yaşıl” (2008) kimi kitabların müəllifidir.

Sahirin ən son əsərlərindən biri fars dilində yazdığı və 1977/1356-cı ildə çap olunmuş “Mənzum türk ədəbiyyatı şeirləri” antologiyasıdır (“Nümünəhayə əz ədəbiyyate mənzum türk”). O bu kitabda Orxon daş yazılarından başlayaraq günümüzə qədər müxtəlif coğrafiyalarda yaşayıb-yaradan çağdaş türk yazarlarının əsərlərindən örnəklər vermişdir.

Sahir hər zaman İranda yaşayan türk xalqının varlığı, dili və mədəniyyətinin müdafiəçisi olmuşdur.

Sahirin şeirlərini ilk dəfə təhlilə cəlb edən tanınmış yazıçı Mehdi Hüseyn olmuşdur. 2000-ci ildə filologiya üzrə elmlər namizədi Vəfa Əliyev “Hürriyyət fədaisi “monoqrafiyasında 2005-ci ildə ”Bizdən salam olsun gözəl Təbrizə” şeir toplusunda şairin poetik irsini tanıtdırmağa çalışmışdır. V. Əliyevin tərtibində və P.Məmmədlinin ön sözü və redaktorluğu ilə Həbib Sahirin “Seçilmiş əsərləri” kitab halında 2005-ci ildə Bakıda çapdan çıxmışdır. 2007-ci ildə Bakıda ədibin “Arzu-Qənbər” adlı əsəri P.Məmmədlinin tərtib və ön sözü ilə nəşr olunmuşdur. İranda və Türkiyədə də tədqiqatçıların onun şəxsiyyəti və yaradıcılığı ilə bağlı məqalələr yazmışlar.

H. Sahir “Sönməyən günəş” (klassik fars poeziyasından tərcümələr) adlı tərcümə kitabında farsdilli klassiklərin əsərlərini Azərbaycan türkcəsinə çevirmişdir.

Bundan başqa, o, fransızca şeirlər, ərəbcə kiçik hekayələr də yazıb.

Şairin payıza həsr etdiyi “Payız tablosu” şeiri daha çox impressionist rəssamların yaratdığı, təbiətdə bənzəri olmayan xəyali rəngləri xatırladır:

Xəzan çağı qızıl günəş odlanıbdır.

Ağacların yarpaqları

min bir rəngə boyanıbdır.

Hər yarpağın bir rəngi var: sevgi rəngi,
Həsrət rəngi, tutqun, tozlu qürbət rəngi.

Xəzan çağı yel əsərkən yağır yarpaq,

Ölgün yarpaq talanıbdır qalaq-qalaq.

Həbib Sahir bədii əsərlərində xalqının taleyindən, real həyatdakı səhnələrdən, sadə əmək adamlarından – xalça toxuyan qızların acı taleyindən, əkinçilərin ağır işindən, xalqının qayğılarla dolu həyatından və ağır günlərindən ürək ağrısı ilə yazırdı. Lakin ana təbiətin əsrarəngiz gözəlliklərini, al-əlvan mənzərələrini vəsf edən zaman şair – sosial məzmunlu şeirlərindən fərqli olaraq – daha nikbin və ümidli görünürdü.

H.Sahirin “Əsir ellərin şairiyəm” adlı şeiri diktaturaya, istibdada qarşı yönəlmiş açıq üsyan idi:

Qovalarkən məni hər gün möhlət,
Qapımı döyməkdədi hər gecə qəm.
Hər azadə elin şairi var,
Mən əsir ellərimin şairiyəm...

Həbib Sahir İranın uzaq tarixinə nəzər salıb onu idarə edən türksöylü sülalələrin, İranın müdafiəsi üçün candan belə keçən azərbaycanlı oğulların xidmətlərini xatırladı yazırdı:

Türk şahları olmasaydı,
Daş daş üstə qalmaz idi.
İran adlı məmləkəti
Tarix yada salmaz idi.

Qeyd etmək lazımdır ki, Sahir açıq siyasətlə məşğul olmamış, yalnız öz şeirləri ilə xalqa əhəmiyyətli xidmət göstərmişdir. Sahirin təbiət və sevgi lirikası nə qədər romantik idisə, onun sosial-ictimai mövzulu əsərləri bir o qədər realist mahiyyət daşıyırdı.

Sahirin çap olunmamış əlyazmaları çoxdur. Son illər güneyli aydınlıqlar -Hüseyn Güneyli və Rəsul Yunan onun əlyazmalarını üzə çıxarıb “Turuz” saytında yerləşdirdilər.

Onun şeirlərində ağrı emosional nümayiş deyil, içdən gələn dayanma halıdır. Sahirin şeirlərində kədər sındırmır – möhkəmləndirir. Bu, xüsusi olaraq onun lirikasında görünür: misralar qısa, ritm sıx,

söz isə son dərəcə yığcamdır. Sahir poetik sözü gündəlik emosiyanın təsiri altına düşməyə qoymur; o, kədəri bədii düşüncənin ağır mərkəzinə çevirir. Buna görə də onun yaradıcılığı sakit, lakin dərin dirəniş səsi kimi oxunur.

Həbib Sahir bir realist şair kimi dövrün, cəmiyyətin aktual problemlərini, ağrı-acılarını ürək yangısı ilə təsvir etmişdir. Onun şeirlərini Cənubi Azərbaycanın XX əsrdə apardığı mübarizənin, çəkdiyi iztirabların, faciələrin bədii salnaməsi adlandımaq olar.

Sahir şeirlərində fikirlərini yığcam, lakonik və bəzən də epik növə xas olan vasitələrlə ifadə edə bilirdi. Bəlkə, elə bu cəhət onu nəsrdə də qələmini sınağa səvq etmişdi. Şeirlərində olduğu kimi, hekayələrində də ədalətsizliyə, haqsızlığa və zülmə qarşı kəskin çıxış edirdi.

Fəaliyyətinə görə dəfələrlə sürgün olunub. İran İslam İnqilabından sonra özünü asaraq intihar edib.

Gəncəli Sabahi (1906-1990) – tanınmış yazıçı, tənqidçi, memuarçı

Gəncəli Sabahi Güney Azərbaycan ədəbi mühitində “Anadilli Güney nəsrinin atası” kimi qəbul edilmişdir. Gəncəli görkəmli nasir olmaqla yanaşı, Güney ədəbi tənqidinin də gözəl nümunələrini yaratmışdır. Əsərlərində xalqın keşmə-keşli taleyini, zəngin tarixi keçmişini əks etdirmişdir. Onun əsərləri həm də işıqlı gələcəyə olan ümidlərin ifadəsi olmuşdur. Gəncəli Sabahinin yaradıcılığına bədii nəsr və tənqidi-publisist yazıları daxildir.

Ədibin nəsr nümunələri “Qartal” (1979), “Həyat faciələrindən” (1980) və “Ötən günlərim” (1960) adlı kitablarında toplanıb. “Qartal” hekayəsi Azərbaycan kəndli qadınının fədakarlığı və insan duyğularının tərənnümü ilə yanaşı, həm də ictimai fəlakətin bədii təcəssümüdür.

1980-ci ildə yazılmış “Həyat faciələrindən” adlı hekayələr toplusunda xalqın demokratik ideallar uğrunda apardığı mübarizədən və ərbab-rəiyyəət arasındakı qarşıdurmalardan bəhs edilir. Yazıçı “Həyat faciələrindən” kitabında toplanmış əsərlərində global problemlərin yaranma səbəbi və həlli yollarından söhbət açır. O, şah zindanlarında məşəqqətlərə qatlaşan inqilabçıların həyatına, durğunluq dövründə baş alıb gedən ictimai ədalətsizliklərə diqqəti cəlb edir. Bu kitaba qocaman ədibin “Həyat faciələrindən”, “Xain”, “Ovçu” və “Şərəfli ölüm” kimi bədii-estetik cəhətdən ən gözəl

əsərləri daxil edilib. Bu hekayələrdə Azərbaycan kəndlərindəki zülmət dünyası təbii boyalarla təqdim olunur.

“Ötən günlərim” povesti həyatı epizodlar və canlı insan surətləri ilə zəngindir. G.Sabahinin əsərlərində, adətən, dialoq və mükəllimələrə geniş yer verilir. Bu isə xarakterlərin yaxından tanıtılmasına böyük xidmət göstərir.

“Ötən günlərim” adlı xatirə povestini ədəbin avtobiqrafik əsəri saymaq olar. Xatirə povestdə yeddi yaşından anası ilə atasının yanına Quzeyə yola düşən, 33 il Gədəbəy, Şəmkir və Gəncədə yaşayan Gəncəlinin məktəb illərindən tutmuş, instituta daxil olanadək və Qazaxıstan çöllərində ailəsi ilə başı min bir olmazın əzablar çəkərkən keçdiyi ömür yolundan, həyat epizodlarından bəhs olunur. O, Şəmkirdə bir vaxtlar məskunlaşıb icma halında yaşayan alman ailələrinin qarışqa kimi zəhmətsevərliyindən, intizamından, quruculuğundan heyranlıqla danışıq. Povestdə yaşadığı ayrı-ayrı yerlərin coğrafiyası, xalqların etnoqrafiyası, həmin illərin tarixi hadisələri haqqında maraqlı bilgiler sərgiləyir. Yazıçı əsəri 1952-ci ildə Tehrandə yazıb bitirmişdir. Povestdə 40 yaşında vətənə dönmək üçün yenidən Loristanın müxtəlif yerlərində ailəsindən uzaq olan sürgün həyatından səhifələr də özünə yer alıb.

Bu mükəllimələrdən biri yazıçı ilə sürgün müddəti başa çatmış adamla vətənə dönmək üçün ona sənəd verməli olan – insana tamahını doydurmaq üçün bir vasitə kimi baxan şah məmuru arasında olmuşdur.

“Şah “Əfvi-ümumi” verməyə məcbur oldu. Mən də başqa sürgün olmuşlar kimi yığılıb Xürrəməbada gəldim. Biz bu idarəyə müraciət etməklə azadlıq vərəqəmizi almalı idik. Məni bir kapitanın yanına göndərdilər. O:

– Hara getmək istəyirsən? – deyə sual verdi.

– Təbrizə, – dedim.

Mənə tərəf dönüb arxayın bir səsle:

– Qüssə yemə, mən düzəldərəm, – dedi, – ancaq bir az xərci var. Bir beş yüz tuman olsa, mən düzəldərəm, – dedikdə mənim gözlərim böyüdü. İki il zindan, qara günlər keçirdikdən sonra məndən rüşvət ummaq.

Üç yüz, iki yüz, axırda əlli tumanə qane oldu. Mən qəti bir səsle:

– Dedim ki, mən Təbrizə getmirəm.

Məni orada qoyub yan otağa kecdi. İki dəqiqə keçmədi ki, bir polkovniklə geri qayıtdı. İndi də cənabi polkovnik mənimlə çənə vurmağa başladı. Bir nəticə ala bilməyəcəyini yəqin etdikdə hövsələsizliklə:

– Yaxşı, on tuman ver. Qoy Təbrizə yazsın” (“Ötən günlərim”).

Müəllif görüb yaşadıklarını, başına gələnləri xronologiya və bədiiliyi saxlamaqla qələmə alsada, bu həm də o dövrdəki həyatın real mənzərəsi idi.

Gəncəli Sabahinin bədii və ədəbi əsərləri müxtəlif illərdə və başqa-başqa mövzularda yazılsa da, Azərbaycanın milli məsələləri ilə bağlı ideya ətrafında birləşmişdir.

Sabahi Gəncəli görkəmli nasir olmaqla yanaşı, Güney ədəbi tənqidinin də gözəl nümunələrini yaratmışdır. Bu baxımdan müəllifin “Şeirimiz zamanla addımlayır” adlı məqalələr toplusunda təqdim etdiyi yazılar Güney ədəbiyyatının tənqid və ədəbiyyatşünaslığında çox önəmli yer tutur. G.Sabahiyə qədər ədəbiyyatşünaslıq daha çox təzkirəçilik, təsvirçilik ənənəsinə söykənirdi. O bu əsəri yazmaqla bir zamanlar D.S.Komissarovun söylədiyi kimi, “İran mühiti üçün xarakterik olan faktların sadələnməsi və təsvirçiliyindən analitik metoda keçə bildi”. Ədəbin bu kitabı Güney Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində yazıçı və şairlərin ömür yolu və yaradıcılıqları haqqında yazılan ilkin mənbələrdən sayıla bilər.

Yazıçı 1990-cı il sentyabrın 6-da Tehrandə dünyasını dəyişib və Behişt-Zəhra qəbiristanlığında dəfn olunub.

**Məhəmməd Biriya Bağırzadə
(1914-1985) – azərbaycanlı şair,
dramaturq, siyasətçi**

Məhəmməd Biriya həm mübariz bir şair, həm də zamanın faciələrini yaşayan bir ziyalı idi. Onun həyatı və yaradıcılıq taleyi dövrün ictimai-siyasi prosesləri, təqiblər və sürgünlə sıx bağlıdır.

Məhəmməd Hacı Qulam oğlu Bağırzadə Biriyanın ilk şeirləri 1924-cü ildə Bakıda çap olunan “Divar” jurnalında çap olunub. 1930-cu illərdə Azərbaycan və fars dillərində lirik qəzəllər yazmağa başlayıb. Özünə riyasız, yalansız mənasını verən “Biriya” ədəbi təxəllüsünü götürüb.

İlk şeirlərində anaya, sevdiyi insana, doğma yurda bağlılıq və məhəbbət duyğuları üstünlük təşkil etsə də, az sonra onun poeziyasında sosial narazılıq, yoxsulluq, ədalətsizlik və zülmə qarşı etiraz xüsusi yer tutdu. İkinci Dünya müharibəsi başlayanda siyasi şəraitdə, zəif də olsa, yaranmış mülayimlik Cənubi Azərbaycanda milli oyanışı gücləndirdi. 1941-ci ildən etibarən milli azadlıq hərəkatında fəal iştirak edən Biriya alovlu şeirləri ilə xalq kütlələri arasında məşhurlaşdı.

Məhəmməd Biriyanın ədəbi və siyasi fəaliyyəti XX əsrin ortalarında baş verən milli-ideoloji proseslərlə sıx bağlı idi. O, Azərbaycan Milli Hökumətinin Mədəniyyət və Maarif naziri vəzifəsinə qədər yüksəldi. Biriya təkcə şair deyil, həm də fəal publisist idi.

1941-1946-cı illər arasında onun şah rejiminə, faşizmə qarşı və eləcə də vətənpərvər ruhda yazdığı şeirlər Cənubi Azərbaycan şəhərlərində əldən-ələ gəzirdi. O bu yazılarda kapitalizmi, imperializmi və müstəmləkəçiliyi tənqid edir, sosialist dünyagörüşünü xilas yolu kimi təqdim edirdi.

M.Biriyanın bir neçə kitabı sağlığında çap olunmuşdu. Bakıda 1944-cü ildə “Ürək sözü”, 1945-ci ildə Təbrizdə “Üsyan” və “Hücum” kitabları çap olunmuşdu.

M.Biriyanın ölümündən sonra 1376-cı ildə (1997-1998) Təbrizdə “Ürək sözləri”, “Seçilmiş əsərləri” adlı kitabları nəşr olundu. Bakıda isə 1997-ci ildə Nərgiz Rüstəminin tərtibi ilə M.Biriyanın – istintaq materialları da daxil olunmuş – “Hər addımda məzarım var”, 2003-cü ildə Hökümə Allahverdiyevanın ön sözlə hazırladığı “Seçilmiş əsərləri”, 2010-cu ildə isə İslam Qəriblinin müqəddimə və şərhlərlə nəşrə hazırladığı “Məhəmməd Biriya. Əsərləri” adlı kitabları çap olunmuşdur.

O, Azərbaycan Milli Hökuməti qurulduqdan sonra şairliklə yanaşı, pyeslər də yazaraq onları səhnələşdirib.

“Çətirbazlar”, “Baş tutmayan sevdə”, “Hacı və hambal”, “Ədalətsiz mühakimə”, “Bugünkü övzə – Seyid Ziya hökuməti”, “Cahid Yalçın və Seyid Ziya”, “Ata və oğul” kimi komediya və səhnəciklər yazmışdır.

Bu pyeslərin bəziləri Təbrizdə fəaliyyət göstərən Ərk teatrında və Marağa şəhər teatrında səhnəyə qoyulub.

Onun irihəcmli əsərləri sırasında “Azərbaycan qəhrəmanı” və “Ərk qalası” poemaları da var. Şairin şeirlərində Azərbaycan türklərinin milli haqq mübarizəsi mərkəzi mövzulardan biri idi.

Biriyanın 1940-1950-ci illərdə yazdığı şeirlər yeni ədəbiyyatın sosial məzmunu ilə səsleşir. “Yaranmışam”, “İrticaya xitab”, “Göz aç, ey kargər”, “Bir may” kimi şeirlərində o, fəhlə, yoxsul, zəhmətkeş obrazilərini önə çəkir:

“Mən fitrətən mübarizi-dövrən yaranmışam,
Zəhmətkeşin nicatına qalxan yaranmışam.

Həqiqətin yolunda natiqi-Quran Əli kimi,
Öz qəqnima zamanda qəltan yaranmışam...

Lakin bu mərhələdə o, ideoloji romantizm içindəydi – hələ sovet sisteminin ziddiyyətlərini görmürdü.

Sovet ordusu onun üçün azadlıq rəmzi idi. Uzun müddət Biriya sosial-demokrat ideallara inanmış, sovet Rusiyasını bu idealların daşıyıcısı kimi görmüşdü.

Lakin bu inam uzun sürmədi. 1946-cı ildən sonra sovet gerçəkliyi ilə tanış olduqca o, ideal ilə reallıq arasındakı dərin uçurumu gördü. Həbsxana illəri, təqiblər, sürgünlər bu inamı tamamilə dağıtdı.

Bu ideoloji qırılma Biriyanın poeziyasına da sirayət etdi. Əgər 1940-cı illərin əvvəllərində o, sosial-demokratik ümidlərlə yazırdısa, 1950-ci illərin ortalarından etibarən onun misralarında pessimizm, ümitsizlik və tənhalıq duyğuları güclənir. “Mən kiməm?” və “Nə azadam bu aləmdə” kimi şeirlərdə insanın öz varlığı ilə mübarizəsi, təqdirin sərt qanunları qarşısında acizliyi təsvir olunur. O, insanı “bəlakeşi-dövrən” adlandırır və dünyanın ədalətsizliyini şəxsi ağrı kimi hiss edirdi.

Həbsdən sonrakı şeirlər (“Mən kiməm?”, “Həqiqət”, “Bəşər”, “Qalacaq”, “Dövrənə əsir yaranmış insan”) artıq sosial şüardan çox, ekzistensial sorğulara, insanın varlıq və ölüm məsələlərinə yönəlir.

Daha sonra həbs və sürgün illərində bu inam tamamilə sarsılır. 1957-ci ildə yazdığı məktubda ərəb əlifbasına qayıdış, marksizm-leninizm məktəblərinin bağlanması kimi fikirlər artıq onun ideoloji çevrilişinin, daxili oyanışının göstəricisidir.

Bu dəyişmə Biriyanı yeni ədəbiyyatın başqa bir mərhələsinə-fərdi azadlıq mərhələsinə gətirir.

O həm “milli azadlıq” ideyasını, həm də “insani haqlar” düşüncəsini birləşdirən

nadir Cənubi azərbaycanlı simalardan idi. Bu xüsusiyyət onu həm Təbrizdə, həm də Bakıda təhlükə altına saldı – çünki hər iki rejim millət fikrindən qorxurdu.

Mən kiməm? Laübalı bir Məcnun,
Çöhrəsi qönçələr kimi solğun.
Mən kiməm? – Bir ümitsiz məhzun,
Sinəsi zülmü – cövrən pürxun.

Biriyanın ictimai baxışlarında milli özünüdərk ideyası ilə dini təməl bir-birindən ayrılmır. O, dinin mənəvi dayağını itirmədən azadlığın mümkün olmadığını düşünürdü.

Biriyanın adı həbs olduğu tarixdən (1947-ci ilin sonundan) haqsız olaraq Azərbaycan ədəbiyyatından və inqilabi hərəkət tarixindən silindi. Birinci növbədə 1944-cü ildə Bakıda nəşr edilmiş “Ürək sözü” kitabı 1948-ci ildən qadağan olundu.

Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının tədbirlərində, Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatına aid müzakirə və məqalələrdə Biriyanın adı çəkilmədi. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasında Biriya sözü yazılmadı. 1988-ci il “Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası”nda onun adı belə çəkilməmişdi.

Biriya ədəbiyyatdan silinməklə ikinci dəfə öldürülmüşdü.

Bu, sovet ideoloji senzurasının “mədəni yaddaş üzərində repressiya” mexanizmini aydın şəkildə göstərir. O yalnız 1986-cı ildə Almaniyada nəşr edilən “Ana dili” qəzetində “Məhəmməd Biriyanı öldürdülər” başlıqlı məqalə ilə yenidən xatırlanırdı.

Biriya Azərbaycan ədəbiyyatında “mənəvi mühacir” obrazının ən parlaq təcəssümlərindən biridir. O nə bir ideologiyanın, nə də bir rejimin vətəndaşı idi. “Mənəm” adlı şeirində bu tənhalıq fəlsəfəsini belə ifadə edirdi:

Vurma əl türbətimə,
Türbəti-adəm də mənəm.
Nə o dünya, nə bu dünya,
İki aləm də mənəm.

Neyləyim rey apararı
Olmadı bir varlığıma.
Eyşü-işrət də mənəm,
Möhnəti-matəm də mənəm.

Arama qəbrimi,
Axtarma mənim başdaşımı,
Rəsmdə həzrəti Nuh,
İsmdə Xatəm də mənəm.

O, “iki aləm də mənəm” misrasında sufizmin fəlsəfi təmkinin ideoloji dirənişlə birləşdirir. Bu, Füzulidən gələn “mən” konseptinin modern transformasiyasıdır – mistik mənlik artıq siyasi müqavimət formasına çevrilmişdir.

Məhəmməd Biriyanın ömür yolu bir tərəfdən ideallar uğrunda mübarizənin, digər tərəfdən isə totalitar sistemlərə inanağın faciəli nəticəsidir. Məhəmməd Biriya Azərbaycan ədəbiyyatının ən çox təqib olunan, lakin ən az tanıtılan mübariz simalarından biridir.

O nə sovet ideologiyasına, nə də dini fanatizmə tam uyğunlaşa bildi. Onun həyatı, əslində, XX əsr Azərbaycan ziyalısının daxili ziddiyyətlərinin aynasıdır – azadlıq arzusunun dövlət və ideologiya divarlarına çırpıldığı bir taleyin hekayəsidir.

Təbrizdə yerləşən Vadi rəhmət qəbiristanlığında dəfn olunub. Sinə daşının üzərində özünün “Vəsiyyə” şeiri yazılıb.

Həmid Nitqi Aytan (1920-1999) – şair, türkoloq alim, tərcüməçi

Həmid Nitqi Aytan tanınmış alim, inco ruhlu şair və alovlu publisist idi. Ustadı Həbib Sahirin yolunu ugurla davam etdirib. H.Nitqinin sərbəst şeirləri Güneydə müasir şeir anlayışının yaranmasına böyük təsir göstərmiş, beləliklə, müasir türk şeiri cərəyanının nümayəndələri arasında görkəmli yer tutub.

Həmid Nitqi uzun müddət elmi, ədəbi-bədii yaradıcılıqla yanaşı, publisistika ilə də məşğul olmuşdur. Türkologiya, ədəbiyyat və tarixlə də yaxından maraqlanan H.Nitqi bir sıra dərslər vəsaitlərini, elmi əsərləri ərsəyə gətirmiş, tərcümə işinə böyük əmək sərf etmişdir.

Həmid Nitqi 1935-ci ildən İranda çıxan müxtəlif qəzetlərdə ictimai-tarixi, pedaqoji mövzulu yazılar və şeirlərlə çıxış etmişdir. Şairin ilk şeiri 1935-ci ildə Təbrizdə farsca çıxan “Şahin” qəzetində çap olunmuşdur.

İranda onun türk və fars ədəbiyyatından bəhs edən əsərləri, həmçinin hekayələr kitabı nəşr edilmişdir. Həmid Nitqi “Hər rəngdən” (Təbriz,1995), “Hər rəngdən-dünəndən bu günə” (Ankara,1996), “Min ilin sonu” (Ankara,1999), “Seçilmiş əsərlər” (Bakı, 2006), “Başlangıç” (Tehran, 2006) kimi kitabların müəllifidir.

Farsca yazdığı hekayələri “Şərab caddəsi” adı ilə nəşr olunmuşdur. Müxtəlif jurnallarda yayımlanan məqalələri isə “Üfüqdə ulduzlar” kitabında toplanıb.

Həyat və yaradıcılığını Doktor Cavad Heyət, Fərzanə Dövlətabadi, Pərvanə Məmmədli, Eynulla Mədətli və digər ədəbiyyatşünaslar araşdırıblar.

Doktor Həmid Nitqi Güney Azərbaycanda yazı qaydaları, ədəbi-bədii dil məsələləri üzərində uzun müddət çalışmış, başqa həmkarlarının da rəyini nəzərə almaqla “İmla qaydaları” adlı əsərini (“Varlıq”ın əlavəsi kimi) nəşr etdirmişdir. O, Quzeydə artıq sınaqdan çıxmış imla prin-

siplərinə istinad etməklə ərəb əlifbasının özünəməxsusluğu əsasında Azərbaycan dilinin fonetik quruluşuna uyğunlaşdırılmış vahid bir sistem yaratmağa nail olmuşdur.

Tərcümə sahəsində onun ən böyük işlərindən biri “Atatürk” adlı kitabı türkcədən farscaya çevirməsi olmuşdur. Bununla yanaşı, türkiyəli elm adamı Ali Nihat Tərhanın Naili haqqındakı əsərini, “Çuqa zənbil”, “Qadın məsələsi” əsərlərini də farscaya çevirmişdir. H.Nitqi bir il boyunca Abadan radiosunda söhbətlər aparmış və bu söhbətləri “Qara taxta” adlı kitabında toplamışdır. H.Nitqinin yaradıcılığı çoxşaxəli idi. O, uzun müddət jurnalistika ilə yanaşı, elmi və bədii yaradıcılıqla da məşğul olmuşdur. Türkologiya, ədəbiyyat və tarixlə də yaxından maraqlanan H.Nitqi “Yönətçilik və xalqla ilişkilər”, “Dünyanın ən güclü 25 qəzeti”, “Sosial ilişkilər üzərinə”, “İnandırma, təbliğat və reklamçılıq” və başqa dərs vəsaitlərini, elmi əsərləri ərsəyə gətirmişdir.

Həmid Nitqi 1925-ci ildən sonra yaşadığı ölkədəki məlum səbəblərdən Pəhləvilərin göstərişi ilə yazılan rəsmi tarixləri qəbul etməmiş və bunların təhrif olunmuş fikirlərlə dolu olduğunu və sifarişlə yazıldığını bildirmişdir. Şair “Veqaye-nevis” adlı şeirində belə üzdənirəq “veqaye-nevis”ləri ifşa etmişdir:

Sifarişlə işləyən “Veqaye-nevis”
Tarix adı ilə ortada gəzir,
Tökülmüş qanlarda balıqtək üzür,
Ərbabi-cəllada qəsidə düzür.

Şair bu şeirdə Azərbaycan xalqının tarixi problemlərinə işarə edib milli kimlik məsələsini vurğulamışdır. Bu problemlərin mənşəyi 1925-ci ildə Pəhləvilərin apardığı xalqları əritmə siyasəti nəticəsində bilərəkdən tarixi bilgilərin saxtalaşdırılmasından qaynaqlanmışdır. Bu siyasət nəticəsində İranda yaşayan türkləri, eləcə də qeyri-farsları öz tarixlərini və kimliklərini bilməyən bir xalqa çevirib assimilyasiyaya

ugratmağa çalışmışlar.

Dilçi alim hakim rejimin mənəvi varlığımızın əsası olan dilimizə və milli istəklərə qarşı apardığı siyasətə etiraz edib “Ovsun” şeirində yazırdı:

Məni ovsunladılar, dilimi bağladılar.

Qaçdımsa, yetişdilər,

nə əkdimsə, biçdilər...

Utandım öz-özümdən,

sazımdan və sözümdən,

Ayrılalı əslimdən öksüz və köksüz qaldım.

... Açılmasa dilim,

kim biləcək mən kiməm?

H.Nitqinin şeirlərində verdiyi mesajlardan biri də budur ki, dilini, milli kimliyini, tarixini itirmiş xalq mənən özündə bir boşluq hiss edir və hər zaman axtarışda olur. “Kimliyimiz” şeirində şair uydurulmuş tarixləri deyil, real, gerçək tarixləri araşdırmaq gərəkliyini ifadə etmişdir. H. Nitqi şeirlərində azərbaycanlıların soy-kökünə yönəlmiş qərəzli hücumları da xatırladır, ölkədəki ictimai sıxıntıların, təqib və təzyiqlərin hələ də aradan götürülmədiyinə işarə edirdi:

Hələ də adımlı çəkə bilmirəm,
Hələ də kimliyim qırx qat boğçada,
Əfsunlarla düyünlü gizlin saxlanar,
hələ də qardaşım
bərkə düşəndə əslini danır...

Türk və Azərbaycan şeirinin poetik imkanlarından yaradıcılıqla bəhrələnən Həmid Nitqinin poetik təhkiyəsi üsyankarlığı ilə Cənub şeirində yeni idi.

H.Nitqi 1989-cu ildən Böyük Britaniyanın Edinburq Universitetinin “İslam və Orta Şərq Araşdırmaları” bölümündə çalışmışdır.

O, 1999-cu ildə uzun sürən xəstəlikdən sonra Böyük Britaniyada vəfat etmiş, Türkiyə torpağında dəfn edilmişdir.

Məhəmmədağı Zehtabi (1923-1998) – görkəmli yazıçı, şair, tarixçi-filoloq

Azərbaycan tarixində xalqının maariflənməsi və azadlığı yolunda fədakarlıq göstərən ünlü şəxsiyyətlər olub. Onlardan biri də görkəmli elm və fikir adamı Məhəmmədağı Zehtabi Kirişçidir.

Türkologiya, tarix, dilçilik, ədəbiyyat və folklorla aid dəyərli əsərlərin müəllifi kimi tanınmış M.Zehtabi bədii yaradıcılıqla da məşğul olmuşdur. Məhəmmədağı Zehtabi Cənubi Azərbaycanda mədəniyyəti və tarixi saxtalaşdırılıb təhrif edilmiş xalqın mənəvi irsini yenidən arayıb araşdırmışdır. O həm də bənzərsiz şeir və poemalar müəllifidir. Yazdığı əsərlərlə xalqın maariflənməsi və milli şüurunun oyanmasına xidmət etmişdir.

Z.Məhəmmədağı 1946-cı ildə Azərbaycan Milli Hökumətinin Təbrizdə açdığı universitetin ədəbiyyat fakültəsinin ilk tələbələrindən olur. Yeni yaranmış Milli Hökumətin başçısı, eyni zamanda istedadlı publisist və ədəbiyyatşünas olan Seyid Cəfər Pişəvərinin həmin fakültədə həftədə iki dəfə “Dünya ədəbiyyatı” mövzusunda oxuduğu mühazirələrini dinləyir. Təəssüf ki, beynəlxalq və yerli qüvvələrin məkrli plan və maraqlarına uyğun gəlmədiyindən Milli Hökumət qan içində süquta yetirilir və onun uğurlu islahatlarının cərgəsində olan Təbriz Universiteti də qapadılır.

O müdhiş günlərdə qanlı rejimin ana dilində təhsilə, nəşriyyələrə və danışığa qoyduğu yasağa qarşı söylədiyi

Su deyibdir mənə əvvəldə anam, ab ki yox\ Yuxu öyrətdi uşaqlıqda mənə, xab ki yox.\ İlk dəfə ki çörək verdi mənə, nan demədi. \Əzəlində mənə duzdənə nəməkdan demədi...\Özümə məxsus olan başqa elim vardı mənə. \Elimə məxsus olan başqa dilim vardı mənə. – etirazı poeziyasının “vizit kartı”na çevrilən məşhur “Sən osan, mən də buyam” şeirində səsləndi.

O, 1948-ci ildə azadfikirlilər ölkəsi kimi tanınan SSRİ-yə qaçmağı qərara alır. Çox çətinliklə də olsa, istəyinə nail olur. Onu sovet sərhədlərini pozmaqda suçlayaraq həbs edir və Sibir həbsxanalarına göndərir.

Həbsdən sonra yenidən Bakıya dönmə gənc şair 1954-cü ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinə daxil olur. Son kursda oxuyarkən onu tələbəsi olduğu ali məktəbin şərqsünaslıq fakültəsinin ərəb dili bölümünə ərəb dili və ədəbiyyatı fənnindən dərs deməyə dəvət edirlər.

1971-ci ilədək Bakıda yaşayan və universitetdə dərs deyən Zehtabi “Əbu Nəvasın həyatı və yaradıcılığı” mövzusunda araşdırma da apararaq 1970-ci ildə filologiya elmləri namizədi elmi dərəcəsini alır.

Sovet rejiminin ikiüzlü siyasətindən cana doyan Zehtabi 1971-ci ildə İraqa mühacirətə gedir. O, Bağdad Universitetində əski türk və fars dillərində dərs deyir.

Universitetdə dərs deməklə yanaşı, ictimai-siyasi fəaliyyətini də davam etdirən Zehtabi şah rejimindən qaçıb xarici ölkələrdə təşkilatlanan həmyerliləri ilə sıx əlaqə qurur. Berlində nəşr edilən “Örk” jurnalına redaktor seçilir.

Bağdadda beş dildə nəşr olunan “İttihad yolu” qəzetinə də redaktorluq etməklə yanaşı, bu qəzetdə ardıcıl şeir və məqalələrini çap etdirir.

Əsərlərini “Mişovlu”, “M.T.Zehtabi”, “Şəbüstərli”, “Gülşən”, “Kirişçi” və b. təxəllüslərlə imzalayıb.

M.Zehtabi ana dili ilə yanaşı, fars, ərəb, fransız, sonralar mühacirət dövründə isə rus dilini mükəmməl mənimsəyə bilib. “İslama qədər İran türklərinin dili və ədəbiyyatı” (Təbriz, 1380), “Müasir ədəbi Azəri dili. (fonetika, qrammatika və yazı qaydaları. Farsca.Təbriz, 1991), “Elmül-maani” (semantizm, 1992), “Müasir Azərbaycan dilinin morfoloqiyası” (1992), “İran türklərinin əski tarixi”. (2 cildə. Təbriz, 1998. İstanbul, 2010) ““Qurani-kərim” və etniklər” (Bakı, 2011) kimi tarix, dil və ədəbiyyatla bağlı kitabların, “Bağban eloğlu” (1997),

“Çerik əfsanəsi”(Bağdad, 1976), “Bəzz qalasında” (Berlin,1985), “Bəxti yatmış” (Bağdad, 986), “Başqa dilim, elim var mənim” (Bakı, 2011), “Şahin zəncirdə” (Təbriz, 2011) kimi şeir kitablarının, “Qoy olsun on” hekayələr toplusunun (Təbriz, 1993) və başqa bu kimi kitabların müəllifidir. Bakıda ilk dəfə 2000-ci ildə “Güney Azərbaycan” kitabında P. Məmmədli tərəfindən haqqında məlumat verilmiş və yaradıcılığı təhlil olunmuşdur. 2011-ci ildə isə yenə də həmin müəllif tərəfindən “Başqa dilim, elim var mənim” adlı şeir toplusu hazırlanıb çap olunmuşdur.

Pərvanə Məmmədli, Sübhan Talıblı, Eynulla Mədətli, Faiq Ələkbərli, Gülara Yenisey şairin həyat və yaradıcılığını araşdırmış, məqalələr yazmışlar.

M.Zehtabi “İslama qədər İran türklərinin dili və ədəbiyyatı” kitabının giriş hissəsində yazır ki, ana dilimiz və ədəbiyyatımızın neçə minillik vəziyyəti, keçdiyi yolları, uğradığı müsbət və mənfi hadisələri bilmək və araşdırmaq üçün xalqımızın və ümumiyyətlə, çağdaş İran türklərinin o dövrdəki durumu və keçdiyi yollarla yığcam və qısa şəkildə tanış olmaq zəruridir. İslamdan əvvəlki 45 min illik tariximizlə bu tanışlıqda məqsəd yalnız və yalnız dilçilik və ədəbiyyatşünaslıq baxımından deyil, folklor və ədəbiyyatımızın siyasi, iqtisadi və sairə tarixi hadisələrlə bağlı keçdiyi yolu qısa aydınlaşdırıb açıqlamaq və bu sahədə ilk addımlar atmaqdır .

Şovinst şah rejimi devrildikdən sonra vətəni Təbrizə qayıdan doktor Zehtabi Təbriz Universitetində Türk dili və ədəbiyyatı fənnindən dərs demiş və burada çoxlu milli ruhlu tələbələr yetişdirmişdir. Alim Təbrizdə öz elmi tədqiqatlarını davam etdirmiş, yazdığı iki cildlik “İran türklərinin əski tarixi” adlı əsəri ilə Azərbaycan tarixşünaslığında yeni bir cığır açmışdır.

Füzuli qəzəllərinin vurğunu M.Zehtabi klassik ədəbiyyatımızda eşq, sədaqət və cəfakeşlik simvolu olan pərvanə obrazını çağdaş həyata gətirib “Pərvanənin sərgüzəşti” poemasında ona yeni məna tutumu verir:

Zülmətlərə qəlbində dərin nifrət oyandı,
Fikrim o qaranlıqları boğmaqda dayandı,
Cumdum, oda açdım qolumu, odlu həvəslə
Ta bir qucaq atəş gətirim yurduma töhfə,
Rəhm etməyib üsyan alovu – cismimi yaxdı,
Şər qüvvələr at çapdı, qanım sel kimi axdı,
Yanmaqda da eşqim kimi, dildən-dilə düşdüm,
Qan dalğası atdı, bu azad sahilə düşdüm.

Zehtabinin yaradıcılığının böyük qismi Azərbaycan tarixini sifarişlə yazılan əsərlərin saxtakarlığından, təhriflərindən xilas etməyə yönəlmişdir. O, çağdaş Güney Azərbaycanda türkçülüyn – azərbaycançılığın köklərini araşdıran görkəmli tədqiqatçı alim idi. Onun həyat yolu, mücadiləsi, yaradıcılığı bütün ziyalılar, yaradıcı insanlar üçün gözəl bir örnək misalıdır. Dəyərli aydın hər şeydən öncə elini, xalqını sevən böyük bir mübarizə adamı idi.

Yazdığı əsərləri ilə xalqının maariflənməsi və milli şüurunun oyanmasına dair fəaliyyət göstərmiş, əqidəsi üzündən başı çox bəlalar çəkmişdir. Vətənpərvər ziyalıya o tayda “pantürkist”, bu tayda isə “millətçi” damğası vurdular.

O, çağdaş Güney Azərbaycanda türkçülüyn – azərbaycançılığın köklərini araşdıran görkəmli tədqiqatçı alim idi.

Ədib məqalələr, kitablar yazaraq maarifləndirmə ilə məşğul olur, xüsusən də gənclərin yetişməsi üçün bütün gücünü qoyurdu. O həm yazan, həm də yetişdirən bir aydın idi. Zehtabinin bu çalışmaları güneydə böyük çevriliş etdi, əsərləri ziyalıları oyatdı, yetişdirdiyi gənclər isə milli şüurun oyanması üçün böyük işlər gördülər.

Zehtabiyə böyük şöhrət qazandıran iki cildlik “İran türklərinin əski tarixi” kitabı olmuşdur. Məmmədağlı Zehtabi 1998-ci il dekabrın 23-də Avropa səfərindən qayıtdıqan bir gün sonra Şəbüstərdəki ata-baba mülkündə şübhəli şəkildə dünyasını dəyişmişdir...

Cavad Heyət (1925-2014) – türkoloq-alim, publisist

İranda 30 ildən çox İran türklərinin mənəvi varlığının – Azərbaycan-türk dilinin, ədəbiyyatının, mədəniyyətinin qorunub yaşadılması doktor Cavad Heyətin adı ilə bağlı olub.

Onun fəaliyyəti həm İranda, həm də Şimali Azərbaycanda yaşayan azərbaycanlıların milli şüurunun formalaşmasında mühüm amillərdən biri kimi qiymətləndirilməlidir.

Cavad Mirzə Əli oğlu Heyət Tehran Universitetinin tibb fakültəsinin üçüncü kursunda oxuyarkən atası Mirzə Əli Heyətin təşəbbüsü ilə reallaşan layihə çərçivəsində İrandan Türkiyəyə gedən ilk tələbə qrupu ilə birlikdə Türkiyəyə göndərilmiş və İstanbul tibb fakültəsində oxumuş, sonra Cərrahiyyə Klinikasında ixtisaslaşmışdır. Daha sonra Parisə gedərək təcrübəsini artırmışdır.

İrana döndükdən sonra o, türk dilini, tarixini və ədəbiyyatını araşdırmaqdan və yaymaqdan heç vaxt vaz keçmədi. Onun öz ifadəsi ilə desək, həm həkimlik sənətinə, həm də ana dilinə böyük eşqi var idi və bu eşq zamanla daha da dərinləşirdi. O, İranda elmi uğurlarla tanınan bir cərrah olmaqla yanaşı, türk dünyasına qarşı olan sistemli etinasızlığı və tarixi saxtalaşdırmaları da müşahidə etmiş, bu xüsusda xüsusilə Pəhləvi dövrünün tarix yazımını sərt şəkildə tənqid etmişdir. Türklərin çoxəsrlik mədəniyyət və tarixini görmədən onların yarıvəhşi xalq kimi təqdim olunması alimin ləyaqət hissinə toxunurdu. Cavad Heyətin təhsili onu sırf bir həkim olaraq deyil, çoxyönlü sahələrdə ziyalı kimi yetişdirən mühitlə izah olunur. Paris və İstanbulda aldığı tibbi təhsil onun peşəkar səviyyəsini yüksəltməklə yanaşı, ona Avropa və Türkiyə ziyalıları ilə birbaşa təmas qurmağa da imkan yaratmışdı. Eyni zamanda ədəbiyyat və tarix sahələrinə marağı onu sadəcə cərrah deyil, həm də mədəniyyət daşıyıcısı və ideoloq səviyyəsinə yüksəltmişdi.

Bu da maraqlıdır ki, məşhur fransalı general Şarl de Qollun xüsusi həkimi, professor Lişvitz, tələbəsi doktor Heyət 27 yaşında ikən İran şahına yazdığı məktubda onu bir “əllamə” olaraq xarakterizə edir, böyük nailiyyətlər və kəşflərə layiq olduğunu söyləyirdi.

Doktor Cavad Heyət 1963-cü ildən etibarən Dünya Cərrahlıq Cəmiyyəti-təndə İranı Azərbaycanın müxtəlif universitetlərinin fəxri doktoru və professoru, Türk Dil Qurumunun fəxri sədri, eləcə də İstanbul Universitetinin fəxri doktoru kimi təmsil edirdi.

Cavad Heyət yalnız həkim deyildi, həm də ürəyində parçalanmış vətən həsrəti gəzdirən bir aydın idi.

Heyət yalnız Azərbaycanla deyil, bütün türk dünyası ilə bağlı məsələlərdə də həssas mövqe tuturdu.

Doktor Bakını ilk dəfə ziyarət edəndə ölkəmizə yalnız həkim qiyyəsinə deyil, qəlbində böyük bir ədəbi missiyanın yükü ilə gəlmişdi. O, Azərbaycan ədəbiyyatını bütöv görür və bütöv yaşamağı arzulayırdı. Odur ki, bu arzunu reallığa çevirmək üçün gecə-gündüz işlədi, yazdı. Quzeyli-Güneyli Azərbaycan şair və yazıçılarını böyük coşqu və ruh yüksəkliyi ilə bir araya gətirdi, onların həyat və yaradıcılıqlarını qələmə alıb təhlil etdi, əsərlərindən nümunələr təqdim etdi.

Orta çağ alimlərinə xas olan ensiklopediklik, universallıq kimi keyfiyyətlər Cavad Heyətin şəxsiyyətinə tamlıq gətirən cizgilər idi. O, tanınmış türkoloq olmaqla yanaşı, həm də bir tarixçi, folklorçu, dilçi, filosof və ilahiyyatçı idi.

C.Heyətin İrandakı bir çox türk aydınlarının: Ə.Oxtayın, M. Şəhriyarın, R.Bərahəninin, Q.Saidinin və başqalarının boyunda haqqı az olmamışdır. Yeri gələndə onlara təbib kimi yardım etmiş, sağaltmış, bəzən də onları türkcə yazıb-yaratmağa həvəsləndirmişdir.

Cavad Heyət 1978-1979-cu il İran İslam İnkilabının verdiyi fürsətdən yararlanaraq bir qrup demokratik ruhlu ziyalı ilə

Tehranda “Varlıq” jurnalını təsis edib nəşrinə başladı. Bu toplu vasitəsilə o, 60 ilə yaxın bir müddətdə mənsub olduğu xalqın əlindən alınmış mədəniyyətini, dilini özünə qaytarmağa çalışdı.

Cavad Heyət dünya şöhrətli cərrah kimi böyük nüfuz qazanmış güclü şəxsiyyət, hərtərəfli savadı, geniş erudisiyası olan ziyalı-vətəndaş kimi öz imkanlarını “Varlıq” da ifadə edə bildi. “Varlıq” dərgisi və onun ətrafında toplanan ziyalıların fəaliyyəti Güney Azərbaycanda türk dilinin, ədəbiyyatının və kimliyinin qorunması və inkişafı naminə görülmüş ən sistemli işlərdən biridir. Cavad Heyətin bu prosesdəki rolu isə yalnız redaktor və təşkilatçı kimi deyil, həm də bir elm adamı, strateq və mədəniyyət müdafiəçisi kimi qiymətləndirilməlidir. Bu dərgi İran türkünün “varlıq” məsələsini təkcə adla deyil, həm də konkret elmi və mədəni fəaliyyətlərlə yaşadan bir tribunaya çevrilmişdi.

Cavad Heyətin yaradıcılığında aparıcı mövzu kimi, əsasən, şahlıq istibdadının qadağalarından sonra bərpa və yardıma böyük ehtiyacı olan Cənubi Azərbaycan mədəni həyatının bütün sahələr üzrə inkişafı üçün çalışmaq öndə gəlirdi.

Dr. Cavad Heyət cərrahlıqla bağlı üç cildlik dərslik yazmışdır. İkisi fars və beşi də türk dilində olan yeddi cildlik türkologiya kitabının müəllifidir. Türkologiya sahəsində 300, tibb sahəsində isə 100 məqaləsi vardır.

Ensiklopedik biliyə malik olan Cavad Heyət Azərbaycan dili, ədəbiyyatı, tarixi və mədəniyyətinin öyrənilməsinə böyük əmək sərf etmişdir. Bu sahədə əldə etdiyi nəticələri bir neçə monoqrafiyasında qələmə almışdır.

“Azərbaycan ədəbiyyatına bir baxış” (1980, 1990) adlı əsərində C. Heyət XIII əsrdən müasir dövrədək Azərbaycan ədəbiyyatı yazarlarının həyat və yaradıcılığından bəhs edir. Müəllif bu kitabı, əsasən, Azərbaycan ədəbiyyatını cənublulara yığcam şəkildə təqdim etmək məqsədi ilə yazmışdır. Onun iki cildlik “Azərbaycan ədə-

biyyat tarixinə bir baxış” əsəri yalnız ədəbi mətnləri ardıcılıqla təqdim etməklə kifayətlənmir, həm də Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi inkişafını, onun formalaşması mərhələlərini elmi əsaslarla izah edir. Əsər poetik nümunələrlə zənginləşdirilmiş, Azərbaycan ədəbiyyatının əsas simalarının yaradıcılığı təhlil olunmuş və bu prosesdə sosial mühit, ədəbi çevrə, siyasi faktorlar da nəzərə alınmışdır. Beləliklə, Heyət yalnız fərdi şairlərin poetikasını deyil, onların ədəbi şəxsiyyətlərini dövrün ictimai kontekstində də təqdim etmişdir.

Doktor Cavad Heyət həm də istedadlı türkoloq olub, İranda Həmid Nitqi ilə birlikdə türkologiyanın banisi sayılır. C. Heyət “Türk dilinin tarixi və ləhcələri” (1987) əsərini Pəhləvi rejimi zamanı İran dilçilik elmi və hakim ideologiyasının Azərbaycan dilinin özünəməxsus müstəqil və zəngin bir dil olmasını inkar etməsinə cavab olaraq yazmışdı. Əsər Azərbaycan dilinin tarixi haqqında fars ziyalılarına və digər təbəqələrə, həmçinin farsca təhsil görmüş və ana dilini mükəmməl bilməyən azərbaycanlılara ətraflı və elmi məlumat vermək məqsədi daşıyırdı. Bu kitabla İranda türkologiyanın təməli qoyulmuşdur.

Cavad Heyət müqayisəli dilçilik sahəsində tarixi ənənələrə söykənən “İki dilin müqayisəsi” (1989) adlı əsərini “Mühakimətül-lügətəyn” əsərinin davamı kimi yazmışdır. Bu, doktorun dilçiliklə bağlı ikinci kitabıdır. Əsər türkcənin fonetik və morfoloji xüsusiyyətlərini fars dili ilə müqayisə etməklə yanaşı, eyni zamanda türkcənin söz ehtiyatının zənginliyini də ortaya qoyur. Əsərin sonunda yalnız türkcədə işlənən və fars dilində qarşılığı olmayan sözlərin siyahısı verilmişdir, bu da dilin müstəqilliyini və ifadə imkanlarını göstərmək məqsədi daşıyır.

Onun “Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı” (1988, 1990) əsərində qədim türk mifologiyasından, dastanlardan, əfsanə və mərasimlərdən tutmuş, bayatı və mənillərə qədər geniş folklor materialı tədqiq olunmuşdur. Heyət, “Əfrasiyab”, “Şu”,

“Hun-Oğuz”, “Manas”, “Kutaqdu-Bilik”, “Divanü-lügat-it-türk” kimi mənbələrə istinad edərək türklərin dastan dünyasını müqayisəli şəkildə analiz etmiş, ümumtürk mifoloji motivlərinin sistemli şəkildə araşdırılmasına zəmin yaratmışdır.

Eyni zamanda onun “Ədəbiyyatşünaslıq” (1996) adlı əsəri də ciddi elmi yanaşmaları ilə seçilir. Bu kitabda ədəbiyyatın struktur və forma məsələləri, ədəbi cərəyanlar, janrlar və tənqid meyarları, strukturçuluq və formalizm kimi nəzəri yanaşmalar araşdırılır. Heyət burada həm özünün tədqiqat metodunu nümayiş etdirir, həm də müasir ədəbiyyatşünaslıqla klassik türk ədəbiyyatının qovuşma nöqtələrini müəyyənləşdirir.

Heyətin “Türklərin tarix və mədəniyyətinə bir baxış” (1987, 1993) əsəri türklərin İslamdan əvvəlki və sonrakı mədəni irsini araşdıran geniş miqyaslı bir tədqiqatdır. O, əsərdə türklərin siyasi və ədəbi müstəvidə qarşılaşdığı çətinlikləri göstərmiş, xüsusən də İran rejimi tərəfindən təbiq edilən dil və mədəniyyət qadağalarının yaratdığı boşluqları doldurmaq məqsədilə zəngin qaynaqlara əsaslanaraq məlumatları ümumiləşdirmişdir. Əsər türklərin mədəni özünüdərkinin və kimlik axtarışının izlərini daşıyan ciddi nümunədir.

Nəhayət, Cavad Heyət “Göytürklərdən uyğurlara qədər” olan tarixi dövrü əhatə edən mədəniyyət və dil araşdırmalarında da göstərmişdir ki, o, hər bir dövrü və bölgəni ayrı-ayrılıqda qiymətləndirərək türklərin tarixini XVI əsrə qədər gətirib çıxarmağa nail olmuşdur. Əsərdə yalnız tarix yox, həm də siyasi və sosial durum, sənət və ədəbiyyat da bütöv şəkildə təqdim edilmişdir. Bu yanaşma onu göstərir ki, Cavad Heyət türkologiyanı yalnız filoloji məsələ kimi deyil, həm də ümummədəni və tarixi bir konsepsiya kimi dərk edirdi.

Dr. Cavad Heyətin tədqiqatları sırasında “Azərbaycan ədəbiyyat tarixinə bir baxış”, “Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı”, “Ədəbiyyatşünaslıq”, “Türk dili və ləhcələrinin tarixinə bir baxış”, “Müqayisətül-lügəteyn”, “Türklərin tarix və mədəniyyətinə bir baxış” və bu kimi elmi əsərləri də Azərbaycan ədəbiyyatına və türkologiyaya bəxş etdiyi töhfə hesab olunur. Bu əsərlərin əksəriyyəti həm İran və Azərbaycanda, həm də Türkiyədə dəfələrlə nəşr olunmuş və tədqiqatçılar tərəfindən etibarlı mənbə olaraq istifadə edilmişdir.

Professor Cavad Heyətin ədəbiyyat tarixçiliyi sahəsində apardığı tədqiqatlar Azərbaycan yazılı ədəbiyyatının sistemli tədqiqi baxımından əhəmiyyətlidir.

Zaman-zaman görkəmli ədəbiyyatşünaslar, türkoloq alimlər, mədəniyyət xadimləri Cavad Heyətin yaradıcılıq yolu, əsərləri, şəxsiyyəti haqqında öz qənaətlərini bildirmiş, bəzən də əzəmətli portretinin sözlə aydın cizgilərini çəkmişlər. P. Məmmədli onun həyat və yaradıcılığını tədqiqata cəlb edib ayrıca monoqrafiya nəşr etdirmişdir.

Cavad Heyət türkologiya, folklorşünaslıq, ədəbiyyatşünaslıq və tibb sahəsində paralel və səbatlı fəaliyyəti ilə çağdaş Azərbaycan və türk dünyasının görkəmli simalarından biri kimi tanınır. Onun irsi yalnız klassik dövrün ədəbi, tarixi şəxsiyyətlərinin araşdırılması və dəyərləndirilməsi ilə tamamlanmır, bu türk sevdalısının həyatı daim dilimiz, ədəbiyyatımız, milli kimliyimiz uğrunda mübarizədə keçib.

Cavad Heyət 2014-cü il avqustun 12-də Bakı şəhərində dünyasını dəyişib, avqustun 15-də İkinci Fəxri Xiyabanda torpağa tapşırılıb.

Bulud Qaraçurlu Səhənd (1926-1979) – tanınmış şair

O, soyadını mənsub olduğu tayfadan, boya-başa çatdığı bölgənin başı üzərində ucalan Səhənd dağından almışdı. Bulud Qaraçurlu yeniyetməliyindən Razi ləqəbiylə şeirlər yazsa da, Səhənd kimi məşhurlaşmışdı.

Gənclik illəri İranda Azərbaycan xalqının milli istiqlaliyyəti uğrunda apardığı çətin mübarizə dövrünə – 40-cı illərdən başlayan milli azadlıq hərəkatına təsadüf edib. Hərəkatda fəal iştirak edib, sevinc və iftixardan doğan, xalqı mübarizəyə səsləyən romantik şeirlərlə yanaşı, siyasi-lirik əsərlər də yazıb.

1945–1947-ci illərdə və 1951-ci ildə həbsə atılıb, sürgün edilib. Kitablarının çoxu ölümündən sonra nəşr olunub.

Siyasi mövzuda əsər yazmaq sənətkardan istənilən dövrdə, istənilən anti-demokratik cəmiyyətdə böyük cəsarət tələb edir. Şair arzu, istək və ağrılarını xalqa çatdırmaq üçün Dədə Qorqud dastanlarına üz tutub, ona yeni və çağdaş məzmun verərək məşhur “Sazımın sözü” və “Dədəmın kitabı” (iki cilddə) əsərini ərsəyə gətirib ki, bu əsər də Şəhriyarın “Heydərbabaya salam” əsərindən sonra ən əhəmiyyətli poetik abidə hesab edilir. Görkəmli alim, doktor Cavad Heyət Səhəndin “Dədəmın kitabı”na çox yüksək qiymət verərək hətta bu əsəri Firdovsinin “Şahnamə”si ilə müqayisə edib, onu Cənubi Azərbaycan türklərinin zəngin lügət xəzinəsi, “Millətnamə”si adlandırıb.

Səhənd bu ölməz ədəbi abidəyə sonsuz məftunluğunun təsiri altında olmayıb, həm də bir milli azadlıq mücahidi kimi əvvəldən düşünülmüş ciddi planla hərəkat edib. Bulud Qaraçurlu Səhəndin Dədə Qorqud dastanlarını nəzmə çəkməsinin səbəbi xalqına şərəfli keçmişini göstərmək, milli qürur və mənliliyini diriltmək, tanımaq idi.

“Yasaq” əsərində keçmiş və gələcəkdən yazmağı yasaq edilmiş xalqının halına acıyırdı:

Taleyimə sən bax!
Düşüncələrim yasaq,
Duyğularım yasaq,
Keçmişimdən söz açmağım yasaq,
Gələcəyimdən danışmağım yasaq.
Ata-babamın adın çəkməyim
yasaq, bilirsən?

Anadan doğulandan belə
özüm bilməyə-bilməyə
dil açıb danışdığım dildə
danışmağım yasaq imiş, yasaq.

Uzun illər Azərbaycan Milli Hökumətinin (1945-1946) super dövlətlər arasındakı siyasi oyunlara qurban verildiyi siyasətçilər tərəfindən açıqlanmır, məxfi saxlanırdı. Bəzən siyasətçi və tarixçilərin açıq söyləyə bilmədiyini yazıçı və şairlər boynuna götürüb ədəbi üsullarla xalqa çatdırmağa nail olurlar.

Ömrü xalq və vətən uğrunda mücahidlərdə keçən, bu yolda həm qələmi, həm də silahı ilə çarpışan Səhəndin şeirlərində siyasi hadisələrin gedişi ilə bağlı bir növ “xoruzun quyruğu” görünürdü:

Gərəkdir Şərqdə boğula bu səs,
Deyə köhnə dünya verdi əl-ələ.
Londonda başladı gizli hərəkat,
Vaşinqtondakı qoşun, tədarükət,
Xələcə yollandı hərbi gəmilər.
Tarixdə vətənə, hədəfə, yola
Can qurban edənlər heç də az deyil. . .
Amma bir millətin qurban olması –
Tarix göstərməmiş heç vaxt, heç zaman,
Qoy bir də söyləyim, dünyalar bilsin,
Sülhə qurban oldu bu Azərbaycan!

O illərdə yaranmış BMT (Birləşmiş Millətlər Təşkilatı)-nin ilk həll edəcəyi münafiqəli problem Cənubi Azərbaycan məsələsi olur.

Qısa bir müddətdə istiqlalını yaşayaraq çiçəklənib dirçələn diyar dünya imperalist

qüvvələrinin təzyiqi ilə yenidən zindana çevrilir. Səhənd hayqıraraq xalqının başına gətirilənləri bütün dünyaya çatdırırdı:

Qarğış zəmanənin qanunlarına,
Qarğış ürəkləri ayıranlara,
Qarğış insanları qəfəsə salıb
Bəşər hüququndan dəm vuranlara.

“Sazımın sözü” (1965), “Sazımın sözü” (1984), “Əsərləri” (1979), “Dədəmin kitabı” (2001), “Seçilmiş əsərləri” (2006), “Divan” (2010), “Qardaş andı” (2012), “Dədəmin kitabı” (2015) və b. kitabları nəşr edilib. Həyat və yaradıcılığı haqda R.Əliyeva, R.Qəmbərqızı, S.Nəbioğlu, P.Məmmədli, F.Süleymanoğlu və başqaları məqalə və elmi əsərlər yazıb. F.Süleymanoğlu şairin həyat və yaradıcılığını tədqiqata cəlb edib, monoqrafiya nəşr etdirmişdir.

Səhənd Şəhriyarın özünü belə ana dilində şeirlər yazmağa çağıraraq:

Bu gün mən Səhəndəm, sən Şəhriyarsan,
Gəl başın ucaldaq qoca Təbrizin.
Bir kərə yadların daşını ataq,
Çəkək qayğısını öz elimizin –

söyləməsi, Şəhriyarın ona səs verməsinə və böyük sevgi ilə “Səhəndiyyə” poemasını ithaf etməsinə səbəb olmuşdu. Qeyd etmək lazımdır ki, Səhənd yaradıcılığına da ən böyük qiyməti farsca yazdığı bir şeirində “O elə bir şair idi ki, mən Şəhriyardan bac alırdı” sözləri ilə Şəhriyar özü vermişdi.

Bulud Qaraçurlu Səhənd Güney ədəbiyyatına xalqdan və keçmişdən gələn yenilənmiş orijinal obrazlar və yeni məzmun gətirdi.

Səhənd “Sazımın sözü” kimi əsərlərində xalqın tarixi düşüncə modelini bərpa edib keçmiş bu günün mənəvi fəzasına qaytarırdı. Onun poetik dili nə nostalji, nə də romantik təsvir üzərində dayanır – o, tarixi yaddaşı şüurlu şəkildə davam etdirirdi. Səhənd üçün poeziya xalqın özünü tanıma mexanizmi idi.

1969-cu ilin yayında ovaxtkı Sovet İttifaqına, Azərbaycana da səfər edib.

Məhəmmədhüseyn Şəhriyarla, görkəmli şərqsünas alim Rüstəm Əliyevlə möhkəm dostluq bağları olub. Məmməd Rahim, Süleyman Rüstəm, Bəxtiyar Vahabzadə, Qabil ilə məktublaşıb, şeirləşiblər.

Bulud Qaraçurlu Səhənd 1979-cu il aprelin 10-da ürək tutmasından vəfat edib.

Kərim Məşrutəçi Sönməz (1928) – şair, tərcüməçi

Kərim İbrahim oğlu Məşrutəçi Sönməz Cənubi Azərbaycan poeziyasının əsas istiqamətlərini müəyyən edən şairlərdəndir. 1940-cı illərdə Cənubi Azərbaycanda baş qaldıran Milli Azadlıq Hərəkatında fəal iştirak edən gənc Sönməzin şeirləri siyasi istiqaməti və özünəməxsusluğu ilə seçilirdi. O, ilk şeirini 1944-cü ildə yazmış və 1950-ci ildə dərc etdirmişdir.

O illərdə azadlıq hərəkatına qoşulan K. Məşrutəçi siyasi əqidəsinə görə bir müddət həbsxanada saxlanmışdır. Onun şeirləri bütövlükdə xalqın milli-mənəvi azadlığı uğrunda mücadiləyə həsr olunub.

Cənubi Azərbaycanda Milli Hökumət İran ordusu tərəfindən amansızlıqla devriləndən sonra da Sönməz ruhdan düşməyib xalqın istiqlalı və vətən sevgisi ilə bağlı şeirlər yazdı. O, ana dili və xalqın taleyi ilə bağlı fikirlərini “Mənsizləmişəm” şeirində çox qabarıq və təsirli ifadə edir:

Dərdimin yox adı, “ünvanı” desəm,
Heyrətə daldırar insanı, desəm,
Başqa bir sözlə, bu mənəni desəm;
Öz diyarımda vətənsizləmişəm.

Dərd məni yandırar, amma odu yox,
Odur, ağzımda həyatın dadı yox,
Demirəm, dərdlər içində adı yox,
Deyirəm, mən belə mənsizləmişəm.

Kərim Məşrutəçi Sönməzin “Ağır illər” (1979 Təbriz; 2002 Tehran), “İsanın son şamı” (1979), “Şeh muncuğu” (1995 “Ərk”, Təbriz), “Aman, dağlar” (1993, “Ərk”, Təbriz; 2002 Tehran), “Həsərət çələngi: şeirləşmələr və xatirələr” (2002, Tehran), “Bu yaşda” (2002, Tehran), “Şair oğlum, durma!” (Heydərbabadan Şəhriyara cavab) (2007, Tehran), “Sağlam imla birliyi uğrunda” (2007, Tehran), “Üçüncü göz” (2008, Tehran) və başqa şeir, poema, nəsr kitabları işıq üzü görüb.

Həyat və yaradıcılığını Bəxtiyar Vahabzadə, Mahmizər Mehdiyeva, Pərvanə Məmmədli, İslam Qəribli araşdırmış, Lətifə Mirzəyeva isə ayrıca monoqrafiya yazmışdır.

Yaradıcılığını izləsək, şeirləri ilə bərabər, elmi, publisistik və tərcümə əsərlərinin də müəllifi olduğunun şahidi olarıq. K.M. Sönməz həm də peşəkar tərcüməçi kimi ardıcıl fəaliyyət göstərmişdir. Üzeyir Hacıbəylinin “Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları”, Bəxtiyar Vahabzadənin “Atılmışlar” əsərlərini, Xəlil Rza Ulutürkün, Abbas Zamanovun əsərlərindən nümunələri əski əlifbaya köçürərək çap etdirib. Ustad Şəhriyarın “Heydərbabaya salam” poemasını fars dilinə çevirib ki, bu da əsərin ən uğurlu tərcüməsi hesab edilir. O, Azərbaycan ədəbiyyatının və mədəniyyətinin vurğunu olmaqla yanaşı, İranda onun yorulmaz təbliğatçılarından da olmuşdur. Xalqın istiqlalı uğrunda mücadiləsi, humanizmi, fəlsəfi baxışları K.M.Sönməz yaradıcılığının bütün yönünə güclü təsir etmişdir.

Kərim Məşrutəçi Sönməz Tehran şəhərində yaşayır.

**Əli Təbrizli (1929-1998) – şair,
yazıçı, nəşir**

Əli Təbrizli Pəhləvi rejiminin sərt təzyiqlərinə baxmayaraq, İranda xalqının milli şüurunun oyanması, ana dilinin qorunması və yaşadılması yolunda cəsarətlə mücadilə aparmış, təhlükələri gözə alaraq əsərlər yazmış və kitablar nəşr etdirmişdi. İranda türkün varlığını yox sayan, onu aşağılayan paniranzmə və irqçiliyə qarşı sistemli mübarizə aparmış böyük şəxsiyyətlərin içində Təbrizli Əli özəl yeri ilə seçilir. Görkəmli fikir və əməl adamı olan Təbrizli Əli Cənubi Azərbaycanda milli dirəniş hərəkatının simvollarından biri olmuşdur. Özəlliklə onun “Ədəbiyyat və milliyyət” kitabı mürtəcə-irqçi suçlamalara güney türklüyünün ilk ümumiləşdirici cavabı idi. İlk təşəbbüs olmasına baxmayaraq, həmin kitab bu gün də Güneydə türk millətçiliyinin möhtəşəm abidəsi sayılmaqdadır.

İlk dəfə “Əli Təbrizinin qəzəlləri” adlı kitabını nəşr etdirib. Daha sonra “Atropat” nəşriyyatının əsasını qoyub və bir neçə ədəbi dərnək qurub. Bölgələri gəzərək türk folklor nümunələrini toplamağa başlayıb. Şah İsmayılın həyatı və şeirlərini əhatə edən iki cildlik “Şah İsmayıl” kitabını və 1955-ci ildə “Əsli və Kərəm” dastanını hazırlayıb. 1955-ci ildən sonra şair Həsən Məcidzadə Savalanla birlikdə çalışmağa başlayıb. Bu iş birliyinin qözəl nəticəsi olaraq 4 ildən sonra “Əliəğa Vahidin külliyyəti” kitabı ərsəyə qəlib. Daha sonra isə

“Azərbaycan nəğmələri və bayatıları” (iki cildlə), “Koroğlu” dastanı işıq üzünə qərib. Savalan ilə birlikdə “Azərbaycan klassik ədəbiyyatından şeir məcmuələri”, “Füzuli divanı”, “Salman Mümtazın şeirləri”, “Azərbaycan türkcəsi”, “Əziz Nesinin bir neçə hekayəsi” və daha bir neçə kitab hazırlayaraq nəşr edib.

Yazdığı “Ədəbiyyat və milliyyət” əsərində bir çox məsələlərə toxunub, Cənubi Azərbaycanda yaşayan türklərin tarixi, onların milli özünüdərk, orada olan mövcud kimlik problemləri haqqında yazıb.

Həsən Məcidzadə Savalanın “Apardı sellər Saranı” əsərini çapa hazırlayarkən SAVAK tərəfindən nəşriyyata basqın edilir, çap olunan və çapa hazırlanan, mətbəədə yığılan kitabları müsadirə edilir, özü isə həbs olunur. 6 il həbsdən qaldıqdan sonra azadlığa çıxır. Həbsdən çıxdıqdan sonra “Qud Amuz” adında türkcə-farsca lüğət hazırlayıb çap etdirir.

Əli Təbrizli nəşir olmaqla yanaşı, həm də özünü bir şair, araşdırıcı, publisist kimi tanıtdırır. Ən önəmlisi isə o, milli hərəkatın həm görkəmli nümayəndəsi, həm də ideoloqudur. Əli Təbrizli ötən əsrin 60-cı illərində qələmə aldığı “Dil və ədəbiyyat” əsəri ilə Güney Azərbaycanda milli dirəniş hərəkatının əsasını qoyanlardan biri olmuşdur. Bu əsər həm də o dövrdə yazılan ilk tənqidi əsərlərdən sayılır. Kitabda müəllif kəskin bir dillə Azərbaycan türkcəsinə xor baxanlara, ana dili və tariximizi təhrif edənlərə kəsərli cavab vermişdir.

Kitabın içərisindən də göründüyü kimi, Əli Təbrizli fars şovinizmi və arya (ari) irqçiliyinin bitərəf sistemli akademik, elmi tənqidini qarşısına məqsəd qoymamışdır. Yazar millətinin tanınmış şairi və haqsızlığa dözə bilməyən mübariz oğlu idi, odur ki, kitabın bəzi bölümlərindəki fikirlər hissiyyata dayanır, müəllif fikrini əsaslandırmaq üçün yetərli dəlil gətirməyi gərəqli bilmir. Əyər-əskikliyi, mənfi-müsbəti ilə birlikdə bu kitab özünü dərk etmək istəyən türklüyün XX yüzilin 60-70-ci illərində

haray səsi olması baxımından əvəzsiz qaynaqdır.

Yazar başlarkən kitabın amacına aydınlıq gətirir. İranın siyasi tarixində həmişə ən fəal rol oynamış soydaşlarının sağ, ya sol ideologiyalara ifrat bağlılığından (“sola vurğun, sağa məftun” olmasından) və özünü unutmasından heyrtlənən müəllif milli problemlərin araşdırılması və ortaya qoyulmasını milli vəzifə bilir. Əli Təbrizli fars şovinistindən daha çox türk manqurtunun əlindən qəzəblidir: “Yüz illərcə milyonlarca qoyun kimi doğulub, qoyun kimi yeyib və qoyun kimi qığlayıb və sonra qoyun kimi ölüb gedənlərimiz və onların yerini dutanlarımız, hər işə qulp qoyub, hər oyuna baş vurub, tarix və coğrafiya oxuyub, yazıb, hər cürə özgə dillər ögrənib və ögrədib, hakim və məhkum olub, varlı-varsız olub, dünya millətlərin və dillərin tanıyıb, hər cürə boyağa bulaşmış, ancaq özün və millətin kim imiş və kimdir və kim olacağı tanımayıb və hələ də tanımaq istəmir”.

Milli özünüdərk prosesinin ilk mərhələsinin “Kim imiş və kimdir?” sualına cavabdan keçdiyindən müəllif tarixi keçmiş məsələlərinə xüsusi yer verir. Əli Təbrizli və özünü axtaran hər bir Azərbaycan türkü üçün “Millət olaraq nədə yanlışlığımız oldu ki, indi bu günə qalmışıq?” sualına cavab tapmaq fəvqəladə önəmli işdir.

Təbrizli Əli tarixi və siyasi əsərlərində olduğu kimi, bədii yaradıcılığında da türkçüdür, türklüyün haqqını qorumağı özünə vəzifə bilir. Onun türkiyəli türklərə həsr etdiyi “Türkiyə milləti” şeiri böyük sevgi ilə yazılıb. Şeirdə Mustafa Kamal Atatürk yad olunur, onun xidmətləri qeyd olunur:

Ucaltdı türkləri Kamal Atatürk,
Qoymadı qəflətdə daha yata türk,
Yeridir, ucaya yenə çata türk,
Yarana birliklə gözəl səadət,
Ey Türkiyə milləti, ey qəhrəman millət!

Şair eyni soy-kökədən olan, azacıq fərqlə eyni dilə, mədəniyyətə malik iki qardaş xalqı birliyə, ülfətə səsləyir:

Ürəyimiz birdir, birdir sözüümüz,
Yaxından görüşmək istər gözüümüz,
Bir fikir etməliyik indi özüümüz,
Çoxalsın ortada günbəgün ülfət,
Ey Türkiyə milləti, ey qəhrəman millət!

Çox diqqətçəkicidir ki, Təbrizli Əli o dövrdə bizdə bir çoxlarının bilmədiyi gizli mətləblərə də toxunur. 1918-ci ilin sentyabrında Bakının qurtuluşunu, bu sıradan qəhrəman türk ordusunun Bakını bolşevik və daşnaklardan azad etməsini xatırladır:

Təkcə yollamır salam Təbrizi,
Bəlkə, bütün ellər yad edir sizi,
Bakıda siz idiz qurtaran bizi,
Ölümdən, zillətdən, göstərən qeyrət,
Ey Türkiyə milləti, ey qəhrəman millət!

Təbrizli Əli “Ərdəbil” şeirində Səfəvilər dövründə dövlətin paytaxtı olmuş, İrən dünyaya tanıtdırmış, Azərbaycanın fəxri şəhəri Ərdəbili anır. Onun indi gözdən iraq salınmasına kədərlənir:

İndi bilməm nə oldu ki,
gözdən, nəzərdən düsmüsən,
Olmusan itkin bu İrən içrə viran, Ərdəbil.
Sən idin çesmi-çıraqı ölkənin, ey şəhrimiz,
Fəxr edərdi sən ilə Azərbaycan, Ərdəbil.

Lirik şeirlər yazan şair Əli Təbrizli əvvəlki nəsillərdən fərqli düşünən, milli məsələlərdə daha cəsarətli olan və milli kimlik axtarışlarında bulunan yeni nəslin nümayəndəsi idi.

1998-ci il yanvarın 18-də Tehrandə dünyasını dəyişib və Təbriz şəhərinin Vadi rəhmət qəbiristanlığında dəfn edilib.

**Rza Bərahəni (1935–2022) –
görməli nasir, şair, publisist,
ədəbiyyatşünas, tərcüməçi.**

İranda müasir ədəbi-tənqidin əsasını qoyanlar sırasında birinci Rza Bərahəninin adı çəkilir. Buna görə də ədib “İran ədəbi-tənqidinin atası” kimi tanınır. O, eyni zamanda İranda modern və postmodern ədəbiyyatın öncüllərindəndir.

İlk şeirlər kitabı 1962-ci ildə çıxıb və ədəbi mühitdə ciddi rezonans yaradıb.

R.Bərahəni də türk təfəkkürünü fars ədəbiyyatında inkişaf etdirən yazıçılardandır. Üç kitabına müəllifin ingiliscə yazdığı əsərləri daxil edilmişdir. İndiyə kimi əlli altı kitabı çıxıb, bunlardan səkkizi roman, on dördü şeir kitabıdır. Bu romanların həcmi ümumilikdə dörd min səhifədən çoxdur. Xeyli sayda ədəbi-tənqidi məqalələri çap olunmuşdur. Tehranda ictimai xadim Cavad Heyətin ana dilində nəşr etdirdiyi “Varlıq” jurnalı R.Bərahəniyə də öz təsirini göstərmişdir. O bir sıra məqalələrini, xüsusən də türkcə, farsca, ərəbcə qarışıq yazdığı şeirlərini bu jurnalda çap etdirmişdir. Həmin şeirləri sonradan kitablarına da daxil etmişdir.

1968-ci ildə işıq üzü görən iri həcmli “Misdən qızıl” ədəbi-tənqidi məqalələr və esselər kitabı İranda Avropa tipli ədəbi tənqidin əsasını qoyub, müəllifinə “İran ədəbi tənqidinin atası” titulu qazandırıb.

Rza Bərahəni İran şah rejimi və inqilabdan sonrakı hakimiyyət tərəfindən təqib olunub, həbsə atılıb, bəzən zindana salınıb.

“Yurdumun sirləri” əsəri yazıçının doğulub boya-başa çatdığı Təbriz şəhərinə həsr olunub. Yazıçı əsərdə Təbrizin tarixi, mədəniyyəti, orada yaşayanların özəl xüsusiyyətləri, xarakterləri, məşğulluq sahələri ilə bağlı mövzu və mətnləri qələmə almışdır. Əsərin özəlliyi onun Azərbaycan gerçəklikləri ilə bağlı olmasındadır. R. Bərahəni Azərbaycan Milli Hökumətinin məğlubiyyətindən sonrakı Azərbaycan ortaminin ağır və sıxıntılı vəziyyətini bədi

lövhlərlə ifadə etmişdir. Azərbaycan türklərinin acınacaqlı durumu, rejim tərəfindən əhaliyə edilən basqı və təzyiqlər yazıçının romanında öz əksini tapmışdır.

Bərahəni əsərlərində nağıl və dastanlardakı əfsanəvi mifik obrazları ədəbiyyata gətirib real həyatla uzlaşdırmağı bacarmışdır. Sürrealizmə xas olan yuxu, xəyal və şüuraltıdan yararlanmışdır. Kitabda verilən “Yurdumun sirləri” və “Mamaça” əsərləri buna bariz nümunədir.

Yazıçının digər əsəri «İnsanlıq tarixi» essesidir. Esseni müəllifin mövcud rejimə etiraz səsi, əlaməti kimi qəbul etmək olar. Əsərdə təsvir olunanlar barəsində təsəvvür əldə etmək üçün bir səhnə kifayətdir; qaranlıq gecə, dəhşətli burulğan, dalğaların qorxusu... Sahildəki seyrçilər həmin dənizdəkilərin nələr çəkdiyini haradan bilsinlər? Əsərin qayəsində bu ritorik sual durur.

R.Bərahəninin ən məşhur əsərlərindən biri olan “Tacli hanniballar”da İranda Pəhləvilərin hakimiyyəti illərində insanlara qarşı aparılan repressiya və diskriminasiyadan bəhs edilmişdir. Şah rejimi zamanı gizli polis xəfiyyəsinin – SAVAK-ın cinayətlərinin izinə düşən əsər müəllifinin özü də bir zamanlar SAVAK-ın təcridxanasında keçirdiyi hissləri və şahidi olduğu olayları qələmə almışdır.

R.Bərahəninin romanlarında, şeirlərində və digər əsərlərində həmişə Azərbaycan mövzusunə geniş yer verilmişdir. Bu əsərlərdə azərbaycanlı obrazı və Azərbaycanın təbiəti canlandırılmışdır. R.Bərahəni yazdığı əsərlərində bəzən bir neçə səhifəni, bəzən şeir parçalarını, bəzən də müəyyən məqamları (məs. yuxugörmələri) türkcə vermişdir. Romanlarındakı bütün surətlər, demək olar ki, azərbaycanlıdır, istər Təbrizdə, Tehranda yaşasın, istərsə də Nyu-Yorkda. Ana dili onun damarlarında axan qanı, bədəninin bir parçasıdır. Uşaqlıq dostu və məsləkdaşı, tanınmış dramaturq, istedadlı yazıçı Qulamhüseyn Saidiyə həsr etdiyi “Araba” şeiri çox təsirlidir:

Sökdülər yerindən, qarmaladılar qapıyı,
Atdılar bir araba üstünə, apardılar,
Gözümüz görə-görə evimizi də apardılar.

İndiyə duyğularımız
azğın düşən arılar kimi
bir-bir itkin pətəklərini arayırlar.
Sıra Savalana gəldikcə
Biz çocuqlar dağın ətəyində
Əl-ələ verib seyr edirdik,
Bizi saymadan işlərinə başlamışdılar.
Bitirdilər ləhləyə-ləhləyə,
Savalanı da qarmaladılar,
arabanın üstünə atdılar.

Bərahəni 1968-ci ildə bir neçə həmkarı ilə birgə İran Yazıçılar Birliyini (Kanu-e Nevisendegan-e İran) təsis edib. Bu təşkilatın yaranışı İran hakimiyyətini narahat etdiyindən hakimiyyət təşkilatı bağlamağa və susdurmağa çalışdığı üçün ədiblər, o cümlədən Bərahəni ciddi təqiblərlə üzləşmişlər.

Bərahəni iranlılar arasında bir azərbaycanlı və radikal siyasətçi kimi tanınmışdır. 40-50 il milli demokratik haqlar uğrunda çalışan R.Bərahəni üçün dil azadlığı, senzura ilə mübarizə, qadınların kişilərlə bərabər haqlara sahib olma məsələsi əsas məqsədlərindən olmuşdur.

1996-cı ildə o, İrandan qəti şəkildə ayrılaraq Kanadada məskunlaşıb və ömrünün son illərini Toronto şəhərində yaşayıb. Bir müddət Kanada PEN-in prezidenti olub, daha sonra isə təşkilatın fəxri sədri kimi fəaliyyət göstərüb.

ABŞ-nin Nyu-York, Texas, İndiana, Yuta və xüsusilə Oksford kimi nüfuzlu universitetlərində pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olub.

Əsərləri ingilis, fransız, alman, rus, ərəb, türk, ispan, isveç və başqa dillərə tərcümə edilmişdir. Onun ingiliscə, Azərbaycan türkcəsi və fransızca yazdığı orijinal əsərləri də vardır. Bir çox əsərləri, Qabriel Qarsia Markes, Vladimir Nabokov, Oktavio Paz, Nazim Hikmət, Xorxe Luis Borxes, Vislava Şimborska kimi böyük

dünya yazarları ilə birgə nəşr olunmuş, onlarla eyni antologiyalarda yer almışdır.

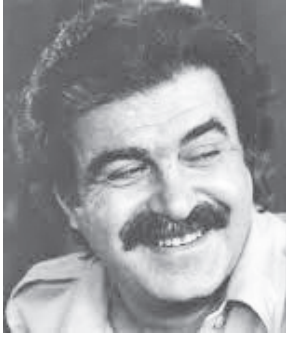
“Nyu-York tayms”, “Vaşinqton post”, “Mond”, “Fiqaro”, “Taym” kimi nüfuzlu nəşrlərdə əsərləri və əsərləri barədə yazılar dərc edilib.

Jonh Leonard, Edqar Lorens Doktorov, Helene Sixous, Tyerri Bodar və b. nüfuzlu şəxslər onun haqqında yüksək fikirlər söyləyib, rəsmi yazılar yazıblar.

Bərahəninin 1968-ci ildə yazdığı “İnsanlıq tarixi” kitabının İranda çapına icazə verilməyib. Lakin E.L.Doktorov adlı bir amerikalı yazıçı kitaba aid böyük bir məqalə yazıb onu ingilisdilli topluma təqdim etmişdir. Rza Bərahəni “Ayaz bəyin cəhənnəm günləri”, “Öldürülənlərin türküsü”, “Yurdumun sirləri”, “İlyas Nyu-Yorkda”, “Quyudan quyuya”, “Azadə xanım və müəllif” kimi romanların “Bağçanın ceyranları”, “Meşə və şəhər”, “Günortadan sonra bir gecə”, “Günəşdəki çilə”, “Aydakı çiçək”, “Zil-Allah”(zindan şeirləri), “Maskalar və bağlar” (ingiliscə), Böyük şüşələr”, “Pəncərəyə gəl”, “İsmayıl”, “Kəpənəklər” kimi şeir toplularının və “Misdən qızıl”, “Hafiz risaləsi”, “Ədəbiyyat tənqidində liderlik böhranı”, “İran inqilabında nələr oldu, nələr olacaq?”, “Gələcək nəsillərə hesabat” kimi tənqidi araşdırmaların və digər müxtəlif janrlarda yazılmış əsərlərin müəllifidir. Müəllifin “Ayaz bəyin cəhənnəm günləri” ingilis və fransız dillərinə tərcümə edilmişdir. O, Şekspir, Kundera, Mandelştam, Fanon və digər ünlü yazarların əsərlərini farscaya çevirmişdir.

Azərbaycanda 2009 cu ildə Məsiəyə Məhəmmədli tərəfindən tərcümə olunub tərtib edilən “Rza Bərahəni: şeirlər, müsahibələr, araşdırma” əsəri işıq üzü görüb. 2019-cu ildə isə Pərvanə Məmmədlinin təqdimatında “Rza Bərahənindən seçmələr” kitabı çap olunub.

Rza Bərahəni 25 mart 2022-ci ildə Torontoda vəfat etmiş, şəhərin Elgin Mills qəbiristanlığında dəfn olunmuşdur.

Qulamhüseyn Saidi (1936-1985)
tanınmış yazıçı, dramaturq,
ssenarist

Güney Azərbaycandan olub İrana dünyaya miqyasında şöhrət qazandıran bir yazıçı da Qulamhüseyn Saididir. Qulamhüseyn Saidi Gövhər Murad yaratdığı əsərlərlə həm də İranda və Güney Azərbaycanda magik realizmin əsasını qoymuşdur. Ömrünün sonlarını mühacirətdə – Fransada başa vurmaq məcburiyyətində qalan Qulamhüseyn Saidinin səssiz pantomim əsərləri yazmağının səbəbi mövcud rejimin soydaşlarının ana dilinə qoyduğu yasağa qarşı etirazla bağlı idi.

Saidinin yazdıqları ilə Q.Markes, F.Kafka, S.Bekket və Gi de Mopassanın yazdığı əsərlər arasında bir oxşarlıq vardır. Bu əsərlər fanatizm, cəhəlat, qorxu və fəlakət burulğanına düşmüş insanların vəziyyətini təsvir edir. Onun əsərlərində markessayağı yarıəfsanə, yarıcanlı varlıqların insanlarla ünsiyyəti, Mopassanın hekayələrində rastlaşdığımız sarkazm, insanın ən çıxılmaz vəziyyətlərdə tənəzzülü, kafkasayağı “çevrilmələr” – əhli havalıların (şizofren xəstələrin) dünyaya özəl baxışları və s. çoxdur. Onlar yalnız taleyin hökmünə təslim olaraq yaşayırlar. Saidinin yaradıcılığını araşdıran doktor Qulamrza Təbrizi Saidini başqa yazıçılardan fərqləndirən əsas cəhətlərdən biri kimi onun ictimai və insani dəyərlərə haqq verməsini önə çəkmişdir. Bununla yanaşı, yazmışdır ki, onun tənqidi-satirik üsluba söykənən yazıları

kütləni hərəkətə gətirmiş, onu ayıltmış, öz haqqı-hüququ uğrunda mübarizəyə səsləmişdir. Qulamhüseyn Saidinin əsərlərinin çoxu fars dilində olsa da, onun yaxın dostu olan dr. Fərnudun qeyd etdiyinə görə, mərhum yazıçı üçün Azərbaycan türkcəsində yazmaq daha rahat olmuşdur. Lakin onun Azərbaycan dilində kitabları və tədqiqatları olsa da, o dövrdə Azərbaycan dilində yazı və nəşrlə bağlı problemlər olduğu üçün Saidi əsərlərinin çoxunu fars dilində yazmaq məcburiyyətində qalmışdır.

“Hər gün məktəbə getmək əzab və işgəncə olurdu. Sanki uşağı hər gün sakinləri yəcuc-məcuc dilində danışan adaya təhvil verirdin. Və bu qərribə sakinlərin dilini başa düşməmək töhmətlə yanaşı, böyük xiffət və xəcalətə səbəb olurdu. Ana dilində danışmaq isə söyüd çubuğu ilə balaca əllərin ortasına döşəmək kimi cəzalarla nəticələnirdi. Şübhəsiz, belə işgəncələrdən uzaq qalan fars məktəbliləri istirahət və tətil günlərindən daha çox, dərs və məktəbdən həzz alırdılar. Beləcə, Azərbaycan balalarına məktəb elm və təhsil ocağından daha çox zor gücünə xarici dil öyrənmək zonası idi... Eləcə də sadə camaat qəzetləri, şəhərin divarlarındakı elanları oxuyub başa düşmək üçün qapı-qapı düşüb tərcüməçi tapmalı idi. Xüsusilə kinoteatrlar lap mərkəə olurdu. Mübağiləsiz, Təbrizin kinoteatrlarında “peşəkar tərcüməçi”lərin səsi kinonun səmindən uca olurdu, yalnız səssiz filmlər gedəndə hamı oruc tutmuş kimi oturub mat-mat baxırdı...”

Və bu səssiz filmə baxanların arasında yeniyetmə Qulamhüseyn də olurdu. Və filmə baş verənləri tərcüməsiz, sözsüz anlamağın ləzzətini həmyerliləri kimi, o da yaşayırdı... Göründüyü kimi, onun pantomim janrına müraciəti təsadüfi olmuşdur.

Onun 7 romanından indiyədək cəmi üçü “Top”(1969), “Gülən tatar” (1974) və “Şəhərdə əcnəbi” (1990) çap olmuşdur. Saidinin əsərlərində ağır ictimai tənqidlərə yer verildiyinə görə İran hökuməti onun kitablarının çapına mane olmuş və senzura

tətbiq etmişdir. Saidi fikirlərinin senzura-
dan keçməsinin qarşısını almaq üçün bəzi
kitablarını yeni adlarla çap etdirməyə çalış-
mışdır. “Leylac”, “Toy”, “İntizar”, “Dün-
yanın ən yaxşı babası”, “Vərzilli çomaq-
çılar”, “Məşrutə İnqilabından beş pyes”,
“Aydınlıq ev”, “Uduzana vay olsun”, “Göz
gözə muqabil”, “Yazmağın gələcəyi”, “Biz
eşitmirik” Saidinin tanınmış dram əsərlə-
rindəndir. Saidinin 70-ə yaxın çap olunmuş
və onlarla hələ nəşr olunmamış əsəri var.
Çoxşaxəli yaradıcılığa malik olan Saidinin
irsinə 17 roman və hekayələr, 6 monoqra-
fiya və məqalələr toplusu, 4 tərcümə əsə-
ri, 3 ssenari, redaktorluğu ilə nəşr olunan
6 nömrə “Əlifba” dərgisi, teatr, ədəbiyyat,
siyasət və milli məsələ haqqında neçə-neçə
məqalə daxildir.

Saidi Təbriz Məşrutə İnqilabında
xalqın ayrı-ayrı nümayəndələrinin göstər-
diyi qəhrəmanlığı, eyni zamanda o dövrdə
baş verən hadisələri mövzu olaraq seçmiş
və altı pyes yazmışdır. Bunlardan yalnız
“Qurdlar” adlı əsərini Azərbaycan türkcə-
sində qələmə almışdır. Qalan beş pyes isə
fars dilindədir.

Ssenari müəllifi olduğu filmlər bey-
nəlxalq aləmə səs salmış, İran kinosunun
qızıl fonduna daxil olmuşdur (Bu gün İran
filmlərinin Avropada yüksək ödüllər alma-
sı da onun açdığı cığırla, yaratdığı məktəb-
lə birbaşa bağlıdır – P. M.). Onun eyniadlı
“Qav” (“İnək”) adlı əsərinə çəkilmiş film-
də Azərbaycan kəndlisinin başına gələn
olaydan Kafkasayağı danışılır.

Qulamhüseyn Saidi 23 noyabr 1985-ci
ildə, 49 yaşında Parisdə dünyasını dəyişib,
Per-Laşez qəbiristanlığı yaxınlığında dəfn
edilmişdir.

Hüseyn Məhəmmədzadə Sədiq Düzgün (1945-2022) – alim, publisist, şair, türkoloq

Hüseyn Məhəmmədzadə Sədiqin (Düz-
gün) İranda klassik Azərbaycan ədəbiyyatı-
nın, xalqa məxsus qədim türk abidələrinin
araşdırılıb təbliğ olunmasında və ana dilinin
qorunmasında misiliz xidmətləri olmuşdur.
Onun geniş elmi axtarışları, klassik ədəbiy-
yatın tədqiqinə yönəlmiş zəhməti, şeir ya-
radıcılığı, tərcümələri və ictimai fəaliyyəti
bütöv bir dövrün ədəbi-mədəni mənzərəsini
ifadə edirdi və Güney Azərbaycan aydınlə-
rının son mögikanlarından idi.

1965-ci ildə Səməd Behrəngi ilə tanış-
lığı H.M.Sədiqin dünyagörüşündə, taleyin-
də xüsusi rol oynayır. O, Səməd Behrəngi,
Əlirza Həbdil Oxtay, Behruz Dehqani, Beh-
ruz Dövlətabadi və Məftun Əmini kimi ədə-
bi simalarla birlikdə Təbrizdə türkcə mətbu
orqanı nəşr etmək qərarına gəlir və ilk dəfə
olaraq “Adına” dərgisini həm türk, həm də
fars dilində çap edirlər.

Sədiq elmi tənqid sahəsində də ilk ad-
dımlarını həmin illərdə atmışdır. Behrəngi
özünə “Qaranquş” təxəllüsünü götürdüyü
kimi, Sədiq də “Düzgün” imzasını seçmiş-
di.

O, müxtəlif dövrlərdə siyasi, ədəbi və
ictimai fəaliyyətlə məşğul olub. 1979-cu il
inqilabından sonra müxtəlif ədəbi nəşrlərin,
o cümlədən Azərbaycan türkcəsində buraxı-
lan “Yoldaş”, “Yeni Yol”, “İnqilab yolun-
da”, “Qardaşlıq” “Bülleten” və “Səhənd”
dərgisinin baş redaktoru olur. İnqilabın ilk
illərindən sonra ağır siyasi başqılar nəticə-
sində Hüseyn Düzgün siyasi fəaliyyətini
dayandırır ədəbi-mədəni işlərlə məşğul
olur.

Tehran və İstanbul Universitetlərində
ali təhsilə yiyələnib doktorluq dərəcəsi alır.

Hüseyn Düzgün gənc yaşlarından şeir
yazmağa başlamışdır. “Mitra mələyi və
Mehrəgan düyünü” adlı ilk məqaləsi 1344
(1965)-cü ildə Təbrizdə Maarif idarəsinin
aylıq dərgisində nəşr olunmuşdu.

Tələbəklik illərində uşaqlar üçün yazdığı “Türk əkizləri”, “Çil Madyan”, “Qara at”, “İran əkizləri” kitabları, ədəbiyyat, folklor və teatr tarixinə dair araşdırmaları xüsusi diqqətə layiqdir. Onun “Azərbaycan xalq poeziyasında tülkü və keçəl nağılları”, “Mirzə Ağa Təbrizi teatri”, “Arzu-Qəmbər”, “Azərbaycan tarixi və aşqları” əsərləri folklorşünaslıq və teatrşünaslıq elminin mühüm nümunələridir.

Hüseyn Düzgün təkcə böyük əsərləri ilə deyil, həm də “lövhə” adlandırdığı kiçik şeir kitabları ilə oxucu yaddaşında qalır. “Bakı lövhələri”, “Kənd lövhələri”, “Qaşqay lövhələri”, “Zəncan lövhələri”, “Ərdəbil lövhələri”, “Təbriz lövhələri”, “Hələb lövhələri” həm poetik, həm də etnoqrafik dəyərə malikdir. Bu toplular səyahət təəssüratları, xalq həyatının canlı mənzərələri, milli kimlik duyğuları ilə zəngindir.

Hüseyn Düzgünün lirikası həm poetik, həm də publisistik gücə malikdir: bir tərəfdən lirizmi, digər tərəfdən milli dirənişi daşıyır.

Şair əsl tarixi yazılmamış bir həqiqətin nisgilini çəkir. Bu, poetik duyğulanma deyil, həm də ictimai və milli ağrıların poetik ifadəsidir. Yad qüvvələrin hiyləsi, məkri və xəyanət nəticəsində milli varlığı əlindən alınmış xalqın səsinə misralara çevirir:

Sənin tarixini kimsə yazmadı,
Ürəyim ucunda nisgilin qaldı.
Yad hiylə eylədi, yad məkr qıldı,
Müqəddəs ruhunu əlimdən aldı.

H.Düzgün ”Təbriz lövhələri”ndə Təbrizi milli yaddaşın, müqavimətin, azadlıq arzularının simvolu kimi təqdim edir. Babəkin adı ilə birlikdə Təbrizi tarixi qəhrəmanlıq ənənəsinin davamı kimi göstərir:

Mən səndə tapmışam Babək inadın,
Bahar günlərinin qoxusun, dadın!
Çıxmaz xatırımdan heç zaman adın,
Müqəddəs arzulu Təbrizim mənim!

Hüseyn Düzgün Azərbaycanın görkəmli klassikləri M.Füzuli, İ.Nəsimi, eləcə də Şah İsmayıl Xətai, Şeyx Səfi əsərlərini araşdırmaqla kifayətlənmir, onlara lirik parçalar da ithaf edir.

Hüseyn Düzgün yaradıcılığı ilə bağlı Hüseyn Kərimi, Bəhrüz İmani, Sədyar Eloğlu, Nəcmət Misgəri, Rza Həmrəz, Davər Ərdəbili, Hüseyn Güneyli, Murtuza Məcidfər, Məhəmməd Halim Yarıqın, Pərvanə Məmmədli, Səadət Kərimi və başqaları yazılarında dəyərli fikirlər bildirmişlər.

Ən mühüm araşdırmaları sırasına Şeyx Səfiəddin Ərdəbilinin “Qara məcmuə”, Əhməd Kəsrəvinin “Azəri” nəzəriyyəsinin rədd edilməsi, “Dədə Qorqud” risaləsinin kəşfi, yenidən oxunması, yenidən yazılması və tərcüməsi, (kitabda qeyd olunan səbəblərə görə H.Düzgün bu risaləyə “Təbriz rəcəzləri” adını verib) Mirzə Mehdi Əstrabadinin üç cildde türk-fars dili lüğətinin – “Sanqlax”ın nəşri və tərcüməsi, “Mahmud Kaşqari”nin “Divani-luğət-it-türk” əsərinin fars dilinə tərcüməsi, nəşri, İranda Məhəmməd Füzulinin bütün əsərlərinin redaktəsi, nəzərdən keçirilməsi, nəşri və tərcüməsi daxildir. Bu, türkologiyada mühüm hadisə sayıla bilər.

Hüseyn Məhəmmədzadə Sədiq Düzgünün geniş elmi axtarışları, klassik ədəbiyyatın tədqiqinə yönəlmiş zəhməti, şeir yaradıcılığı, tərcümələri və ictimai fəaliyyəti bütöv bir dövrün ədəbi-mədəni mənzərəsini ifadə edir. Əsas elmi yaradıcılığının böyük hissəsi Azərbaycan və Şərqi klassiklərinin şeirlərinin təhlilinə həsr olunmuş, bu istiqamətdə yazdığı monoqrafiyalar, məqalələr və risalələr ədəbiyyatşünaslığımızda mühüm mərhələ təşkil edir. O, Nizami Gəncəvi, Əfzələddin Xaqani, Mövlana Cəlaləddin Rumi, Şeyx Səfiəddin Ərdəbili, İmadəddin Nəsimi, Şah İsmayıl Xətai, Məhəmməd Füzuli, Qövsü Təbrizi, Saib Təbrizi, Nəbati, Molla Pənah Vaqif, Mirzə Şəfi Vəzəh, Mirzə Məhəmmədbəqir Xalxali, Məhəmmədəli Hidəci, Zəfər Ərdəbili, Məsihi Təbrizi, Bahar Şirvani,

Əbülhəsən Raci, Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Həbib Sahir, Məhəmmədhüseyn Şəhriyar və başqa böyük şairlərin yaradıcılığını tədqiq etmişdir. Onun araşdırmalarında yalnız poetik mətnlərin təhlili deyil, həm də milli-mədəni nəticələrin çıxarılması əsas prinsip olmuşdur. Çünki XX əsr Azərbaycan ictimai fikri poeziyanı ən güclü ədəbi və ictimai ifadə vasitəsi saymış, məhz şeir formasında yazılmış əsərlər üzərində öz nəzəri mülahizələrini qurmuşdur.

Alim ölməz şairimiz Füzulinin türkçə “Divan”ını hazırlayarkən 18 təzkirəni, 13 elmi əsəri, beş divanının çap nüsxələrini və müxtəlif əlyazmaları diqqətlə araşdırmışdır. Bu zaman o, dörd tənqidi və səkkiz əlyazma nüsxəsinə əsaslanmış, bəzi əlyazmaları kəlmə-kəlmə tutuşduraraq mövcud mətni bir neçə çap və xətti nüsxələrlə müqayisə etmişdir.

Düzgün həm tənqidçi, həm də mətnşünas kimi klassik irsin qorunub gələcək nəsillərə ötürülməsində mühüm rol oynamışdır.

Müəllif həm də tərcüməçi kimi diqqət çəkmişdir. Xüsusilə “Divani-lügət-it-türk”ün farscaya çevrilməsi, geniş müqəddimə və elmi izahlarla təqdim edilməsi onun dilçilik və mətnşünaslıq sahəsindəki bacarığının göstəricisidir. Habelə Nəsiminin “Məqələtül-həqayiq” əsərinin araşdırılması, ərəb, fars və türk mənbələrinə əsaslanan şərh ədəbiyyat tariximiz üçün mühüm elmi nailiyyət sayılmalıdır.

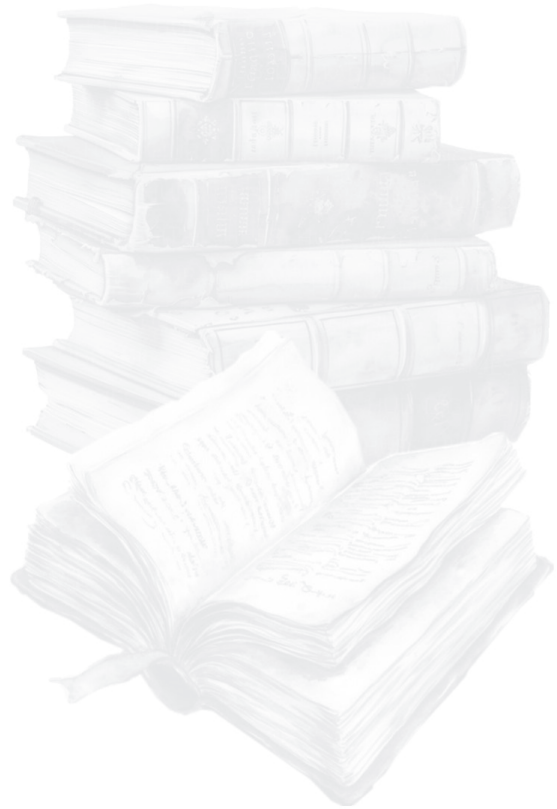
H.Düzgün ana dilində təhsillə bağlı bir nəticə əldə olunmayacağını bilib bunun alternativini axtarmağa başlamışdı. Bu işi ana dilində dərgi çıxartmaqla (“Yoldaş” “İnqilab yolunda”, “Yeni yol” və s.), dil kursları təşkil etməklə, milli mədəniyyət, ədəbiyyat, dil və tarix ilə bağlı elmi yazılar yazmaqla üzərinə götürmüşdü.

Tehranda və başqa şəhərlərdə türk dili kursları açmaqla bir çox gənc və yeniyetmələrin ana dilini mənimsəməsinə böyük əmək sərf etmişdi.

Dilçilik, orfoqrafiya haqqında keçirilən müxtəlif elmi seminarlar, türk dili kursları və İran türklərinin tarixi haqqında universitetlərdə təşkil olunan dərslər, tələbə toplantıları və elmi-mədəni təşkilatların qurulması üçün təşəbbüs etmək Hüseyn Düzgün kimi ziyalıların mədəni fəaliyyəti sırasında idi.

H.Düzgün ümumilikdə türk dili və ədəbiyyatı ilə bağlı müxtəlif mövzularda 300-dən artıq kitab nəşr etdirib. Azərbaycanın onlarla klassik şairinin əsərlərini işləyib nəşr edən Hüseyn Düzgün yarım əsrə yaxın fəaliyyəti ilə Azərbaycan ədəbiyyatında həm alim, tərcüməçi, həm də şair olaraq silinməz iz qoymuşdur. Onun araşdırmaları klassik irsin müasir oxucuya təqdimində mühüm rol oynamış, poeziyası isə milli kimlik və azadlıq duyğularının ifadəsinə çevrilmişdir.

Hüseyn Düzgün 25 avqust 2022-ci ildə həyata göz yummuş, Təbriz şəhərinin “Vadi rəhmət” qəbiristanlığında dəfn edilmişdir.

Oxşar taleli, soldüşüncəli yazarlar – Səməd, Əlirza və Mərziyyə...

Onlar azacıq zaman fərqləri ilə eyni şəhərdə doğulmuşdu, özlərini də bir məslək, eyni əqidə birləşdirirdi. Səməd, Əlirza və Mərziyyə... Üçü də inqilabi hərəkata qoşulmuşdu və yerli partizan dəstəsinin fəalları idi. Döyüşkən ruhlu bu gənclərə Tanrı tərəfindən bir qabiliyyət – yazıb-yaratmaq da verilmişdi.

O illərdə bütün dünyada tələbə hərəkatı baş qaldırılmışdı. Başında üstü ulduzlu qara beret gəzdirən Çe Qevare – Dünya gənclərinin azadlıq simvoluna çevrilmişdi. Kubalı Çe Qevarenin ”Realist olun, mümkün olmayanı tələb edin” çağırışı bütün inqilabi düşüncəli gənclərin şüarı olmuşdu.

Bu cavanlar yaşadıkları ölkədə şah Pəhləvi rejiminə qarşı olan “Siyahkəl silahlı üsyanı” – Gənclər hərəkatına qoşulmuş yoldaşlarının etibarını qazanmışdılar. 1967-ci ildə İran boyu yayılan bu tətillə Təbriz Universiteti tələbələri də qatılmış, onun genişlənilib böyüməsinə səbəb olmuşdular.

Üçü də ana dilinin vurgunu və qoruyucusu idi.

Hər üçü Təbrizdə doğulan bu gənclərin ən müqəddəs arzusu pedaqoq olmaq, məktəbdə uşaqlara ana dilini öyrədib sevdirmək, bu dildə əsərlər yazıb yaymaq idi.

Onlar xalqın sevimlisi, görün gözü, dərdlərini, ağrılarını danışan dili idilər.

Yaşadıkları ölkədə siyasi səbəblərdən dogma dilləri yasaq olduğundan, onu ancaq evdə-əşikdə danışa bilirdilər. Elə buna görə də əsərlərini iki dildə, həm ana dilində, həm də farsca yazmaq məcburiyyətində idilər.

Bir araya gəlib marksist bir qrup yaratdılar. Peşəkar bir döyüşçü oldular, qələm və silahı birləşdirib o zamanlar xalqa xidmət etmək üçün yeganə çıxış yolu olan gizli inqilabi həyatlarına başladılar.

Günlərin bir günündə Səmədin Araz çayının ən dayaz yerində “boğulub” öldürülməsi dostlarına çox pis təsir etdi.

Tələləri oxşar olan bu gənclərin qədrələri də, təəssüf ki, faciəli və oxşar oldu. Hələ 30 yaşa və kama çatmamış həyatdan ayrıldılar. Amma öz əcəlləri ilə də ölmədilər. İki isə edam olundu, biri isə Araz çayında boğduruldu.

Söhbət Səməd Behrəngidən, Əlirza Nabdil Oxtaydan və Mərziyyə Əhmədi Üsküyi Dalğadan gedir.

Səməd Behrəngi (Behruz Dehqani də daxil) İranda Mərziyyə Üsküyi ilə bərabər uşaq ədəbiyyatını ilk yarıdanlardan oldu. Əlirza Nabdil Oxtay isə Güney Azərbaycanda çağdaş poeziyanın əsasını qoydu.

Səməd Behrəngi (1939-1968) – tanınmış yazıçı, folklor toplayıcısı

Nasir, tərcüməçi, nümunəvi müəllim və publisist kimi tanınan Səməd Behrəngi İran və Cənubi Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının qurucusu sayılır. Səməd Behrəngi bütün həyatını və yaradıcılığını xalqın milli mədəniyyətinin qorunması və inkişafı yolunda mücadiləyə həsr etmişdir.

Səməd Behrəngi yeni milli ruhlu gənclərdən biri idi. Ədəbiyyata şair kimi qədəm qoymuşdu. Lakin o, dostu Behruz Dehqani ilə birgə xalq içindən topladığı nağıllarla, yazdığı hekayələrlə yadda qaldı. Zəngin ənənəsi olmayan bir ölkədə gənc yazarın nəsrə üstünlük verməsi təsadüfi deyildi. O, böyüməkdə olan nəsli yaşlılara rəğmən daha mübariz, haqsızlığa, ədalətsizliyə bərk ruhda görməyi arzu edirdi. Ona görə də bütün diqqətini gənc nəsle yönəlmişdi. Azərbaycanın ucqar kənd məktəblərində müəllimlik edən S.Behrəngi həmişə Azərbaycan türkcəsində danışdığı kimi, əsərlərinin də hamısını öncə ana dilində yazmışdır. Folklor nümunələri toplamaqla (Behruz Dehqani ilə birlikdə) və ədəbi əsərlərlə yanaşı, təhsilə, pedaqogikaya aid məqalələr, esselər yazmış, tərcümə ilə məşğul olmuşdur. Səməd Behrəngi ilk yazılarında təhsil sisteminin nöqsanlarını tənqid edir, getdikcə cəmiyyətin digər qatlarına baş vururdu. Uşaq ədəbiyyatına həsr olunmuş bir məqaləsində o, cəmiyyətin passiv və faydasız əxlaq qanunlarını tənqid edərək yazırdı:

“Uşaq ədəbiyyatını təbliğat və nəsihətçilik ilə məhdudlaşdırmağın vaxtı keçib... Niyə gərək biz uşağı faydasız, şadlıq və xoşbəxtlik ümidilə torda saxlayaq... Firavan yaşayan insanların həyatdan bəhs etməyi, onların məhəbbətindən, əxlaqdan danışmasının bir tikə quru çörəyə möhtac insanlara qətiyyənlə faydası yoxdur”.

Ədib uşaqlara birbaşa xitab etmək üçün əsərlərini nağıl şəklində yazırdı. O, ənənəvi didaktik metodun uğurlu olmayacağını bilirdi. Behrəngi yaşadığı cəmiyyətin problemlərinin gələcəkdə həllini təmin edəcək əsərləri ilə uşaqlara bir növ mesajlar çatdırmağa çalışırdı. O, əsərlərində uşaqlarda milli varlıqlarına, dillərinə məhəbbət yaradır, eləcə də onları gələcək həyata hazırlayırdı.

Folklor, mifologiyaya meyil onu simvolların dili ilə yazıb-yaratmağa yönəltdi. Bu əsərlər azadlıq, kimlik, yoxsulluq, təhsilsizlikdən tutmuş, dövrün sosial-psixoloji dərdlərini də içinə almışdı.

Səmədin qələmə aldığı ilk nağıl “Ulduz və qarğalar” olub. O, “Ulduz və qarğalar” nağılından əvvəl Ulduzun dilindən oxucusuna izahat verir, mətni düzgün dərk etmək, şəraiti anlamaq üçün onu hazırlayır, ona açar verib mühiti göstərirdi. Oxucuya tam aydın olur ki, hadisələr Azərbaycanlı ailəsində cərəyan edir və iştirakçılar da Azərbaycan türküdür.

S.Behrənginin ilk çap əsəri, özü demişkən, onu “talifat sahibi” eləyən “Parə-parə” kitabı olmuşdu. O bu kitabda nəzərə aldığı və toxunduğu Arazın hər iki sahilindən olan Azərbaycan şairlərinin gözəl və məzmunlu şeirlərini yüzdən çox xalq bayatısı ilə birlikdə yerləşdirmişdi. Bu ilk əsərin buraxılışı Səmədə baha başa gəlmişdi, məhkəməyə çağırıldı. Kitabda “Azərbaycan” şeirinə yer verdiyi üçün töhmətləndi. Beləliklə, kitab yasaq edildi və Pəhləvi rejimində bir daha çap edilməyib aradan götürüldü.

S.Behrəngi xalqın dilində dolaşan nağıl və mifləri toplayıb tərtib etdi, onlara bədii yön verib yenidən yazdı. O, Azərbaycan folkloru ilə yanaşı, İranın təhsil sistemi ilə

bağlı məsələlər üzərində işləmiş, problemləri çözərək onların həlli yollarını təklif etmişdir.

O zaman Təbrizdə nəşr olunan “Mehdi Azadi” və “Adinə” və dövrünün bir sıra tanınmış “Xoşə”, “Bamşad”, “Negin”, “Rahnoma-ye kitab” kimi qəzet və jurnallarında məqalələr yazmış, ayrıca bir qəzet də çıxarmağa təşəbbüs göstərmişdi.

Behrəngi 1950-ci illərin sonlarında qısa hekayələr yazmağa və türkcədən fars dilinə tərcümə etməyə başladı.

Məcbur olub onları farscaya çevirməli oldu. Səmədin “Balaca Qara Balıq” adlı hekayəsini ölümündən sonra bütün dünya uşaqları öz dillərində oxuya bildi:

“Ana, mən belə gəzintilərdən yorulmuşam. Buradan uzaqlaşmaq və başqa yerlərdə nələr olduğunu bilmək istəyirəm. Birdən zənn edərsən ki, bunları mənə kimsə öyrədib, yox, ana, çoxdan bu fikrə düşmüşəm. Əlbəttə, ondan-bundan çox şeylər öyrənmişəm. Məsələn, bunu başa düşmüşəm ki, balıqların çoxu həyatlarını boş-boşuna keçirdiklərindən gileylənirlər. Daim ah-nalə edir, hər şeydən şikayətlənirlər. Bilmək istəyirəm görüm, həyat elə bir qarış yerdə o yana-bu yana gedib-qayıtmaqdanmı, qocalıb heç nə görməməkdənmə ibarətdir, yoxsa başqa dünya da mövcuddur!

Ölüm hər an məni yaxalaya bilər. Ancaq mən bacardığım qədər yaşamaq, ölümdən qaçmalıyam. Ancaq ölümlə qarşılaşa da bilərəm. Önemli deyil, önemli olan budur ki, mənim həyatım və ya ölümüm başqalarının həyatına necə təsir göstərəcəkdir”.

Səmədin əsərləri hətta öz ölkələrinin müstəqilliyi və xoşbəxt günləri uğrunda mübarizə aparan insanların masaüstü kitabına çevrilmişdi. Bu hal Türkiyədə daha qabanq cizgiləri ilə özünü göstərmişdir. Görkəmli ədəbiyyatşünas, Səməd haqda dəyərli tə-

dqiqat əsərlərinin müəllifi Qulamhüseyn Fərnud yazırdı ki, 1970-ci ildə İstanbulda onun əksər əsərlərinin nəşri olan “Arka-daş” nəşriyyatında məşhur türk yazıçısı Erzal Öz ilə söhbət edirdik. Elə bu vaxt cavan bir oğlan və qız içəri daxil oldu. Səmədin kitablarından 50 cild istədilər. Söhbətlərdən aydın oldu ki, toy məclislərində Səmədin kitablarını bir dəstə gül ilə orada iştirak edən cavanlara hədiyyə vermək istəyirlər.

Başqa bir örnək də budur ki, 1970-ci ildə Türkiyədə generalları məşhur qiyamından sonra rejimə qarşı müxalifətə qalxan cavanların əksəriyyətinin evindən Səmədin kitabları tapılmış və ölkədə Səmədin əsərlərinin nəşri qadağan edilmişdir.

Səməd Behrənginin adı hələ sağlığında Güney Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrində dillər əzbərinə çevrilmişdi.

Kəskin süjeti, orijinal personajları, canlılığı, emosionallığı ilə fərqlənən bu nağıllar uşaqları qətiyyətli addımlar atmaya və tamamilə yeni, fərqli bir həyata səsləyirdi.

Nakam ölümündən sonra əsərlərinin nəşri istər Cənubi Azərbaycanda və İranda, istərsə də dünyanın müxtəlif ölkələrində böyük maraq doğurdu. Uşaqlar üçün yazdığı əsərləri daha çox sosial problemləri, cəmiyyətdəki haqsızlıqları qabartdığı üçün şah rejimi tərəfindən qadağan edilmişdi. Səməd öz yaradıcılığında elə dərin insani münasibətlərdən danışmış və onları elə sadə bir dillə əks etdirmişdi ki, həm kənddə, həm şəhərdə yaşayan xalq kütlələri öz müştərək dərdlərini, səslərini onun yazılarında gördülər və eşitdilər.

Onun əsərləri ən yüksək beynəlxalq ödüllə layiq görülmüş və bir çox dillərə çevrilmişdi.

Əlirza Nabdil Oxtay (1944-1972) – modernist şair

Güney Azərbaycan ədəbiyyatında poeziyaya, şeirə yenilik gətirən şairlər arasında ilk olaraq Əlirza Nabdil Oxtay, Bulud Qaraçurlu Səhənd və Həbib Sahirin adı çəkilir. Bu üç ünlü şair zamanın və mühitin tələbləri ilə səsleşən əsərlər yaratmışlar. Ötən əsrin 60-cı illərində Əlirza Nabdil (Oxtay) çox gənc olmasına baxmayaraq, Güney Azərbaycan ədəbiyyatında yeni bir cığır açmış, Cənubi Azərbaycan poeziyasında nadir metaforik təfəkkür tərzii ilə təsvirli lirikanın bir sıra gözəl örnəklərini yaratmışdır.

Əlirza Nabdilin sağlığında heç bir kitabı çap olunmadı. Yalnız o dövrlər üçün Cənubda geniş yayılmış “Sandıq ədəbiyyatı”nın qiymətli nümunələri arasında yer aldı. Bəlkə də, bu onun türkcə yazması ilə bağlı idi. Yalnız bir neçə şeiri farscaya çevrilərək qəzetlərdə çap olunmuşdu.

Oxtayın əldə olan şeirlərinin sayı 50-ni aşmır. Bu nəzm parçaları yaradıcılığının ilk 9 illik dövrünün ədəbi məhsuludur. Bəzi tədqiqatçılar şairin ömrünün son 5 ilində yazdığı əsərlərin (1967-1972-ci illər) itib aradan getdiyini yazırlar.

Əlirza Nabdil ilk qələm təcrübəsinə 1961-ci ildən başlamışdır. Onun yaradıcılığına bu əsərlər daxildir: 1.“İşıq” adlı türkcə şeir toplusu. 2.Azərbaycan və milli məsələ (məqalələr toplusu). 3.Sələbiyyə-Tülkünün hekayələri.

Vaxtsız ölümündən sonra dostları onun şeirlərini toplayaraq “İşıq” adlı bir kitabda nəşr etdiriblər.

Yenilikçi şair, tərcüməçi, solçu partizan Əlirza Nabdil (Oxtay) çox gənc olmasına baxmayaraq, ötən əsrin 60-cı illərində Cənub şeirində yenilik yaratmış və İranda mücadilə ədəbiyyatının öndə gedən təmsilçilərindən olmuşdur.

Orta təhsilini Təbrizdə aldıqdan sonra o, Tehran Universitetinin hüquq fakültəsinə daxil olub. Daha sonra isə Xoy

şəhərinə köçüb və burada müəllimlik edib. Dostları ilə birlikdə Təbrizdə “Xalq Fədai Çerikləri” (Xalq Fədai partizanları) təşkilatını yaradıb.

“Sələbiyyə-Tülkünün hekayələri” əsərində müəllim kimi işlədiyi illərdə uşaqların ana dilində kitablarının məhdudluğunu nəzərə alıb M.Xalxalının məşhur “Sələbiyyə” kitabındakı hekayələrin motivlərini götürərək nəzm halına salmış, yenidən işləmişdir.

“Azərbaycan və milli məsələ” məqalələr toplusu kitabında siyasi-ictimai fikirlər yer almışdır. Tanınmış Güney ziyalıları kitablarından birinin (“Azərbaycan və milli məsələ”) onun fikirləri və əqidəsi ilə üst-üstə düşmədiyini və əsərin nəşri zamanı təhriflərə yol verildiyini yazır.

Oxtayın əsərlərinin çoxu polis idarələrində, məhkəmələrdə, eləcə də hökumətdən çəkinən dostlarının, tanışlarının evində məhv edilib.

Əlirza Nabdil hökumət əleyhinə silahlı mübarizənin vacibliyini təbliğ etdiyi üçün xəfiyyələr tərəfindən tutulub həbs olunur və ağır yaralanır. Həbsxanada Oxtay işgəncələrə dözməyərək, mübarizə yoldaşlarının adını çəkə biləcəyindən ehtiyatlanaraq dəfələrlə intihara cəhd edib.

Adətən, sənət əsərləri ilk növbədə öz nəslinə xitabən yazılır. Şeirlər estetik məqsədlər üçün yazılsa da, şair mənsub olduğu cəmiyyətə xitab etmək, mesaj ötürmək, nəyisə izah etmək, elan etmək və hiss etmək məqsədi daşıyır. Əlirza Nabdilin “İşıq” şeiri də bu məqsədlə yazılıb:

Aman, aman gün görməyən toxucu,
İlmə salan, dəfə döyən, ah çəkən,
Çıraq təkin yanan, qanın yandıran,
Kırpikləri piltə təkin közlənən
...Qoy xalçanı satan, alan bilsin ki,
Sənin dilsiz əllərində nələr var,
Xalça üstə başmaqlı yeriyənlər
Bilsinlər ki, dilsiz dinsə, nə qopar.

Azərbaycan xalqının tarixi yaddaşı, ruhu, mental xüsusiyyətləri Oxtayın yaradıcılığında milli özünüifadə formasına çevrilir.

“Qılınc nağılı” şeirində qədim zamanlarda Qaradağda bir dəmirçinin düzəltdiyi qılıncı ölüm ayağında övladlarına bir miras kimi vəsiyyəət edən qocadan bəhs olunur. O qılıncdan ki:

Domrulun əlində ev quran imiş,
Koroğlu belində xan qovan imiş,
Şah İsmayıl çağı top qıran imiş,
Səttarxandan bəri qalmış qınında.

O, şeirlərində daha çox simvolların dili ilə danışmağa üstünlük verirdi. “Papağım, qılıncım və atım” şeirində xalqın tarixi və əfsanəvi qəhrəmanlarının keçdiyi yoldan bəhs edirdi:

Çiynimdə yorğunluq, döşümdə yetərlik,
Əynimdə min yara, könlümdə min arzu,
Atımın dırnağında vətən.
Dırnaqlar daşlara çırpıla-çırpıla.
Əjlərin qarnını yayaraq daşlara
Yetişdim və pozdum min əjin yuvasın,
Qızı da qurtardım.

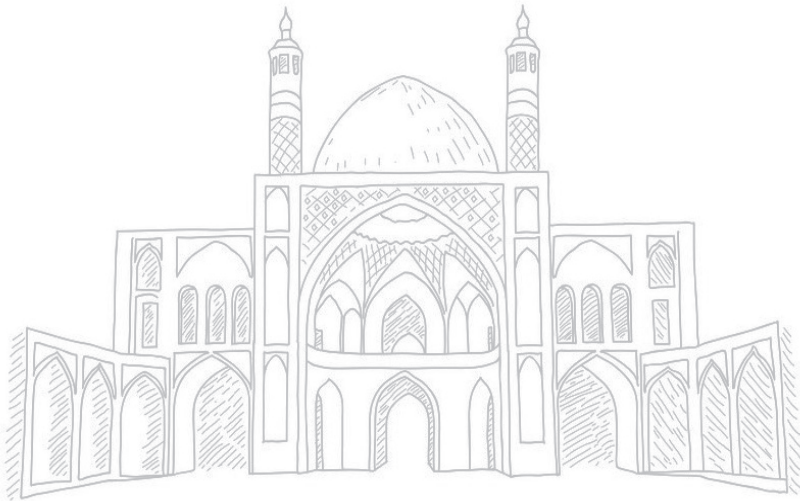
Şairin əşyaları, predmetləri “dilləndirmə”si onun assosiativ şeirə meyil etdiyini göstərir: “Səhər”, “Qaynarça”, “Axmaca”, “Yol” və bu kimi şeirlərində bu qabarıq görünür:

Baharı söndürənlər
Qanlı izlər açıblar.
Söylədim torpağıma
Ürəyimin dərdini.
Göy çıraqlar baş əydi,
Araz sevgidən daşdı,
Qızılızən gurlaşdı,
Xəzərdən əsdi külək.

Ə.Nabdil Oxtayın “Tozlu piano”, “Yurd”, “İşiq”, “Səttarxanın atlıları” və s. bu kimi əsərləri orijinal deyim tərzilə diqqəti cəlb edir. Əlirza Nabdil “İşiq” kitabında toplanmış əsərləri ilə yeni bir cığır açmış, Cənubi Azərbaycan poeziyasında nadir metaforik təfəkkür tərzilə təsvirli lirikanın bir sıra gözəl örnəklərini yaratmışdır.

2008-cı ildə Bakıda İslam Qərblinin tərtibi, müqəddimə və şərhilə hazırladığı “Əlirza Nabdil Oxtay. Əsərləri” kitabı çap olunmuşdur. Mənfur Pəhləvi rejiminin 11 aylıq ağır işgəncəsindən sonra 1972-ci il martın 13-də Əlirza Nabdil Oxtay 8 məsləkdaşı ilə birlikdə edam edilərək Tehrandakı Behişt-Zəhra qəbiristanlığında dəfn edilib.

Əlirza Nabdil 28 yaşında edam ediləndə, ədəbi qəhrəmana çevrilib, haqqında neçə-neçə bədii əsərlər yaranıb.

Mərziyyə Üsküyi (1945-1974) – şair, yazıçı

Müəllim kimi çalışan Mərziyyə Əhmədi uşaqları çox sevirdi. Məsləkdaşı və pedaqoq kimi tanıdığı Səməd Behrənginin təhsil və təlim sahəsindəki düşüncə və axtarışlarını mənimsəyib yola çıxmışdı. Həməslərləri onu dövrünün ən kəskin və cəsarətli şeirlərini yazan bir yazar və qadın hərəkatının öncülü kimi dəyərləndirirdi. Mərziyyə Üsküyi Əhmədi Dalğa özündən sonra fars və türk dilində zəngin irs qoymuşdur. O, hər iki dildə yazmış, fars dilində yazdığı qələm məhsullarını türk dilinə və əksinə, doğma dilində qələmə aldığı poetik nümunələri fars dilinə tərcümə etmişdir.

Güneydə onu yaxından tanıyanlardan biri, tanınmış güneyli araşdırıcı Məmməd-rza Kərimi “Azərbaycan aydınları “ kitabında Mərziyyə haqda yazır: “M.Üsküyi şahın əleyhinə silah və qələmiylə savaşa girdi. İrənin və Güney Azərbaycanın azadlığı və istiqlalı yolunda şəhid oldu. Bütün bunlar onun həm türkcə, həm də farsca yazdığı şeirlərdə və hekayələrdə öz əksini tapdı. Həqiqətdə xalqın eşqi, dərdi onu mübarizəyə qaldırılmışdı. O, müəllim işlədiyi vaxtlarda istibdadla mübarizə aparan insanların sırasına qoşuldu və sonradan ən aktiv inqilabçıya çevrildi. Ümumiyyətlə, bu işdə müəllimlər tarixən xalqın, kütlənin önündə getmişlər. O da kəskin qələmi, şeirləri ilə Azərbaycan dilini, mədəniyyətini sevdini bizə çatdırmışdır”.

Ömrünü Fransada siyasi mühacirətdə başa vuran məşhur təbrizli yazıçı, dramaturq Qulamhüseyn Saidi M. Üsküyi haqda yazırdı ki, o, gözəl şeirləri və dərin fikri ilə öz dövrünün ziyalılardan, eləcə də qadın hərəkatının öncüllərindən olmuşdur.

Dünya şöhrətli yazıçı, Kanada universitetinin professoru, “İranda yeni ədəbi tənqidin babası” sayılan təbrizli Rza

Bərahəni ”Məhkum və təhkim mədəniyyət” əsərində onu dövrünün ən kəskin və cəsarətli şeirlərini yazan bir yazar kimi dəyərləndirmişdi.

Mərziyyə Üsküyi göstərdikləri hünər və qəhrəmanlığı ilə tarixdə ad qoymuş qadın sələflərini öz varlığında yaşadan döyüş, mübarizə və qələm sahibi idi.

O, milli zülm və ayrışdırıcılıqdan əzab çəkirdi və şah rejiminin qadınlara olan münasibətindən narazı idi.

Onun ilk kitabı 1974-cü ildə gizli şəraitdə nəşr edilmişdi. 1994-cü ildə isə Bakıda Mirzə İbrahimovun rəhbərliyi ilə hazırlanmış “Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası” kitabına “Mən və Daməvənd”, “Dalğa”, “Əşrəf Dehqani üçün”, “Ölməz Çerik” şeirləri və “İlk ölüm təcrübəsi” adlı hekayəsi daxil edilib. M.Üsküyi fədai yoldaşlarına bir neçə şeir ithaf etmiş, xatirə yazmışdır. Onun farsca yazdığı “Qaraçılar”, “Əli Əsgər Herisinin həyatı” və bir neçə başqa nəsr əsəri hələ çap olunmayıb.

“İftixar” adlı bir şeirində döyüşkən ruhlu qadının xarakteri, daxili aləmi canlı və gözəl boyalarla verilir: “Mənim bütün varlığım əməklə yoğrulmuşdur. Aclığının qondarma, lütlüyümün əfsanə olduğunu iddia edənlər nə qədər şərəfsizdir. Mən bir qadınam ki, onun varlığını ifadə edən heç bir məfhum sizin bədnam mədəniyyətinizdə öz əksini tapmamışdır... Mən bir qadınam ki, zəhmət, əmək ona silah tutmaq qabiliyyəti də bəxş edib”.

Mərziyyə Üsküyi çox zaman həyatın küncə sıxışdırıldığı kasıb ailələrin arzularından və ağrılarından yazırdı. Sonuncularını yaradan səbəbləri göstərməyi unutmur, həmvətənlərini mücadiləyə və xoş, işıqlı gələcəyə ruhlandırır:

İstirəm ki, vətənimdə
 Qanım rəngli bir kilidlə
 Azadlığa yollar açam.
 Mən hamanam,
 Zülmü öz əliylə bogan
 İstiqlanlı türkmənəm.
 İstəyirsən deyim kiməm?
 Mən oyam ki,
 Öz xalqımın qızıl qanlı harayını
 Tüfəngimin boğazıyla
 Vətənimin zülm əliylə alovlanan
 Göylərinə hay salıram.

Üsküyünün Bakıda bir çox toplularda şeir və hekayələri nəşr edilib. Mərziyyə Üsküyü ilə bağlı Məmmədrza Kərimi, Mehdi Pənahi, Sabir Nəbioğlu, Vüqar Əhməd, Lətifə Mirzəyeva, Pərvanə Məmmədli və başqa tədqiqatçılar məqalələr yazıblar. Lətifə Mirzəyeva “Mərziyyə Əhmədi Üsküyü Dalğa: həyatı, mühiti və yaradıcılığı” adlı monoqrafiyasını, Bəxtiyar Vahabzadə “Mərziyyə”, Sabir Rüstəmخانlı “Hər kəs günəşi sevsə”, Mədinə Gülgün isə “Mərziyyə” adlı şeirini bu azadlıq mücahidinin xatirəsinə həsr edib.

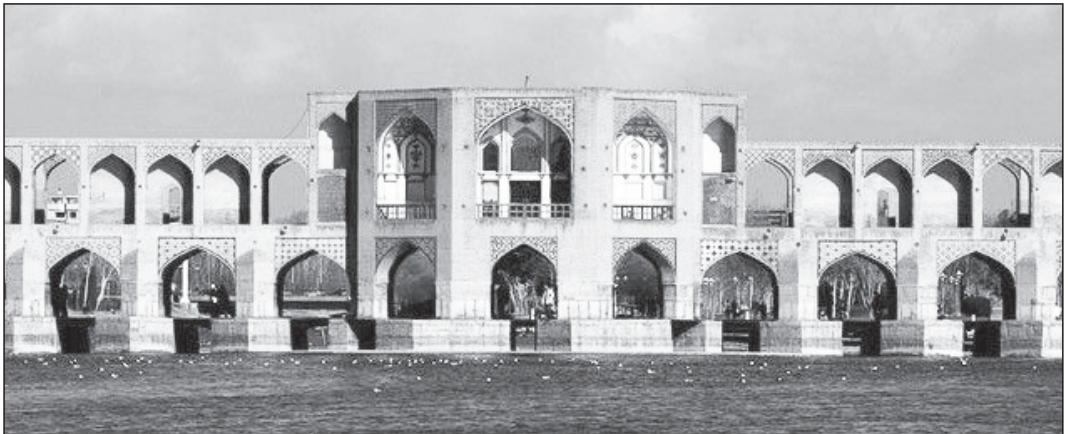
2014-cü ildə fotoqraf Azadə Əxlaqi İran tarixində baş vermiş ölüm hadisələrini öz fotoları ilə yenidən canlandırır. O, Məhəmmədağlı xan Püsyən, Əli Şəriəti və digərləri ilə yanaşı, Üsküyü Mərziyyənin də ölümünü səhnələşdirib.

Yaxın dostları Behruz Dehqani və Əlirza Nəbdil ilə Tehrandakı Behişt-Zəhra qəbiristanlığında dəfn edilib.

Vətəndən vətənə mühacirət

Xarici ölkələrdə yaşayan cənublu soydaşlarımızın siyasi publisistika ilə yanaşı, bədii ədəbiyyatımızın yazılmasında və tədqiq edilməsində də böyük xidmətləri olmuşdur. Əbdürəhim Talibov Nəcəri, Hacı Zeynəlabdin Maragayi, Fəthi Xoşginabi, Qulamhüseyn Saidi (Gövhər Murad), Səkinə Birincyan, Turxan Gənceyi, Qulamrza Səbri Təbrizi, Rza Bərahəni mühacirətdə yaşayıb-yaratmış Azərbaycan yazıçılarıdır.

1946-cı ildə Cənubi Azərbaycanda Milli Hökumətin süqutundan sonra yazıçı və şairlər: Seyid Cəfər Pişəvəri, Söhrab Tahir, Əli Tudə, Məhəmməd Biriya, Hökumə Billuri, Balas Azəroğlu, Mədinə Gülgün, Məhəmmədağlı Zehtabi, Məmmədəli Afiyət, Qasım Cahani, Həmid Məmmədzadə, Qulamhüseyn Beqdeli, İsmayıl Cəfərpur, Əbülfəzl Hüseyni, Qafar Kəndli, Firuz Sadiqzadə, Qəhrəman Qəhrəmanzadə və başqaları İran hökumətinin despotizmindən yaxa qurtararaq gəlib Şimali Azərbaycana sığınmışdılar. Quzeydə mühacirət həyatı yaşayan yazarların əsərlərində Cənub həsrəti, bölünmüş millət dərdi motivləri ilə yanaşı, Güney Azərbaycanda demokratik hərəkatın yenidən qələbə çalacağına ümid və inam duyğusu da ifadə edilirdi. Vətənin bir hissəsindən o biri hissəsinə yol alıb pənah gətirən soydaşlarımız ədəbiyyatın inkişafında önəmli rol oynayır.

Abbas Makulu Pənahi (1900-1971)
– **tanınmış yazıçı, şair, felyetonçu,**
tərcüməçi

Abbas Pənahi Makulu Güney Azərbaycanada anadilli tarixi romanın bünövrəsini qoyan və nəsr ənənəsini yaşadan yazıçılardandır. Onun əsərləri xalqın azadlıq uğrunda mübarizəsinin bədii salnaməsidir.

Abbas Hacı Ələkbər oğlu Pənahi ilk və orta təhsilini Xoy şəhərində almışdı. Atası Hacı Ələkbər ticarət işləri ilə məşğul olurdu.

Sonralar o, ailəsi ilə birlikdə Tiflis şəhərinə köçür. 1928-ci ildə atası Hacı Ələkbər ağır xəstələndiyi üçün Abbas Pənahi İrana geri qayıdır. Orada siyasətlə məşğul olur və 1935-ci ildə siyasət fəaliyyətinə görə həbs olunur. 1936-cı ildə isə Zəncana ömürlük sürgün olunur.

Ölkədə baş verən demokratik dəyişikliklərdən sonra Abbas Pənahi də 1941-cı ilin payızında sürgündən azad olunub Təbriz şəhərinə gedir.

1941-ci ildən etibarən isə yazıçının ədəbi fəaliyyətində yeni mərhələ başlanır. Milli hökumətdə Siyasi İdarənin rəisi olan Abbas bu dövrdə daha çox ictimai-siyasi xadim kimi fəaliyyət göstərir.

1946-cı ildə Cənubi Azərbaycanda Milli Hökumətin süqutundan sonra o, bir çox mücahid ziyalılarla birlikdə mühacirət edir, Bakıda yaşayır və burada həm nəsir, həm də ədəbiyyatşünas kimi fəaliyyət göstərir.

Abbas Pənahi yaradıcılığa 1916-cı ildə satirik üslubda yazdığı şeirlə başlayıb. 1923-cü ildə Tiflisdə ərəb əlifbasından latın əlifbasına keçid problemi müzakirə edilən məclisdə özünün “Yeni türk əlifbası” adlı şeirini oxuyur. Məclisin sədri Böyükəğa Talıblı tərəfindən Abbas Pənahiyyə bu məclisdə “Makulu” təxəllüsü verilir. Yazdığı şeirlər, əsasən, “Yeni fikir” qəzetində yayımlanır. 1926-cı ilə qədər şeirlərini “Makulu” adı ilə çap etdirir.

1925-ci ildə “Yeni fikir” qəzetinin redaktoru Rzaqulu Nəcəfovun təklifi ilə Abbas Pənahi özünü nəsr sahəsində yoxlayır. Yazdığı “Pərişan” povesti “Yeni fikir” qəzetinin keçirdiyi müsabiqədə ikinci yeri tutur. Bundan sonra o, İrandakı ictimai-siyasi prosesləri açıqlayan çoxlu əsərlər yazmağa başlayır.

Makulunun ədəbi irsində xüsusi yer tutan janrlardan biri də felyeton idi.

Onun satirik şeirləri və felyetonları yalnız tənqid vasitəsi olmayıb, həm də xalqı mübarizəyə çağıran ideoloji silah idi. Makulu poeziyada ideya aydınlığı ilə seçilirdi. Onun şeirlərində romantik pafosdan daha çox, ictimai-siyasi mövqe, realist təsvir və xalqın dərd-səri vardı.

Makulu ədəbiyyata şair kimi gəlsə də, sonradan bədii nəsrin – xüsusilə tarixi roman janrının öncüllərindən biri kimi tanındı. Onun yaradıcılığının əsas istiqamətlərini hekayə və povestlər, romanlar, şeirlər və felyetonlar təşkil edirdi.

Makulu Azərbaycan ədəbiyyatında hekayə və povest janrının əsaslı inkişafına böyük töhfələr verib. Onun bu janrlarda yazdıqları bir tərəfdən sosial problemləri açır, digər tərəfdən xalqın milli-azadlıq mübarizəsini bədii dillə ifadə edirdi.

“Təbriz əfsanələri” – Bu silsilə hekayələrdə xalqın tarixi yaddaşı, Təbrizin qəhrəmanlıq salnaməsi folklor elementləri ilə birləşdirilir: “Təbrizin dar küçələrində addım səsi eşidilərdi, bu səs azadlıq sorağını gətirirdi. Qocalar deyərdi: “Bu şəhər əsla yıxılmaz, çünki onun daşında da dirəniş var”.

Bu təsvir Makulunun hekayələrində folklorla realist üslubu birləşdirməsinin nümunəsidir.

Makulunun nəsr irsi – povestləri və tarixi romanları – təkcə sənət baxımından deyil, həm də tarixi-mədəni baxımdan mühüm qaynaq kimi qiymətləndirilməlidir. Onun nəsr xalqın azadlıq mübarizəsinin ədəbi salnaməsidir.

“Sirli çoban”, “Qırmızı aşıqlar”, “Təbriz gecələri”, “İntiqam dəstəsi”, “İki rəqib”, “Məzhəb təəssübü” kimi ilk hekayələri mətbuatda işıq üzü görəndən sonra ədib “Təbriz gecələri” adlı hekayələr kitabını nəşr etdirir.

1950-ci ildə müxtəlif illərdə yazdığı “Təbriz gecələri” hekayələr toplusunun Bakıda çapı Makulunun nəsr yaradıcılığında dönüş mərhələsidir.

A.Makulu Güney Azərbaycan türklərinin tarixi qəhrəmanlarını əsas götürərək milli azadlıq ideyasını bədii planda təqdim etmişdir. O, 1964-cü ildə yazdığı “Gizli zindan” romanında azadlıq uğrunda döyüşənləri real hadisələr fonunda təsvir etmişdir. “Gizli zindan” – povest olaraq başlanılıb sonralar roman səviyyəsinə yüksələn bu əsərdə xalqın inqilabi mübarizəsi, azadlıq arzusu və repressiya atmosferi təsvir edilir.

Onun yaradıcılığının əsas istiqaməti milli mübarizə ideyasının bədii söz vasitəsilə ifadəsidir. Makulunun yaradıcılığının zirvəsini “Səttarxan” [1983], “Xiyabani” [1979], “Gizli zindan” [1964] və “Heydər Əmioğlu” [1985] romanları təşkil edir. Bu əsərlərdə o, Cənubi Azərbaycanın milli-azadlıq hərəkatını bədii-tarixi ardıcılıqla əks etdirmişdir. Bu əsərlərdə həyatını xalqın azadlığına həsr etmiş qəhrəmanların bədii obrazı yaradılıb. Burada cəsarət, vətənpərvərlik, fədakarlıq ideyaları əsas xətdir.

Abbas Pənahi Makulu ilk tarixi roman müəllifi kimi Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında yeni bir mərhələ açdı. Onun romanları bütöv bir dövrün bədii salnaməsi olmaqla yanaşı, həm də milli oyanış ideologiyasının ifadəsi idi.

“Səttarxan” – Milli qəhrəman Səttarxanın mübarizəsi əsasında yazılmışdır.

“Səttarxan” romanı Azərbaycan xalqının mübariz oğlu, böyük tarixi şəxsiyyət, bacarıqlı sərkərdə, təcrübəli diplomat olan Səttarxanın həyat və qəhrəmanlığına həsr olunmuşdur. Romanda Səttarxanın yaxın

silahdaşları – Azərbaycan məfkurəsi uğrunda alovlu mübarizə olan Bağırxan, Əli Səhlanlı, Hacı Əli Davaçı, Mirzə İbrahim ağa, Mahmud, Qasım, Sabir, Hüseyn xan Bağban Eloğlu kimi obrazlarla ustalıqla təsvir edilmişdir.

Abbas Makulunun “Səttarxan” romanı “Gizli zindan” ın bir növ davamıdır.

Roman həm Güney Azərbaycanın tarixi, həm də xalqın azadlıq arzularının bədii ifadəsi baxımından nadir bir salnamədir.

1979-cu ildə yazdığı “Xiyabani” romanı isə Ş.M.Xiyabaninin Güney Azərbaycanda qaldırdığı milli azadlıq hərəkatının bədii salnaməsidir. Müəllif bu əsərdə hadisələri real tarixi faktlar əsasında quraraq mübarizə ruhunu geniş kütlələrə çatdırmaq məqsədi daşıyır. Romanda Şeyx Məhəmməd Xiyabaninin inqilabi fəaliyyəti və onun faciəli taleyi əsərin əsas xəttini təşkil edir. Roman Xiyabani şəxsiyyətini idealist, fədakar və xalq yolunda qurban getmiş bir lider kimi təqdim edir: “Xiyabaninin gözələrində xalqın ağrısı, ürəyində isə azadlığın alovu vardı”. “Xiyabani” romanı xalq hərəkatının növbəti mərhələsinə – 1920-ci ildə baş verən inqilabi hərəkata həsr olunub.

Romanın mərkəzində duran Şeyx Məhəmməd Xiyabani azadlıq ideyasının simvoluna çevrilir. İrandakı xalq hərəkatları Şərqi dünyasını oyandırdı: “İranda azadlıq cəbhəsinin başında hər zaman Azərbaycan dururdu”.

Xiyabani obrazı milli şüurun formalaşmasında mühüm yer tutur. O, gənc nəsli azadlıq ideyalarına səsəyir, insanlara öz hüquqlarını tanımağı və mübarizə aparmağı öyrədir. Makulu roman boyunca göstərir ki, bu ideyalar yalnız bir insanın yox, bütöv bir xalqın gələcək taleyini müəyyən edir. Xiyabani xalqı bu sözlərlə oyadır: “Təbrizlilər! Bütün xalqlar oyanaraq öz hüquqlarını tələb edirlər. Siz də oyanın! Qılıncınızı bərk tutun, qollarınızın gücünə inanın! Sizde elə qüvvə var ki, istəsəniz,

qolunuza vurulan zənciri qıra bilərsiniz!”

Daha sonralar 1985-ci ildə yazdığı “Heydər Əmioğlu” romanını da bu silsiləyə daxil edir. “Heydər Əmioğlu” romanı yazıcının ideya-estetik inkişafının son mərhələsini təmsil edir və daha çox bioqrafik roman xarakteri daşıyır. Burada xalq qəhrəmanı Heydər Əmioğlunun həyat yolu, mübarizəsi, milli hərəkətdəki rolu təsvir olunur.

Əsərdə həm tarixi gerçəklik, həm də ideoloji aydınlıq dərin psixoloji motivlərlə təqdim edilir.

Bu örnəklərdən görünür ki, Abbas Pənahi Makulu istər şeir, istər hekayə, istərsə də romanlarında xalqın azadlıq mübarizəsini, dil və mədəniyyətin qorunmasını, vətən sevgisini aparıcı xəttə çevirmişdir. Onun qəhrəmanları bədii obraz olmaqdan çox, milli yaddaşın simvollarıdır.

Makulunun yaradıcılığına dair ilk elmi fikirlər İ.Novruzov, L.Klimoviç, A.Məmmədov, G.Məmmədzadə, B.Azəroğlu, S.Aliyev, M.Mehdibəyova və başqalarının məqalə və əsərlərində ifadə olunmuşdur. Süleyman Aliyev ilk dəfə olaraq 2005-ci ildə ədibin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı “Abbas Pənahi Makulu” adlı elmi monoqrafiya çap etdirmişdir.

Bu əsərlər milli azadlıq hərəkətinin bədii salnaməsi olmaqla yanaşı, həm də Azərbaycan tarixi roman ənənəsinin başlanğıcını qoymuşdur.

Romanlarda təsvir olunan qəhrəmanlar yalnız keçmişin obrazları deyil, həm də gələcək nəsillərə azadlıq və vətənpərvərlik dərsi verən simvollarıdır.

Elmi yaradıcılıqla uzun illər boyu məşğul olmuş Abbas Pənahi Makulu indi də mütəxəssislərin stolüstü kitabına çevrilmiş “Ədəbi məlumat cədvəli”ni ərsəyə gətirmiş və 1962-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının nəşriyyatında çap etdirmişdir. Məlumat cədvəli 1962-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının nəşriyyatı tərəfindən Bakıda nəşr olunub. Əsər Azərbaycan, ərəb və fars əlifbasında yazılan təzkirələ-

rin oxunmasını asanlaşdıran ayrı-ayrı alim, ədib, şair və sənətşünaslar üçün əvəzsiz bir mənbədir.

Pənahi Makulunun roman yaradıcılığı Güney Azərbaycan nəsrində milli şüurun formalaşması, azadlıq ideyalarının bədii ifadəsi və tarixi yaddaşın dirçəldilməsi baxımından mühüm mərhələdir. O, tarixi şəxsiyyətləri və hadisələri yalnız keçmiş kimi deyil, həm də xalqın gələcəyi üçün dərs kimi təqdim edir.

Yaradıcılığının mühüm cəhəti odur ki, Pənahi yalnız tarixi faktların bədii izahı ilə kifayətlənməmiş, onları xalqın yaddaşına çevriləcək ədəbi qəhrəman obrazlarında canlandırmışdır. “Səttarxan”, “Xiyabani”, “Heydər Əmioğlu”, “Gizli zindan” romanları bu baxımdan Cənubi Azərbaycan xalqının milli salnaməsi rolunu oynayır.

“Səttarxan”, “Xiyabani”, “Heydər əmioğlu”, “Xacələr” əsərlərində İranda müxtəlif dövrlərdə baş verən milli-azadlıq hərəkətlərinə, saray çəkişmələrinə, xalqın mütləqiyyətə qarşı mübarizəsinə həsr olunan çoxlu zəngin tarixi faktlar vardır.

Abbas Pənahi Makulu 1971-ci il sentyabrın 29-da vəfat etmiş və Bakı şəhərində dəfn edilmişdir.

Balaş Azəroğlu (1921-2011) – tanınmış şair, ədəbiyyatşünas və tərcüməçi

Balaş Azəroğlu o taylı-bu taylı Azərbaycanın birliyi uğrunda daim mücadilə aparan aydınlardan olmuş, novator şair kimi ədəbiyyatımıza yeniliklər gətirmişdir.

Balaş Allahbaxış oğlu Abizadənin valideynləri Cənubi Azərbaycanın Ərdəbil şəhərinin Səlim qışlağı kəndindən idilər. Onlar Cənubda olan işsizlik, səfalətdən qurtulmaq üçün Bakıya üz tutmuşdular.

30-cu illərdə ölkəni bürümüş repressiya bu ailədən də yan keçməmişdi. Onlar İran təbəəsi olduqlarından 1938-ci ildə Cənubi Azərbaycana sürgün edildilər. Ailə Ərdəbildə məskunlaşandan sonra Balaş ibtidai məktəbdə təhsil alır, fars dilini və əlifbasını öyrənirdi.

Gənc Balaş sahliq üsuli-idarəsinin əleyhinə təşkil edilən mitinqlərdə fəal iştirak edirdi. Meydanlarda nitq söyləyir, milləti azadlığa çağıran şeirlər yazırdı. “Azəroğlu” imzasını da elə o vaxtdan götürmüşdü.

Əsərləri ədəbi ictimaiyyətin sevgi və rəğbətini qazanan 20 yaşlı Balaş Ərdəbil Şairlər Məclisinin sədri seçilir. 1941-1946-cı illərdə Təbrizdəki “Azərbaycan Şairlər və Hünərvərlər Məclisi”nin rəyasət heyətinin üzvü olur.

Milli Hökumətin süqutundan sonra Balaş Azəroğlu da digər yeni ədəbi nəslin nümayəndələri kimi Bakıya mühacirət etdi. Burada ali təhsil aldı, sonralar öz bədi, elmi yaradıcılığını davam etdirdi.

Balaş Azəroğlunun ilk mətbu şeiri “Dnepr” 1936-cı ildə Bakıda “Pioner” qəzetində nəşr olunmuşdu.

Tədqiqatlar göstərir ki, 1940-cı illərə qədər olan dövr Balaş Azəroğlunun yaradıcılığının erkən dövrü, 1941-46-cı illərdəki fəaliyyəti yaradıcılığının formalaşması dövrüdür. B. Azəroğlu yaradıcılığının ən məhsuldar dövrü 1952-1995-ci illərə təsadüf edir.

Azəroğlu 1938-1947-ci illərdə Gü-

ney Azərbaycanda – Ərdəbil və Təbriz şəhərlərində yaşamış, 1941-1946-cı illərin inqilabi hərəkatında fəal iştirak etmişdi. Ömrünün on ilini Güney Azərbaycanda yaşayıb-yaradan mübariz şairin ölkədəki istiqlal hərəkatını və fədailərin mübarizə ruhunu ifadə edən gözəl şeirləri və poemaları vardır.

Cənubda ilk şeirini – “İnqilab şairiyəm” adı ilə “Vətən yolunda” qəzetində çap etdirmişdi. Özünü “ellərin oğlu” adlandırır – Azəroğlu təxəllüsü ilə ifadə etməsi bir vətəndaş şairin meydana çıxmasının bariz göstəricisi idi:

...Nə peymana, nə saqi, nə sərəb şairiyəm,
Azadlığın carçısı, inqilab şairiyəm.

Mən əyilib hakimin əllərindən öpmədim,
Şeirimi çiçək kimi ayaqlara səpmədim.

Balaş Azəroğlunun ilk şeir kitabları Ərdəbildə və Təbrizdə nəşr olunmuşdur. Ö dövrdə qələmə aldığı “Xəzər, ay Xəzər”, “Güc millətidir”, “Qardaşım”, “Səttar xan”, “Saqi”, “Ərani”, “Gəlin, dostlar, gəlin” və b. şeirləri 1941-46-cı illərdə Cənubi Azərbaycan xalqının əhval-ruhiyyəsi, mübarizə əzmi, qələbə sevinci haqda konkret təsəvvür yaradır. Milli Demokratik Hökumət cəmi bir il yaşayıb süquta uğradıldı. Lakin siyasi cəhətdən yığılıb susdurulsa da, Güney mövzusu, ayrılıq dərdi ədəbiyyatda yaşadı. “Araz”, “Təbriz” adlı həsrət, ayrılıq, yangı, acı bu xalqın ruhuna hopdu. Onun uğrunda vuruşanların qəlbində, qələmində ömrü davam etdi. Acılı-şirinli bu haqq səsini, həsrəti unutmğa qoymayıb bədi salnaməsini əsərlərində tərənnüm edənlərin ön sırasında Balaş Azəroğlu gəlirdi.

“Dünənki səngərimdir bugünkü yazı masam” – deyən şair “Kədərli, sevincli illər” şeirində ömrü yaşantılarını qələmə alırdı:

Yarısı səngərdə,
Yarısı xitabət kürsüsündə
keçən ömrümün
qocalığı yox,
gənliyi yox...

Balaş Azəroğlunun qırxdan çox kitabı nəşr olunmuşdur.

Onun “Şeirlər” (1948), “Savalan” (1949), “Mübarizə yollarında” (1950), “Gənclik dostlarım” (1950), “Mənim nəğmələrim” (1952), “Səhər şəfəqləri” (1953), “Sənətin qüdrəti” (1955), “Seçilmiş əsərləri” (1956), “Hafizin qəbri üstündə” (1959), “Elə oğul istəyir vətən” (1961), “İki dost” (1965), “Məcnun söyüd” (1966), “Savalan əfsanəsi” (1967), “Dünənim, bu günüm, sabahım” (1970), “İllərdən illərə” (1971), “Yarpaqlar töküləndə” (1976), “Seçilmiş əsərləri / iki cildə” (1982–1983), “Bir kürsü istəyirəm” (1989), “Seçilmiş əsərləri / iki cildə” (1991), “Seçilmiş əsərləri” (2004) və başqa kitabları nəşr edilib. Əsərləri keçmiş SSRİ və xarici ölkə xalqlarının dillərinə tərcümə olunub.

Əsərlərinin əsas mövzusu xalqımızın qəhrəman keçmiş, bugünkü fırvan həyatı, böyük gələcəyidir. Zəngin həyat müşahidəsi, insana, torpağa sevgisi, tarixə, mənəvi dəyərlərə bağlılığı onun yaradıcılığını səciyyələndirən əsas xüsusiyyətlərdir.

Balaş Azəroğlu uşaqları yaddan çıxarmamış, onlar üçün də əsərlər yazmışdır. “

Vətən məhəbbəti Balaş Azəroğlu yaradıcılığının ana xəttini təşkil edir. Onun elə bir əsəri yoxdur ki, orada Şimalı-Cənublu Azərbaycanın dərd-sərindən, yurd sevgisindən, əsrarəngiz təbiətindən danışmasın.

Azəroğlunun yaradıcılığında ayrılıq, həsrət motivli şeirlər əhəmiyyətli yer tutur.

Onun “Fədailər marşı”, “Təbrizin baharı”, “Azərbaycan”, “Aşıq Hüseynə cavab” və s. bu kimi şeirləri də ayrılıq mövzusunda olub özünəməxsusluğu ilə fərqlənir.

Balaş Azəroğlu Cənubu bütün acıları, dərdləri və fəlakətləri ilə ədəbiyyata gətirməklə yanaşı, vətənin hər qarışını müqəddəs bilmişdir.

Azəroğlunun poeziyasında təbiət lövhələri, uğurlu peyzajlar çoxdur. Həmin lövhələr lirik qəhrəmanın əhval-ruhiyyəsilə bədii vəhdət təşkil edir və poemalarında dramatik hadisələrin inkişafını sürətləndirir.

B. Azəroğlunun sevgi şeirləri də diqqəti çox çəkir. Onun “Sən gəlməsən”, “Hicran ömrü”, “Sənin xətrinə”, “Məhəbbətlə qayıt gəl”, “Tacir və Məcnun” və s. şeirləri məhəbbətin tərənnümünə həsr olunub. Bu mövzuda olan şeirlər həm hiss-həyəcanına görə, həm də sənətkarlıq cəhətdən diqqəti cəlb edir.

Bu şeirlərdə ömrünün ağrı-acısına şərik olan, çətin məqamlar yaşayan, fədakar bir qadının – şairin həyat yoldaşının da obrazını görürük. Onun məsləkdaşı, qələmdaşı, iki oğlu – Araz və Etibarın anası Mədinə Gülgünə həsr etdiyi şeirləri əsl məhəbbətin aynasıdır. “Payızdı, əzizim”, “Sevgilim”, “Qələm yoldaşım”, “Nəğmə”, “O şeiri kim yazacaq” və Mədinə xanımın ölümünə həsr etdiyi onlarca şeiri səmimiyyəti və poetikliyi ilə seçilir:

Sevgilim, sən dünən cəbhə dostum,
Qələm yoldaşım idin.

Bu gün həyat yoldaşım olmusan artıq...
Sən tüfəngi atıb bir yana, keşik başından
Beşik başına keçib layla çalırsan oğluma!

Azəroğlu otuz iki poema yazmışdır. Həmin əsərlərdə Cənub mövzusu başlıca istiqamət kimi götürülür.

Azadlıq mövzusunda yazdığı “Tarix boyu” poeması ideya məzmun baxımından onun poema janrında ilk qələm təcürbəsi idi. Bakımın yeni həyatını əks etdirən “Bakı səfəri” poeması 1946-cı ildə “Şairlər məclisi” toplusunda çap olunmuşdur. Onun ilk poemalarından biri də “Ərdəbildə bir meydan var” adlanır. Ərdəbildə yaşayarkən Azəroğlu xalq içində yayılmış rəvayətləri, əfsanələri öyrənmiş və ictimai hadisələrin fonunda onları qələmə alaraq əbədiləşdirmişdir.

C.Xəndan, B.Nəbiyev, M.Hüseyn, A.Abdullazadə və başqa ədəbiyyatşünaslar şairin yaradıcılıq imkanları haqqında öz fikir və mülahizələrini söyləmişlər.

Sabir Nəbioğlu Balas Azəroğlu haqda monoqrafiya, Əliqulu Heydərzadə, Bahar Bərdəli isə şairin həyat və yaradıcılığını geniş təhlilə cəlb edib dissertasiya yazmışlar.

B.Azəroğlunun müxtəlif illərdə qələmə aldığı poemalar içərisində Cənub mövzusu qırmızı xətlə keçir.

Məhəbbət mövzusunda onun “Nizami Gəncəvi” və ya “Qəsri-Şirin”, “Dəmirçi Zaman”, “İtmiş qız haqqında dastan”, “Polyak qızı Səlmə” kimi poemaları böyük süjet xətinə malik əsərlərdir. Bu əsərlərdə ülvə məhəbbət vətən sevgisi ilə qarışmış, çuğlaşmış şəkildə tərənnüm olunur.

Azəroğlunun “Ağca”, “Savalan əfsanəsi”, “Hökmdar ayı”, “Hümmət və Qüdrət” kimi poema-nağılları uşaqlara bir töhfədir. “Hümmət və Qüdrət” poeması da uşaq əməyinin istismarından, sənətkar həyatından bəhs edir.

“İnqilab” poemasının sujet xətti 1979-cu ildə Tehrandə baş verən İran İslam İnqilabından götürmüşdür.

Azadlıq ideyaları, doğma yurda bağlılıq, səmimi sevgi guyğuları B.Azəroğlunun poeziyasının mayasını təşkil edir və bu şeirlərin əksəriyyətinin sonluğunda gələcəyə yönələn nikbin ruh hökm sürür.

Müəllifin poemalarının hamısının mövzusu onun mənsub olduğu xalqın həyat və mübarizəsindən alınmışdır. Bu əsərlərin başlıca qəhrəmanları azadlıq hərəkatının qoynunda yetişmiş mərd insanlar, hadisələr isə şairin yaşayıb-yaratdığı illərdə baş vermiş əhvalatlardır.

Onun bir alim, tədqiqatçı kimi də fəaliyyəti əvəzsizdir. Balas Azəroğlu klassik Azərbaycan poeziyasının iki görkəmli nümayəndəsi – Məhəmməd Əmani və Saib Təbrizi haqqında qiymətli monoqrafiyaların müəllifidir. Azəroğlunun həm də kamal tərcüməçi kimi farscadan dilimizə çevirdi-

yi Nizaminin “Yeddi gözəl” poeması, Füzulinin qezəlləri, Şəhriyardan tərcümələri geniş oxucu kütləsi tərəfindən rəğbətlə qarşılanıb.

Balas Azəroğlunun tək bir nəsr əsəri vardır – “Xatirələrim” və ya “Ömürdən ötən illər...” adlandırdığı bir avtobioqrafik əsər.

B.Azəroğlunun poeziyası torpağa, xalqına sevginin göstəricisi, Azərbaycan xalqının çəkdiklərinin, yaşadıklarının tarixidir.

“Seçilmiş əsərləri” 1996-cı ildə, Azərbaycan dilində əski əlifba ilə Tehrandə işıq üzü görüb.

Balas Azəroğlu 2011-ci il aprelin 24-də Bakıda vəfat edib. II Fəxri Xiyabanda dəfn olunub.

Əli Tudə (1924-1996) – tanınmış şair, yazıçı, siyasi mühacir

Əli Tudə Cavadzadə Cənubi Azərbaycan demokratik ədəbiyyatının, eyni zamanda siyasi lirikanın yaratıcılarından biridir. Onun – Azərbaycan ədəbiyyatının fədakar mücahidinin bütün əsərlərinə döyüşkənlik, azadlıq, mübarizə ruhu hakim olmuşdur.

Cavadzadə Əli Ələmqulu oğlu Cənubi Azərbaycan demokratik ədəbiyyatı və siyasi lirikasının nümayəndələrindən biridir. O, Ərdəbildən olan ailənin övladı idi, həm ata, həm ana itkisi ilə erkən yaşda üzleşmiş və nənəsinin himayəsində böyümüşdü. Bakıda oxuyarkən ədəbiyyat dərəcəsinin fəal üzvü olmuş, ilk şeirləri 1938-ci ildə almanaxda çap olunmuşdu.

Əli 1938-ci ildə Cənubi Azərbaycan mənşəli olduğu üçün nənəsi ilə birlikdə İrana sürgün edilir. Ərdəbildə həm işləyir, həm də təhsilini davam etdirirdi. 1944-cü ildə İran Xalq Partiyasına, bir ildən sonra isə Azərbaycan Demokrat Firqəsinə qoşulur. Milli Hökumət dövründə nəşriyyat şöbəsinə rəhbərlik edir, “Ana dili” və digər dərsliklərin hazırlanmasında iştirak edir. Sonra Təbriz Milli Filarmoniyasını yaradan və onun müdiri olan ilk şəxs olur.

Onun nəzm əsərləri həmişə azadlığa, yeni həyata doğru can atan, Pəhləvi şahlarına və yadelli işğalçılara qarşı mübarizə aparan, öz məqsədi və ideyası uğrunda vətən torpağını qanı ilə boyayan, səngərlərdə ölən, yaralanan, lakin geri çəkilməyən, imkan tapdıqca yəni dən mübarizə meydanına atılan bir xalqın döyüş nəğmələri idi. Şair canıyla, ruhuyla bağlı olduğu vətənin sabahına ümidlə baxırdı:

Nə qədər döyüş var, mübarizə var,
Bayrağım Vətəndir, silahım qələm.

İnqilab şairin yaratıcılığının çiçəklənməsinə imkan yaratmışdı. Mübarizlik, cəsarət, mərdlik, azadlıq ruhu Əli Tudə şeirinin əsas

motivinə çevrilmişdi. Gənc döyüşkən şair inqilabı vəsf edən şeirlər yazırdı.

Əli Tudə Təbrizdə qurulan azad dövlətin – Güney Azərbaycanın misilsiz birillik nailiyyətlərinin təfərrüatlarını “Öz gözlərimlə” adlı avtobioqrafik kitabında yazıb göstərmişdi.

1946-cı ildə Milli Hökumət süqut etdikdən sonra minlərlə insan kimi, o da Şimala mühacirət etməyə məcbur qalır. Burada uzun illər ərzində Cənub həsrəti, bölünmüş Vətən mövzusu onun yaradıcılığının əsas xəttini təşkil edir.

1946-cı ildə Milli Demokratik Hökumət irtica qüvvələri tərəfindən boğulduqdan sonra Bakıya qayıdan 22 yaşlı şair ürəyinin qanı ilə “Mən nə gətirdim” şeirini yazır:

Mən öz qardaşıma mehman gələndə
Bir qələm, bir dəftər, bir can gətirdim.
Dağların döşünü toplar dələndə
Bir ləkə düşməyən vicdan gətirdim!

Dekabrın 12-də şairin sərhədi keçərkən Naxçıvanda yazdığı bu məşhur şeir bu taya keçən minlərlə insanın həyat hekayətinə, manifestinə döndü. O, ürəyində yenidən qardaşlarına qonaq getdiyini fikirləşirdi. Lakin bu ayrılıq bitməyən qara hicrana dönür. Bir daha o yerləri görə bilmir şair. Və o gündən bölünmüş vətənin “Araz”, “Həsrət” adlı yangısı onun yaradıcılığının ruhuna hopmuş olur.

Bakıda doğulan, Ərdəbildə böyüyən Əli erkən yaşlarından şeirə könül verir. Mühacir ömrü sürüb gah Quzeydə, gah da Güneydə məskunlaşan Əli Tudə məşəqqətli, ağır həyatını “ayrılıq imtahanı” adlandırır.

İlk kitabı “Cənub nəğmələri” 1950-ci ildə Bakıda çap olunub.

Əli Tudə Cənubi Azərbaycan demokratik ədəbiyyatının yaradıcılarından biridir. Vətən mövzusu ilə seçilən şeirlərin

müəllifi kimi şöhrət tapıb. 1945-1949-cu illərdə yazdığı şeirlərin toplandığı “Cənub nəğmələri” adlı ilk şeirlər kitabı 1950-ci ildə çap edilib. Onun “Bakının işıqları” (1950) – (“Bakı” sözü tələbinizə uyğun olaraq çıxarılıb), “Vətən sevgisi” (1951), “Məhbusların son sözü” (1952), “Şimal hasrəti” (1953), “Arazın o tayında” (1954), “Qartal” (1959), “Qəzəb” (1960), “Buludlar” (1964), “Yanık tütək” (1966), “Sevinc” (1973), “Şəlalə” (1974), “Ömrün illəri” (1976), “Həyat sınağı” (1978), “Nəğməli gecələr” (1981), “Günəşli baharın yarpaqları” (1983), “Tellərdə çırpınan həsrət” (1983), “Araz üstə palıd” (1984), “Öz gözlərimlə” (1986), “Gecikmiş vüsal” (1988), “Mənim səsim” (2002), “Yarımqıç dastan” (2004), “Mən nə gətirdim?” (2023), 20 cildlik “Əsərləri” (2014-2022) adlı şeir, poema, hekayə və povestlərdən ibarət çoxsaylı kitabları nəşr edilib. 50 poemanın, 60-dan çox kitabın müəllifidir. Əsərləri özbək, qırğız, hind, Ukrayna, rus, ingilis və s. dillərə tərcümə olunub.

Əli Tudə şeirlərində azadlıq, inqilab, Vətən sevgisi, ayrılıq, həsrət, ana dili mövzularını işləyib. Sadə heca vəznində yazması, “Bakı ədəbi dili” üslubunu Cənuba aparması ilə seçilib. O həmçinin təbiət, sevgi, gündəlik həyat, zəhmət adamları və tarixi şəxsiyyətlər haqqında çoxsaylı şeirlər yazıb. Şairin poemaları da ölkənin siyasi hadisələrini və xalqın mübarizəsini əks etdirir.

Xatirələri (“Öz gözlərimlə”, “Həyatım, xatirələrim...”) memuar ədəbiyyatının dəyərli nümunələri sayılır.

Ömrü boyu Cənubi Azərbaycanla bağlı həsrətini unutmayan şair, yaradıcılığında Qarabağ mövzusunda da toxunmuş, xalqın acılarını və mübarizəsini əks etdirmişdir.

Əli Tudənin yaradıcılığını üç yerə bölmək olar: yaradıcılığının erkən mərhələsi (1945-ci ilə qədər olan dövr), yaradıcılığının ikinci mərhələsi (1945-46-cı illər

– birillik Milli Hökumət dövrü), yaradıcılığının üçüncü mərhələsi (1947-ci ildən ömrünün sonuna qədər olan dövr).

Əli Tudə haqda Məsud Vəliyev, Sabir Nəbioğlu, Mahmizər Mehdibəyova, Sona Xəyal, Pərvanə Məmmədli başqa tədqiqatçılar məqalələr yazıblar. Ağahüseyn Şükürov isə ədibin əsərləri ilə bağlı doktorluq dissertasiyası müdafiə etmiş və 2019-cu ildə “Əli Tudənin yaradıcılıq yolu” adlı elmi monoqrafiya yazmışdır.

Əli Tudənin Milli Hökumət dövründə yazdığı ilk şeirlərində meydan, süngər od, alov, yanğı sonralar, zaman keçdikcə fikir və məntiq ilə əvəz olunacaqdı, öz yerini obrazlı ifadələrə verəcəkdilər...

Ayrılığın həsrətini ömrü boyu köksündə gəzdirən, vüsəlinə ancaq yuxularda qovuşan Əli Tudə bütün yaradıcılığı boyu Vətən, Cənub həsrəti mövzusunda sadıq qaldı.

Əli Tudə ömrü boyu siyasi mühacir kimi yaşayıb, Sovet İttifaqının pasportunu daşımayıb. Məhz buna görə də bir çox yüksək titullar və mükafatlardan məhrum olub.

1996-cı il fevralın 26-da vəfat edib, II Fəxri Xiyabanda dəfn olunub.

Söhrab Tahir (1926–2016) – tanınmış şair, yazıçı, publisist

Söhrab Əbülfəz oğlu Tahiri özündən sonra bizə zəngin bir irs qoymuşdur. Söhrab Tahir 57 poema, 18 roman, 75-dən çox hekayə və 3 pyesin, eyni zamanda xeyli məqalə, yol qeydləri və xatirələrin müəllifidir.

İranda 14 yaşından inqilabi hərəkata qoşulan S.Tahir o illərdən başlayaraq ədəbiyyata maraq göstərmişdir.

Söhrab Tahirin yaradıcılığında Cənubi Azərbaycan həyatı, xalqın inqilabi və qəhrəmanlıq tarixi, azad gələcək uğrunda mübarizə qırmızı xətlə keçir.

“Qüdrətli qoşun” adlı ilk şeirini 1946-cı ilin aprel ayında Təbrizdə qələmə almışdır. “Ay işığında” adlı ilk şeirlər toplusu isə 1956-cı ildə Bakıda nəşr olunmuşdur.

Şəxsi ağrılarından doğulan şeirləri ilə oxucu qəlbini rıqqətə gətirib kədərləndirən S.Tahir lirikasında dərdli, nisgilli şairin əhvalı duyulurdu.

S.Tahir Cənubi Azərbaycanda milli azadlıq yolunda çarpışan, mübarizə aparan hürriyyət aşığıdır. Lakin bir çox cənublu soydaşlarımız kimi, onun da taleyi dövrün, zamanın haqsızlıqlarına tuş gəlmişdir:

Qırx altıda vuruşmadım,
qoymadılar.
Əlim bağlı, sinəm dağlı...
Dedilər ki, dünya təzə
can qurtarıb vuruşlardan.
Hələ dayan.
Cavab versin tarix mənə:
Azadlığım hanı mənim?
Azadlığın uğrundakı
Şəhidlərin canı mənim,
qanı mənim.
Azadlığa qurban olmuş
azadlığım hanı mənim?

Şeir yaradıcılığında olduğu kimi, poemaları ilə də S.Tahir bənzərsizdir.

Onun şeir və poemalarının da əsas xətti Azərbaycan xalqının azadlıq mücadiləsinin təsvirinə yönəlmişdi:

Ortadan açılmış kitab kimidir,
Baxır Astaralar sərhəd tirinə,
Söykənir Culfalar sərhəd tirinə...
Mənim qollarımı iynə-sap edin,
Astaraları tikin biri-birinə.
Çayları, yolları iynə-sap edin,
Tikin Culfaları biri-birinə.

Şahidlərdən biri söyləyirdi ki, S.Tahirin “Azərbaycan” poemasını Bakıda 1988-ci ilin meydan hadisələrində, gecələr tonqal başında oxuyanlar dəhşətə gəlirdilər ki, meydanın tribunasından söylənilən alovlu sətirlər hələ 1976-cı ildə, Sovetlərin qılıncının dalı-qabağı kəsən vaxtlarda onun “Döyüşən lövhələr” kitabında yazılmışdı:

Yüz il də keçərsə bu ayrılıqdan,
Öz birlik haqqını bu xalq alacaq.
Bir gün mənim xalqım birləşən zaman
Dünyada ən zəngin bir xalq olacaq.

S.Tahirin “Daha”, “Azadlıq”, “Zindənda məhbus”, “Xalq”, “Çörək”, “Sərhəd”, “Mən”, “Qayıtmışam səngərimə”, “Təbrizi gəzirəm”, “Anam Nəsibə– qızım Nəsibə”, “Bir ovuc torpaq”, “Savalan”, “Öləndə” kimi şeirləri Azərbaycanda milli təfəkkürün dirçəlişinə əhəmiyyətli təsir göstərmişdir.

S.Tahir ilk qələm təcrübəsinə şeirlə başlasa da, daha sonra yaradıcılığını poema və nəsrə davam etdirmişdir. Şairin “Qardaş torpağında” adlı ilk poeması 1949-cu ildə nəşr olunmuşdur.

O yaradıcılığında poemaya geniş yer verib. Altmışa yaxın poema müəllifidir. Poemaları İran həyatı, oradakı azərbaycanlıların müstəqillik, dil, təhsil uğrunda

apardıqları mübarizə, səngər döyüşləri, inqilablar və s. haqqındadır. Bu əsərləri İranda çox böyük maraqla oxuyurlar.

Onun əsərlərində xalqın azadlıq hərəkatının mili liderləri Səttarxanın, Bağırxanın, Xiyabaninin, Pişəvərinin xatirəsi tez-tez canlanır.

Şair “Azərbaycan ədəbiyyatında ən irihəcmli poetik əsər hesab edilən “Ata” poema-eposunu 1991-cü ildən qələmə almağa başlayıb. Azərbaycanın qədim şeir forması-qoşma şəklində yazılmış bu əsər 15 bölmədən ibarətdir. Əsər eramızdan 9 min əvvəl Yaxın, Orta, Uzaq Şərq genişliklərində yaşayan, yaradan, döyüşən, varlığını və ləyaqətini isbat edən türkdilli qəbilə, tayfa və xalqların, xüsusilə Azərbaycan xalqının eramızın əvvəlinə qədərki həyat və məişətinin bədii-tarixi lövhələrdə təsvirini əhatə edir. “Ata” sadə xalq dilində yazıldığı üçün burada, demək olar ki, fars və ərəb sözləri işlənməmişdir.

Əsərdə Azərbaycan, Orta Asiya, Türkiyə, Rusiya, İran və ərəb ölkələri, İngiltərə, Almaniya və s. Avropa alimlərinin tarixi sənədlərə, tarixi həqiqətlərə uyğun fikirləri əsas götürülmüşdür.

Ədib nəsr yaradıcılığına “Kənim qızın hekayəsi” ilə başlamışdır. Hekayənin oxucular tərəfindən bəyənilməsindən ruhlanan müəllif sonralar “Ağac”, “Şələlə və qaya”, “Yol” kimi hekayələr yazmışdır.

“Şeirdən hekayəyə keçən müəllif 70-ci illərdə hekayədən də üz döndərmiş, povest yaradıcılığına qədəm qoymuşdur. Sonralar ədib povestin bədii imkanlarına da sığmayacaq, roman sahəsində qələmini yoxlayacaqdı.

S.Tahirin ilk povesti “İki sevgi, iki güllə” adlanır Bir kitabda cəmləmiş “Əmanət”, “İki müttəhim”, “Yazda payız söhbəti”, “Sevgi qurbanı”, “Dənizə nişanlı qız”, “Zəri” və “Fədai generalı” adlı yeddi povest eyni taleyi yaşayan müxtəlif insanların həyatını əks etdirir. Bu povestlərdən

inqilab ruhunu özündə ən çox əks etdirən “Fədai generalı”dır. 1945-ci ildə 21 Azər hərəkatının aparıcı şəxsiyyətlərindən olan general Qulam Yəhyanın fəaliyyətinə həsr olunmuş “Fədai generalı” povesti müəllifin şəxsən şahidi olduğu hadisələr əsasında qələmə alınmışdır.

Hekayə və povestlərinə qaldırdığı azadlıq problemini Söhrab Tahir irihəcmli romanlarında daha da təkmilləşdirərək milli birlik səviyyəsinə qaldırmışdır.

“Qonşu qızın məktubları” romanında cərəyan edən hadisələr bütünlükdə İranda gedən ictimai-siyasi hadisələr fonunda, real tarixi faktlara bədii don geydirilərək təqdim olunmuşdur.

Söhrab Tahirin “Sevgisində itən qız” romanı lirik-psixoloji üslubu xatırlatsa da, əsasən, inqilab və inqilabdan sonrakı həyatın təsvirinə həsr olunmuşdur. Əsərdə Ceyid Cəfər Pişəvərinin maarifçi-demokrat düşüncədən kommunist əqidəyə doğru meyillənməsi, sonralar isə milli düşüncəli demokrat olması inandırıcı tarixi və epik faktlarla təqdim edilir.

“Sonuncu şah” romanında İranın 50 illik tarixi ustalıqla qələmə alınmışdır, amma əsər təkcə tarixi mahiyyət daşıdır. Bu əsər həm də İran kimliyi ilə Azərbaycan kimliyinin müqayisəsi cəhətdən də səciyyəvidir. Ədib bütün irihəcmli nəsr əsərlərində həyatın dərin qatlarına baş vurmuşdur. O, bədii əsərlərində insanın mənəvi aləminin incəliklərini açmaq, cərəyan edən ictimai-siyasi hadisələrə ayıq-sayıq münasibət bəsləmək, aydın mövqə nümayiş etdirmək kimi yazıçı-vətəndaş borcunu yerinə yetirmişdir.

Müəllifin “Qonşu qızın məktubları”, “Sevgisində itən qız” (3 kitabdan ibarət roman), “Sonuncu şah” (3 kitabdan ibarət roman), “Naməlum qadının gündəliyi”, “Əlvida, Astara” (avtobioqrafik roman), “Üç tapşırıq”, “Ayrılıq” (avtobioqrafik roman), “Yiyəsiz nişan üzüyü”, “İki dəfə yox olmuş adam” və başqa romanları ayrı-ayrı illərdə çap olunmuş, oxucular tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir.

Söhrab Tahirin əsərlərinin çoxunun mövzusu Cənub problemi, milli azadlıq, milli birlik, hədəfi isə monarxiya rejiminin tənqidi idi.

Cənubi Azərbaycandan olduğu üçün çox vaxt sovet senzurası əsərlərinə maneə yaratmırdı ki, öz xalqı üçün yazır (Burada

Cənub nəzərdə tutulur). O da bundan məharətlə istifadə edib çox şeylər yazıb çap etdirə bilirdi.

Şair müsahibələrindən birində deyibmiş ki, adı o vaxtlar İranda qara siyahıda idi. Elə bu tayda da şeirlərini deyənlərdən istintaqa çəkilənlər olub.

Qeyd edək ki, Söhrab Tahirin hansısa inqilabi şeirlərindən birini söyləyəni Təbrizdə 2 illik, Zərdab rayonunda toyda bir şeirini əzbər söyləyəni 3 günlük həbs ediblər.

Xalq şairi II Fəxri Xiyabanda dəfn olunmuşdur.

Mədinə Gülgün (1926-1991)– tanınmış şair

Güney Azərbaycan Milli Azadlıq Hərəkatının fəal iştirakçısı – Mədinə Gülgün mübariz şeirləri ilə ömrü boyu istiqlal çarçısı olub.

Mədinə Nurulla qızı Ələkbərzadə, sonralar Gülgün kimi şöhrət tapmış Mədinə uşaq yaşlarından ədəbiyyata, şeir yazmağa meyil göstərib.

1945-ci il “21 Azər” hərəkatı zamanı Mədinə azadlıq uğrunda mübarizəyə qoşuldu və “Azərbaycan” qəzetinin xüsusi müxbiri kimi fəaliyyət göstərdi. Şair bu dövrdə təşkilati işlərdə də yaxından iştirak etdi.

Onun ilk şeiri 1946-cı ildə Təbrizdə nəşr olunan “Vətən yolunda” qəzetində çap olunub. Mədinə 1946-cı ildən məsləkdaşları ilə birlikdə Arazın bu tayına keçmiş, anasından, doğmalarından ayrılmalı olmuşdur. Bakıya gələn Mədinə Gülgün təhsilini də davam etdirmiş, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun dil və ədəbiyyat fakültəsini bitirmişdir.

Mədinə Gülgün Bakıda bədii yaradıcılıqla yanaşı, ictimai-siyasi fəaliyyətini də davam etdirmişdir.

Mədinə Gülgünün “Təbrizin baharı” adlı ilk şeir kitabı 1950-ci ildə işıq üzü görüb. Bu kitabda onun 1945-49-cu illər ərzində yazdığı şeirlər toplanıb.

Onun poeziyası bütövlükdə xalqa, doğma vətənə məhəbbət ruhuna köklənmişdir.

“Təbrizin baharı” (1950), “Savalanın ətəklərində” (1950), “Sülhün səsi” (1951), “Yadigar üzük” (1953), “Təbriz qızı” (1956), “Firudin” (poema) (1963), “Çinar olaydı” (1968), “Dünyamızın sabahı” (1974), “Arzu da bir ömürdür” (1976), “Yora bilməz yollar məni” (1978), “Durnalar qayıdanda” (1983), “Könlümü ümidlər yaşadır” (1984) “Dünya şirin dünyadır” (1989), Seçilmiş əsərləri (2004), “Mən bu ömrü yaşadım” (2010) və bu kimi digər şeir kitabları nəşr olunub.

Əsərləri bir sıra xarici dillərə tərcümə edilib.

Mədinə Gülgünün yaradıcılığı R.Rza, B.Vahabzadə, B.Nabiyev, S.Tahir, M.Dilbazi, Elçin, N.Həsənzadə və digər görkəmli şair və yazıçılar tərəfindən yüksək qiymətləndirilib.

Mədinə Gülgünün poeziyası vətənə olan sevgi, azadlıq arzusu və doğma yurdun həsrəti ilə doludur. Şeirlərində o, Təbrizlə Bakı arasında gedib-gələ bilməməyin doğurduğu dərin qəlb yangısını ustalıqla əks etdirir:

Bir torpaq üstündə doğulmuşuq biz,
Bir qolum Bakıdır, bir qolum Təbriz.

Bu misralar onun vətən sevgisinin, o tay-bu tay Azərbaycanın ayrılığının və eyni zamanda bütövlüyə olan inamının bariz ifadəsi idi.

Cənub həsrəti, vətənpərvərlik, səmimi duyğular, saf və ülvi məhəbbət bir vəhdət yaradır. Bunlar “Vətən məhəbbəti”, “Yora bilməz yollar məni”, “Ərk qalası”, “Qurban olum”, “Vətənim mənim”, “Vətən məhəbbəti”, “Bir övladıq, bir elik” kimi şeirlərində aydın görünür:

Mənim, ey dost, o sahilə neçə nəğməm,
sözüm qaldı.

Bahar fəslə alovlandı, bağım, bağçam,
düzüm qaldı.

İnan ki, doymamışdım mən vətənin
laləzarından,
Yar oldu ömrümə həsrət, o torpaqda
gözüm qaldı.

Şairin “Təbrizin gülləri qönçə”, “Təbrizin küçələri”, “Təbrizin baharı” “Təbrizim mənim”, “Oxu, Təbriz gözəli”, “Təbrizi görməyincə”, “Kaş durna olaydım”, “Canım vətən torpağı” və başqa bu kimi şeirlərində bu həsrət daha da aydın hiss olunur. Təbriz Mədinə xanımın şeirlərinin qibləsidir.

“Telefon xətlərində” onun Təbriz motivli şeirləri içərisində qəm, kədər yükü daha ağır olan şeirlərindəndir. Şeirdə şairin o tayda qalan anası ilə telefon söhbətindən bəhs olunur:

Telefon xətlərində bir səs düşdü dünyaya,
Telefon xətlərində birləşdi ana, bala.
Bir ananın səsinə sanki üşüdü dünya,
Bir balanın səsinə göy ağladı az qala.

“Şeirdi həyatda sərvətim mənim” deyən şairin yazdığı kitabların başlıca mövzusu insan taleyi, azadlıq hissi, Təbriz həsrəti, övladlarını qəlbədən sevən bir ananın arzu və istəkləridir.

Şairin əsərləri hələ sağlığında bir sıra xarici dillərə tərcümə olunub. Dünya xalqlarının azadlıq və istiqlaliyyət uğrunda mübarizəsini bir humanist şair kimi daim izləyən, kəsərli sözləri ilə onların səsinə səs verən şairin Bakıda və Moskvada “Təbrizin baharı”, “Savalanın ətəklərində”, “Sülhün səsi”, “Yadigar üzük”, “Təbriz qızı”, “Fırudin”, “Dünyamızın sabahı”, “Durnalar qayıdanda”, “Dünya şirin dünyadır”, “Çinar olaydı”, “Arzu bir ömürdür”, “Yora bilməz yollar məni”, “Könlümü ümidlər yaşadır” və onlarca digər şeir kitabları dərc olunub. Onun lirik şeirlərinə onlarla mahnı bəstələnilib.

Eyni dərdi, eyni sevinci bir bölüb, eyni mahnını ayrı-ayrı simlərdə ötən iki şair yuva quraraq illərlə qoşa yazıb-yaradıblar. “İnqilab şairiyəm” – deyən Balas Azəroğlu, “Xalqımın Həcər qızıyam” – deyən Mədinə Gülgün.

Xalq şairi Balas Azəroğlunun ömür-gün yoldaşı olmuş Mədinə xanımın taleyində bu evlilik mühüm rol oynamış, onun yaradıcılıq taleyinə böyük təsir göstərmişdir.

Şair sinəsi xalq yaddaşının can dəftərçəsidir. Orda şirinli-acı xatirələr, həyatın böyüklü-kiçikli problemləri yer alır. Onun şeirlərinin çoxu vətən nisgili, yurd həsrəti ilə yoğrulub.

Mədinə Gülgünün şeirlərində bir cazibə, bir gözəllik, bir tərəvət var. O, həmişə yeni sözlər, müxtəlif ifadələr, qeyri-adi assosiasiyalar, bədii formalar axtarışında olub. Bu xüsusyyətlər onun sevgi şeirlərində daha çox hiss olunur:

Deyirdin, baharda
görüşərik biz,
Bahar gəldi, getdi,
sən gəlməz oldun.
Daşlaramı dəydi, sındı əhdimiz,
Aylar gəldi, getdi,
sən gəlməz oldun...

Fəqət inanıram, bir gün olacaq
Mən deməyəcəm sən gəlməz oldun,
Qədim o həsrətli gündə qalacaq.
Kim deyir, sən xəyal, ya bir səs oldun.
Gün gələr demərəm, sən gəlməz oldun.

Savaşçı ruhu olan Gülgün eyni zamanda həssas bir lirikdir. Təbiət, dəniz, mənzərə, çiçək vurğunu olan şairin “Xəzərim”, “Xəzərin bir parçası”, “Bir yay sənsiz”, “Dəniz laylası” “Bənövşə”, “Qərənfil”, “Yarpız”, “Nərgiz gülü”, “Lalələr”, “Yasəmənler” kimi əsərləri onun təbiətin gözəllik və incəliyini duyub ifadə etmək qabiliyyətinin bariz nümunəsidir.

Cənubi Azərbaycanda baş verən inqilabi hərəkətlər, tarixi yolu, şairin əzab və məhrumiyətlərlə dolu həyatı əsərlərinin ana xəttini təşkil edir. Hafizəsinə əbədi yazılmış o həsrətli xatirələr onun ümid, arzu dünyasının ömür yolçusuna çevrilmişdir.

Mədinə Gülgünün “Firudin”, “Pərvanə” kimi poemalarında xalqın tarixdə ad qazanmış sevilən şəxsiyyətlərinə xas olan mərdlik, fədakarlıq və s. insani keyfiyyətlər diqqətə çatdırılır.

“Pərvanə” poeması da sədaqətli insan, zəngin mənəviyyatlı şəxsiyyətlər haqqında olub, yüksək sənətkarlıqla qələmə alınmışdır, müəllif sanki özünün yaşantılarını, keçirdiyi iztirabları insanlara çatdırır.

Mədinə Gülgün vətənimizin istiqlaliyyəti uğrunda döyüşən azadlıq mübarizlərinə, zindanlarda çürüyən fədailərə, el uğrunda canından keçən oğul və qızlara, zəhməti ilə xariqələr yaradan əməksevər insanlara silsilə şeirlər həsr etmiş, onların bədii portretini yaradaraq əsərlərində əbədləşdirmişdir.

Mədinə Gülgün 17 fevral 1991-ci ildə Bakıda vəfat edib və İkinci Fəxri Xiyabanda dəfn olunub.

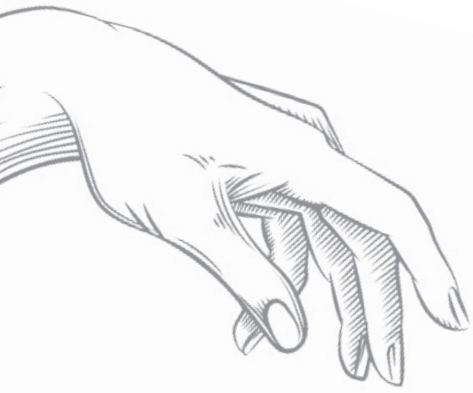
Apardığımız araşdırma və müşahidələrdən belə qənaətə gəlmək olar ki, Güney Azərbaycan ədəbiyyatında mövzu, eləcə də üslub və janr əlvanlığı geniş və çeşidlidir. Bu ədəbiyyatın təmsilçiləri dil və təbliğat imkanlarının məhdudluğuna baxmayaraq, öz milli kimliyini, öz ədəbiyyatını tanıtdırmağa çalışırlar. Burada ənənəvi şeir və müasir şeir formaları bütün növləri ilə paralel şəkildə istifadə edilir. Bu inkişaf daimi və keyfiyyətli olaraq yüksələn xətlə irəliləyir.

Nadir QÜDRƏTOĞLU

ŞUŞA

Gəldim görüşünə, müqəddəs torpaq,
Mən sənin hüsnünə vuruldum, Şuşa.
Gör neçə illərdir qalmışdıq uzaq,
Öpüb torpağına sarıldım, Şuşa.
Gözlərimdə qəhər, könlümdə sevinc,
Həsrətin gözünü dəlmişdim, Şuşa.
Sənin torpağında, sənin yurdunda
Dünyaya yenidən gəlmişdim, Şuşa.
Dağlar lay-lay deyir, göz oxşayırdı,
Ruhum bədənimdən uçurdu, Şuşa.
İlhamım çağlayır, aşıb-daşırdı,
Xoşbəxtlik arxamca qaçırdı, Şuşa.
Allah hər nemətdən pay verib sənə,
Ən gözəl tərifə layiqsən, Şuşa.
Lalələr yaraşır məğrur sinənə,
Sən zəfər çalmısan, qalibsən, Şuşa.
Nadirin pas atmış susqun könlünə
Sən işıq salmısan əvvəldən, Şuşa,
Darıxma, gələcəm nə vaxtsa yenə
O gözəl qoynuna sənin mən, Şuşa.

YAD OLMUŞUQ

Biz eyni atadan, eyni anadan
Hərəmiz doğulub bir ad olmuşuq.
Dərdimiz bir olub, sevincimiz bir,
Bəs niyə indi biz, de, yad olmuşuq?

Hanı o doğmalıq, o ötən illər,
Bir yerdə Allaha açılan əllər,
Heç vaxt qırılmasın daha könüllər,
Axı nə olub ki, de, yad olmuşuq?

Biz ev yıxmamışıq, göz oymamışıq,
Artıq söz danışıb söz duymamışıq,
Niyə sabahlara yer qoymamışıq,
Qəmdən asılmışıq, de, yad olmuşuq?

Görən, bu qədərmi çətindir indi?
Ömrümüz zülmətə hakimdir indi!
İlk addımı atan gör kimdir indi,
Niyə bu addımçün, de, yad olmuşuq?

Mənəm tək düşünən bu dərdi, inan,
Çağırısam, səsimi duyar Yaradan?
Mən səndən istərəm, bitsin bu yalan,
Bilmirəm nə üçün biz yad olmuşuq?

Ömrün “Ulduz” çağında

Seyran Səxavətin “Qaçaqç” romanının Yusif Səmədoğluna həsr edilmiş fəslə və “Kenquru” hekayəsi içindən bir yerdə keçdiyimiz, yarısı nəhəng və zalım bir imperiyanın “zastoy” (durğunluq), yarısı da durğun nizamları alt-üst edən, tarixi hərəkətə gətirən “perestroyka” (yenidənqurma) dövrünə düşmüş zamanın sənətkarlıqla çəkilməmiş mənzərələrini gözümə canlandırır. Bu mətnləri ömrün bənzərsiz tabloları kimi oxuyuram və mənə elə gəlir ki, o tablolarda mənəim gördüklərimi heç kəs mənəim kimi görə bilməz.

O təzadlı illərdə “Ulduz”da Seyran Səxavətlə iş yoldaşı olmuşuq. İkimiz də müdir vəzifəsində çalışırıdım – o, redaksiyanın nəsr şöbəsinin müdiri idi, mən də təsərrüfat müdiri idim. Eyni iş otağında yanbayan otururduq. Telefon nömrəmiz də eyni idi. Həmin nömrə yadımda qalmayıb, ancaq bizi bir-birimizə bağlayan dəyərlər, o dəyərləri tabloya çevirib əyaniləşdirən anlar və anılar (xatirələr) yaddaşıma ömürlük həkk olunub.

Yarısı zastoy, yarısı perestroyka dövrünə düşmüş “Ulduz” çağımızda zamanın üstündə ədəbiyyat havası bir ruh kimi dolaşır, heç özümüz belə fərqi olmadan tariximizi dəyişdirirdi. Ən azından

Azərbaycanın mürgül tarixini silkələyirdi. Kim nə deyir-desin, o vaxt ictimai düşüncənin və həyatın hərəkətverici qüvvəsi ədəbiyyat idi və “Ulduz” silkələnmənin episentridə idi.

Zəmanə dəyişməyə məhkum idi.

Düşdüyümüz dərin durğunluq içində hər bir tərpəniş ciddi müqavimətlə qarşılanırdı. Süqutu addım-addım yaxınlaşan Sovet ideologiyasının nəfəs daralmasının hesabı isə çox vaxt yazıçılardan soruşuldu. Sorğuya çəkilənlərdən biri də Seyran Səxavət idi.

Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin orqanı olan, 1930-cu illərdə təsis edilmiş “Azərbaycan kommunisti” jurnalının bir baş məqaləsində Seyran Səxavətin, Vaqif Bayatlı Odərin və hələ ilk yazıları işıq üzünə gətirən Məti Osmanoglundun yazılarının “Ulduz”da çap olunmasının “məsuliyyət anlayışı ilə bir araya sığmadığı” təxirəsalınmaz siyasi məsələ kimi qaldırılmışdı. Anonim müəllif tərəfindən partiya rəhbərliyi adından yazılmış baş məqalədə Seyran Səxavəti “Ocaq daşı” povestinə, məni də Aşıq Ədalətlə müsahibəmə görə “vurmuşdular...”

Biz öz haqqımızı qorumaq üçün etiraz məktubu ilə Azərbaycan rəhbərliyinə müraciət etdik. Oradan məktubumuzu Yazıçılar İttifaqının sədri İsmayıl Şıxlıya göndərdilər. İsmayıl müəllim çağırıb bizimlə xeyli söhbət elədi. Bu, dünyagörmüş bir ağsaqqal söhbəti idi.

Yazıçılar İttifaqının binasından çıxıb mənim yaşadığım gecəqondu məhəlləyə gəlişimiz isə bir yaddaş hadisəsinə çevrildi. Seyran Səxavət, İntiqam Qasımzadə və Vaqif Bayatlı Odər ilə nə vaxt görüşsək, həmin günü, rəhmətlik atamı, onun bizə öz əli ilə hazırladığı “orijinal” çoban pört-dəməsini mütləq xatırlayırıq. Onu da deyim ki, çoban pört-dəməsini bizim aramızda populyarlaşdıran Yusif Səmədoğlunun “Qətl günü” romanı olmuşdu. Ömrümüzün “Ulduz” çağında nəşr olunmuş bu romanın intertekstual əks-sədasını Seyran Səxavətin Yusif Səmədoğlu ilə dialoq formasında qurduğu “Kenquru” hekayəsində də gördüm. Dərindən araşdırsaq, Kenquru “Qətl günü”nün Kirlikiri ilə qan qohumu olmasa da, kirvə çıxacaq...

Düşünürəm ki, ömrün “Ulduz” çağı bizdən uzaqlaşdıqca o illərin xatirələri Seyran Səxavətin yazılarında mifə çevrilir. Mif isə bizi yaddaşın və yaranışın başlanğıcına aparır...

Mifin, yaranış hekayəsinin bizdən əvvəli də sonsuzluğa qədər uzanır, bizdən sonrası da. Bu hesabla biz indi əbədiyyətin tən ortasındaıyıq.

Bu yaşa sonsuz səksənlər görüb gəldin, hələ bundan sonra da sonsuz səksənlər görəcəksən, Seyran müəllim!

Əbədiyyətin tən ortasındakı 80 yaşın mübarək!

Məti Osmanoglu

Alpay AZƏR

ÖLÜMDƏN GÜCLÜ

*(Sənətsünas Ziyadxan Əliyevə
həsr olunur)*

V.İ.Surikov adına Moskva Rəssamlıq İnstitutuna qəbul olan Arif Muradovun ağlına gəlməzdi ki, cəmi bir ay sonra antik incəsənətdən dərs deyən professor Nikolay Sergeyeviç Savçenko göy gözlərini ona zilləyib deyəcək: “Sən burda ən azından bir rusun yerini tutmusan. Üstəlik, qəbul imtahanları vermədən, siyahıyla qəbul olmusan. Ona görə elə bilmə ki, bizdə oxumaq sənə rahat olacaq”. Bunları eşidəcəyini ağlının ucundan belə keçirməyən, hələ aşağı sınıflarda SSRİ-nin beynəlmiləllik, xalqlar dostluğu dərslərini keçmiş Arif heyrətlə professorun üzünə baxıb heç nə deməmişdi. İçindəki qəzəbi göstərmək üçün ayaqlarını bərk-bərk yerə vura-vura ondan uzaqlaşanda Savçenkonun ardınca istehzayla dedi ki “Çto, sabirayeşsya zarezat menya?” (Nədi, məni doğramaq istəyirsən?) sözləri qulağına gəlib çatmışdı.

Arif sonralar bilmişdi ki, “Zarezat” rusların qafqazlıların bir növ, qəddarlığına işarə vuraraq yarızarafatla dedikləri sözdür. Özünə söz vermişdi, qovulsa, Bakıya bilet alacaq, Moskvanı tərk edəcəyi gün instituta dəyəcək, Savçenkonu tapıb üzünə tüpürəcəək, ordan qaça-qaça yataqxanaya fitilləyib, çamadanını götürüb taksilə vağzala gedəcək.

İlk kurs işi üçün həftələr sərf etdiyi “Beş alan tələbə” əsərini yaratdı, bildirdi ki, birinci kurs tələbələrini ilk işlərinə, adətən, rektor Vladimir Fomski gəlib baxır. Rektor Arifin işinin qarşısında xeyli dayanandan sonra Savçenkonu çağıraraq soruşmuşdu: “Nikolay Sergeyeviç, bu işi necə qiymətləndirirsiniz?” – “Məncə, işiq rakursu düzgün seçilməyib”. – “İşiq obrazın içindən gəlir. Sadəcə, siz onu görmürsünüz. Tələbənin baxışlarından bilinir ki, layiq olduğu beşi alıb, buna görə xoşbəxtdir”. Savçenko tutulmuşdu, Fomski ikinci zərbəni vurmuşdu: “Eşitmişəm, siz Arifi sıxışdırırsınız, onu burdan qovmaq istəyirsiniz. Bilin ki, o bu institutda axıra qədər oxuyacaq”. Savçenko bu zərbədən “nokaut”

olmuşdu, rəngi ağarmışdı, nəşə demək istəyəndə Fomski əlini yelləyib ondan aralanmışdı. Yeri gəlmişkən, Arifin “Beş alan tələbə” əsərini yaratmaqda məqsədi həm də Savçenkonu rəhmə gətirmək idi.

Həftələr, aylar keçirdi, Arif onunla dəhlizdə salamlaşanda üz cizgilərindən müəyyən edə bilmirdi, Savçenkonun ona münasibəti dəyişib, yoxsa gizli nifrət öz yerindədir.

SSRİ-nin dörd-beş heykəltəraşından biri olan Vladimir Savelyeviç Fomski mərd, paxıllıqdan uzaq, səxavətli, istedadı dəyərləndirən rektor idi. Bəzən intriçalarda iştirak etsə də, əsas seçim anında ədalətli olurdu. Onun Arifə münasibəti də elə prinsipiallığından, ədalətli olmağından gəlirdi. Arifin “Xosrov və Şirin” əsəriylə tanış olandan sonra Fomski Nizami Gəncəvinin eyniadlı poemasını Rüstəm Əliyevin rus dilinə tərcüməsində tapıb oxumuşdu. “Əvvəllər elə bilirdim, orta əsrlər müsəlman Şərfinin ən böyük şairləri Ömər Xəyyamdı, bir də Nəvai. Açıqı, sizdə belə nəhəng şairin olmasından xəbərsiz idim, sənin sayəndə Nizami Gəncəviylə tanış oldum,” – Arifə demişdi, “Xəmsə”dəki poemaların qalan dördünü də oxuyacağına söz vermişdi.

Arifin yaratdığı əsərdə Xosrov əlini Şirinə tərəf uzadırdı, Şirinsə üzünü yana çevirmişdi, Şirinin gözlərində şeytani təbəssüm vardı. Fomski əlini çənəsinə qoyub bir xeyli əsərə baxmışdı. “Səndə hər iki obraz yaxşı alınıb. Mən diqqətlə hər ikisinin gözlərinə baxıram, mənə, Xosrov Şirinin üzünü görməsə də, onun baxışlarını oxuya bilir. Düz tapmışam?” – “Elədir ki, var, Vladimir Savelyeviç”. – “Məmnuniyyətə bu əsəri Tretyakovkaya göndərirdim. Yaxşı olardı ki, bu poemanın motivləri üzrə yeni işlər yaradasan. Tutaq ki, Şirinin çönüb Xosrova baxmasını bir əsərdə, onların bir-birinin əlini tutmasını başqa bir əsərdə verəsən. Amma sonrakı əsərlərin bayağı alınmamalıdır, təkrardan qaçmalısan. Nəşə yenilik olmalıdır, Arifçik”.

Həmin kompozisiyanın qarşısında dayanan Fomski bir neçə sevimli tələbəsinə poemanın qısa məzmununu danışa-danışa

demişdi: “Fikir verin, bizim Arif hər iki obrazın psixoloji durumuna, daxili aləminə yetərinə varə bilib. Heç kim deyə bilməz ki, hansısa obrazda əskiklik var. Bax buna sənətdə mükəmməllik deyirlər”.

“Arif, səndəki bu istedad hardandı? – Fomski bir dəfə ondan soruşmuşdu. – Mən bilən, sən Bakıda yox, kənddə doğulub böyümüsən”. – “Anam öyrədib”. – “Anan? Maraqlıdır. Necə öyrədib?” Məlum olmuşdu ki, anası kəndin ən bacarıqlı dulucusudur, gildən gözəl kasalar, kuzələr, qablar düzəldir. O, uşaq olanda, saatlarla anasının səbirlə, həvəslə işlədiyinə tamaşa edirmiş. Yay günlərinin birində ailəlikcə – atası, anası, on dörd yaşlı Arif və bacısı Bakıya gedirlər, şəhərdə gəzə-gəzə gəlib Füzulinin heykəlinin qarşısında dayanırlar. Heykələ bir xeyli baxan Arif çönüb anasına deyir: “Mən heykəltəraş olacam”. Beləcə, arzusu onu gətirib Moskvaya çıxartmışdı.

Bir dəfə Fomski Arifi kabinetinə çağıraraq soruşdu: “Sən həmişə Şərq motivlərindən istifadə edirsən. Bəlkə, bir dəfə də Rusiya motivlərinə müraciət edəsən? Artıq üç ildən çoxdur Moskvadasan, Rusiya sənə cəlb etmir?” – “Cəlb edir, əlbəttə, cəlb edir.” – “Dostoyevskiylə aran necədir?” – “Cinayət və cəza” romanını oxumuşam”. – “Əla. Sənə tapşırıq verirəm. Bir dəqiqə, – kitab rəfinə tərəf getdi, oradan bir kitab götürüb geri qayıtdı. – “İdiot” romanıdır, bir həftəyə, uzağı, on günə oxuyub yanıma gəlsən. Səliqəli oxu, heç karandaşla da qeydlər etmə. Yeri gəlmişkən, mən Kutuzovun heykəlini işləməyə başlamazdan əvvəl “Hərb və sülh”ü ikinci dəfə, bu dəfə heykəltəraş gözüylə oxumuşdum və şişirtmədən sənə deyirəm, Tolstoy bu işin yaranmasında mənim ən yaxın məsləhətçim olmuşdu”.

Arif romanı dörd günə oxuyub rektorun görüşünə getdi. İçəri girən kimi Fomski əlində qəlyan ona salam vermədən soruşdu: “Roqojinin Nastasya Filippovnanı öldürməsi səhnəsi dəhşətli detallıdır, hə?” – “Hə, o yeri mənə də çox təsir etdi, hətta kitabı götürüb divara çırpıdım. Ayy, üzr istəyirəm, sadəcə...” – “Sənə başa düşürəm, Arif, –

rektor kitabı götürüb vərəqlədi, o tərəf-bu tərəfinə baxdı. – Görürsən, kitabı heç nə olmayıb, deməli, Dostoyevski zərbəyə dözüb. Hə, harda qaldıq? Əsərin sən dediyin o yeri hər dəfə yadıma düşəndə elə bilirəm, bıçağı Nastasyanın yox, mənim ürəyimə saplayırlar, hərçənd Nastasya obrazı o qədər də... Nə isə... Sən, bəlkə, belə bir əsər yaradasan? Nastasya Filippovna yerə yıxılıb, bıçaq onun ürəyinə sancılıb, Roqojin dəhşətlə ona baxır, knyaz Mışkin qıraqda dayanıb hər ikisinə baxır. Sənin yaradacağın əsərə tamaşa edən adamsa müəyyən edə bilmir ki, Mışkin kimə baxır. Bacarsan?” Arif bir qədər fikirləşəndən sonra dilləndi: “Mən hazır”. – “Əla!” – Fomski minibara tərəf bir-iki addım atıb dayandı. “Hə, sən içmirsən axı. Mən bu razılığının şərafinə səninlə Brendi toqquşdurub içmək istədim. Arif, səhərdən başla dediklərimin eskizini hazırlamağa. İşin səksən faizi hazır olanda mənə xəbər edərsən. Emalatxanaya gələcəm, hansısa obraz xoşuma gəlməsə, bax bu əlimlə sındıracam, – yekə əlini onun gözü qarşısında yumruq halına gətirdi, – və sən yenidən onu işləməli olacaqsan. Razılaşıdıq?” böyük məsuliyyətin altına girdiyini anlayan Arif qorxa-qorxa başıyla razılaştığını bildirdi.

Arif iki ay idi “Nastasiyanın qətli” əsərini işləyirdi. Gilə bulaşmış əliylə çənəsini qaşıya-qaşıya yaratdığı obrazlara baxırdı, gah Roqojini, gah Mışkini, – heç birinin baxışı onu qane etmirdi, – gah da Fomskini, axırda özünü söyürdü. Yerə uzanan Nastasya Fillipovnaya isə baxıb deyirdi: “Nə vecinə? Sən ölmüsən, amma sənə görə mən burda zülm çəkirəm. Gərək yalandan deyəydim, əsər xoşuma gəlməyib”. Bunu desə də, anladı ki, rektorun təklifindən imtina etmək elə də asan iş deyildi, institutda güvəndiyi tək adam o idi. Əsəri işləyən vaxt bir dəfə az qaldı Mışkinin başını qopartsın. “Fərsizsən sən, Mışkin. Nastasyanı götürüb başqa bir ölkəyə qaçmalıydın”. Mışkini başsız təsəvvürünə gətirdi, “Fomski soruşsa başı hanı, deyərəm, postmodernist metoddan istifadə etmişəm.

Başa düşər məni... Yox, kaprizni adamdı, söyüş söyməyə bəhanə axtarır”. Həm də Arifə elə gəlirdi ki, rektorla arası dəysə və Savçenkonun bundan xəbəri olsa, diplom işinin müdafiəsində hər ikisi birləşib ona mane olacaqlar.

Arif artıq Mışkinin saçlarını ağartmışdı, sinəsindəki tozu təmizləyən vaxt çiyinə dəyən əl zərbəsindən dik atıldı. Geri çevriləndə sevincdən gözləri parıldayan Fomski dedi: “Sən mahiyyətə vara bilmisən, əziz dostum. – Arifi qucaqlayıb əlavə etdi: – Mən dediyimə nail olmusan. Sən həm qəhbə Nastyanın ölümündən sonrakı sakitliyini, həm də Mışkinlə Roqojinin əzablarını verə bilmisən. Polifonik əsər yaratmışsın sonda. Təbrik edirəm səni. Ola bilsin, “İdiot” mənim ən sevdiyim əsərlərdən biridir deyə, elə bilirəm, bu roman “Karamazov qardaşları”ndan üstündür. Bu əsərin beşinci kursda yaradacağın diplom işindən də o yana gedir. Sən mənə mərhum heykəltəraş dostum Vasili Semyonıç Boqatirovu xatırlatdın. O, “Ağlayan adam” heykəlini yaratmazdan öncə obrazın içinə o dərəcədə girmişdi ki, özü axırda ağlamışdı. Elə bilirəm, sən də “İdiot”un son yerlərində o hissləri keçirmisən”. Arif razılıq əlaməti olaraq başını tərpətdi, başa düşdü ki, emalatxananın qapısı açıq olduğundan rektor ayaqlarını asta-asta yerə basaraq ondan xəbərsiz içəri girib. “Mən səni heç yerə buraxan deyiləm. Sən diplom alandan sonra qalıb burda müəllim işləyəcəksən,” – Fomski dedi. Arifin üzündəki çaşqınlığı görüb “Burda istəməsən, Bakıda rəssamlıq akademiyanızda işləyərəsən. Sənin iş karyeran üçün lazım gəlsə, mən Leonid İliçə zəng edəyəm. Bilirsən, onunla yaxşı münasibətlərim var. Böyük Vətən müharibəsində eyni cəbhədə vuruşmuşuq”. Bir dəfə Arif rektorun otağında olanda Fomski dövlət qurumlarına çıxışı olan telefon vasitəsilə SSRİ-nin rəhbəri Leonid Brejnevə şirin-şirin söhbət etmişdi və Arifə ən təəccüblü gələn rektorun ona tay-tuşu kimi “Lyonya” deyə müraciət etməsi olmuşdu.

Bir gün sessiya imtahanlarına az qalmış dekan müavini tənəffüsdə Arifə yaxınlaşmış və dedi ki, rektor səni otağında gözləyir, təcili get yanına. Qaç-qaç, “Görən, nə məsələdi?” sualına cavab axtara-axtara cürbəcür bəd ehtimallar Arifin ağılından keçdi: yaqın, kimsə mənim adımdan ona nəşə pis bir şey çatdırıb. Allah şahiddi ki, elə şey olmuyub. Ya da evdə kiməsə nəşə olub, ancaq o boyun olub xəbəri mənə çatdırırsın. Nəhayət, tənəffüs özünü rektorun qəbul otağına çatdırdı.

“Arif, sənə də bilet almışam. Axşam qatarla Leninqrada gedirik, esveylə. İndiyə qədər esveylə harayasa getmişən?” – “Yox, o nədi?” – “Qatara minəndə biləcəksən. Axşam saat yeddidə burda olarsan, maşınla vağzala gedəcəyik”.

Arif ilk dəfəydi əlüzuyunu, iki qırmızı rəngli divanı olan ikinəfərlik kupədə yol gedirdi. Məlum oldu ki, onlar Vladimir Savelyeviçin Leninqrada İ.Y.Repin adına rəssamlıq, heykəltəraşlıq və memarlıq

– “Axı mən hələ...” – “Hələsiz. Nə olsun tələbəsən? Sən istedad və savadına görə bizim bəzi müəllimlərdən irəlidedən”.

Sonra onlar restoran-vaqona keçdilər, salatlar, yeməklər, limonadlar sifariş verdilər. Fomski portfelini açıb ordan yarım litrlik tekila çıxartdı. Tez-tez özünə bu içkidən süzüb cürbəcür yeməklərdən yeyə-yeyə içdi, ağır keçən uşaqlığından, tələbəlik həyatından, Böyük Vətən müharibəsində vuruşmağından, Kutuzovun heykəlinin gec qoyulmasıyla bağlı üzləşdiyi bürokratik əngəllərə görə uzun zaman stress keçirməyindən, istənilən obrazın heykəlini yaradana qədər onun bioqrafiasını dərinləndirən öyrənməsindən danışdı. Altıncı qədəhdən sonra katibəsi Yuliya ilə sevgili olduğunu etiraf etdi, birdən səhv bir iş tutubmuş kimi, şəhadət barmağını tələbəsinin gözləri qarşısında tərpedib əlavə etdi: “Amma bu, öz aramızda qalsın ha”. Moskvaya çatanda Fomski bərk-bərk tapşırırdı: “Təkrar edirəm, əsər haqqında

institutunda dərs deyən professor dostunun oğlu İqorun diplom işinə baxmağa gedirlər. “Vladimir Savelyeviç, nə əsərdi?” – “Təsəvvürüm yoxdu, mən atasından soruşdum, heç nə demədi, daha doğrusu, demək istəmədi. O istəyir ki, mən oğlunun işinə baxıb qiymət verəm. Səni isə özüm-lə aparıram, baxıb öz qiymətini verəsən”.

nəyi düşünsən, onu da deyəcəksən. Yalançı tərifdən uzaq ol”. Arif başını tərpedərək razı olduğunu bildirdi.

Onlar atasının dərs dediyi institutun sonuncu kurs tələbəsi İqor Solovyovun yaratdığı İkinci Dünya müharibəsi mövzusunda həsr olunmuş “Mübarizə” adlı heykəlin qarşısında dayanmışdı. Bir əsgər əlində

süngülü avtomat hücumu keçirdi, onun qarşısında isə dəbilqəli, əllərində avtomat, aralarında böyük məsafə olmaqla üç alman əsgəri dayanmışdı, başqa bir alman əsgəri yerə sərilməmişdi. Heykələ ötəri baxan istənilən adam anlayardı ki, sovet əsgəri ölümə məhkumdur, yəni çatdırıb əli avtomatlı üç alman əsgərini öldürə bilməzdi, ikisini öldürsə, biri onu güllələyəcəkdi.

Onlar hələ emalatxanaya girməmiş Fomski dostunun qulağına pıçıldamışdı ki, ilk sözü azərbaycanlı tələbəsi deyəcək, ata-bala bununla razılaşırdı.

Arif beş dəqiqə kompozisiyaya baxandan sonra dilləndi: “Əsərdə orijinalıq var. Amma sovet əsgərinin gözlərində heç bir hiss görmürəm. Siz nəse görürsünüz, Vladimir Savelyeviç?” – “Arif, sən davam elə, mən axırda fikrimi deyəcəm”. – “Oldu. Sovet əsgəri əgər təkbaşına üç alman faşistinin üstünə gedirsə, onun gözləri ya qəzəbli olmalıdır, ya da soyuqqanlı. O, ölümdən qorxmamalıdır. O... hmm, necə deyim... ölümün özündən güclü olmalıdır. Hətta əsərə “ölümdən güclü” adı vermək olar”. Öz dediklərindən ruhlanırmış kimi Arif havada barmaqlarıyla çırtıq çaldı. Bu sözlərdən sonra İqorun atası və Fomski əl çalmağa başladı, Fomski “Bravo!” qışqırdı. İqor azca qızardı, çalışdı pərt olduğu bilinməsin. Arif üzünü Fomskiyə tərəf tutdu, baxışlarında “Bəlkə, nəse əlavəniz var dediklərimə?” yazılmışdı. Rektor bu baxışları anlayıb İqora dedi: “İqoryok, buyur, söz sənidir”. – “Mən... Hmm... Əgər sizin kimi ustad bu məsələdə öz tələbəsiylə razıdırsa, mənim nəse deməyim artıqdır”. – “İqoryok, sən Deynekanın “Sevastopolun müdafiəsi” əsərindəki səhvdən qaça bilmisən, alman faşistləri və sovet əsgərlərinin bədən ölçüləri arasında simmetriyanı qorumağını nəzərdə tuturam”, Fomski bu komplimenti dedi ki, dostunun oğlu ruhdan düşməsin, sonda ona müharibəylə bağlı bir neçə rəsm əsərlərinə və heykəllərə baxmağı tövsiyə etdi.

Bir dəfə Arif eşitdi ki, SSRİ xalq rəssamı, dünyada tanınan rəssam Mahir Tələtov onların institutuna gəlib çıxış edəcək. Bu

rəssam Arif tələbə olana qədər on il həmin institutda dərs demişdi, sonra SSRİ Rəssamlar İttifaqında işləməyə başlamışdı. Arif əminiydi ki, Mahir Tələtov burda işləməyə davam etsəydi, Savçenkonun onu incitməyə cəsarəti çatmazdı.

Mahir Tələtovun akt zalında mühazirə oxuyacağı xəbərini eşidən gündən Arifin sevincinin həddi-hüdudu yox idi. Əminiydi ki, yaxınlaşıb özünü təqdim edəndə böyük sənətkar öz doğması kimi onun əlini sıxacaq, kefini-halını soruşacaq, dərsləriylə maraqlanıb mütləq deyəcək “Vladimir Savelyeviç sən haqqında çox yüksək fikirdədir”, əsərləriylə tanış olmaq istəyəcək və axşam vaxt tapıb onun emalatxanasına baş çəkəcək, sonda ev telefonunu verib “Çəkinmə, bir problemin olsa, mənimlə əlaqə saxlayarsan” deyəcək.

Mahir Tələtov akt zalının yanında “İncəsənət tarixi və nəzəriyyəsi” kafedrasının müdiri professor Dmitri Pankinlə söhbət edirdi. Arifsə qıraqdan onlara baxırdı, yerlisi nəse deyirdi, Pankin qəşş edib güldürdü, sonra Pankin onu güldürürdü. Arif heç cürə bilmirdi, nə vaxt ona yaxınlaşsın, tərəddüdü, cəsarətsizliyi onu əsəbiləşdirirdi. Tərslikdən söhbət edənlər fasilə vermədən danışırdılar. Bir azdan Mahir Tələtov zalda tələbələrçün mühazirə oxuyacaqdı, onunla görüşüb tanış olmaqçün yeganə şans əldən çıxmaqdaydı. Axırı, Arif özünü məcbur edib, yerlisinə yaxınlaşıb doğma dildə “Mən azərbaycanlıyam, dörd ildir burda oxuyuram” dedi. “Lap yaxşı, sənə uğurlar arzu edirəm,” – Mahir Tələtov acı təbəssümlə rusca bunları deyib, üzünü professor Pankinə tərəf çevirib söhbətinə davam etdi.

Arif heç nə demədən pərt halda onlardan aralanıb zala tərəf ayaqlarını sürüdü, qulaqları uğuldayırdı, birinci kursda professor Savçenkodan eşitdiyi “Sən burda bir rusun yerini tutmusan” sözlərindən sonra ikinci dəfə idi bu cür zərbə alırdı. “Savçenko üçün mən yadam, bunu başa düşdük. Bəs bu adam azərbaycanlı ola-ola, niyə belə eliyir?” sualına cavab tapmayan, heyrət və nifrət hissləri keçirən Arif bil-

mirdi, zala girib beş-altı dəqiqəyə başlayacaq yerlisinin “Rəssamlıqda müasir cərəyanlar” mühazirəsinə qulaq assın, yoxsa aradan çıxsın. Bilirdi ki, çıxıb getsə, onun yoxluğunu ən azından, rektor hiss edəcəkdə, sonra onu görəndə “Səni yerlinin mühazirəsində görmədim, hardaydın?” soruşacaqdı. Mahir Tələtov sənətinin vurğunu Arif o illər Rəssamlıq institutunda oxuyan yeganə azərbaycanlıydı. Amma sənətkarın saymamazlığını heç cürə sinirə bilmirdi. “Bəs neyniyim?” sualı beynini girincə edə-edə zala daxil olanda qəfil çıxış yolu tapdı: tədbir başlayandan iki-üç dəqiqə sonra sakitcə aradan çıxmaq.

Fomski tədbiri açdı, Mahir Tələtovun yaradıcılığı haqqında bir az danışdı, elə sözü ona verəndə Arif çönüb, ayaqlarını asta-asta yerə basıb çıxışa tərəf addımlamağa başladı. “Arif, hara gedirsən?! Qayıt gəl!” Fomskinin tribunadan gur səslə dedi-yi bu sözlərdən sonra zaldakıların az qala yarısı çönüb çıxışa tərəf baxdı. Bir neçə sırada gülüşmə səsi eşidildi. Arifin içində 6,5 ballıq zəlzələ baş verdi, hərçənd, anladı ki, Fomski ərk etdiyindən, xətrini çox istədiyindən onu bu cür nümayişkaranə geri çağırırdı. Geri dönüb addımlayanda Arifə elə gəlirdi, bütün dünya ona baxır. Yavaş-yavaş içinə qürur dolurdu, artıq fəhmən hiss edirdi ki, yerlisinin ona münasibəti dəyişəcək, onun Mahir Tələtova olan az öncəki nifrətindən əsər-əlamət qalmamışdı. Fomski danlaqqarışq təbəssümlə Arifə baxıb başını yellədi.

Axşam Fomski, dəvət etdiyi Mahir Tələtov, Arif daxil bir neçə incəsənət adamı “Metropol” mehmanxanasının restoranına şam yeməyinə yığılmışdı. Arifin diqqəti masanın üzərinə düzülmiş çoxdan dadmadığı ləzzətli yeməklərdən çox, yerlisinə yönəlmişdi. Çəngəl, qaşığı səsləri, adamların bir-biriylə uca səslə danışması, canlı musiqinin, barabanın gur səsi ona mane olduğundan tez-tez başını qabağa uzadırdı ki, Mahir Tələtovun Fomski və başqalarıyla söhbətinə qulaq asa bilsin.

Fomski altıncı badəni “Günəşli Azər-

baycandan gəlmiş, öz istedadıyla institutumuzda ad qazanmış Arif Muradovun sağlığına” qaldırdı və bu vaxt Arif Mahir Tələtovun ona yönəlmiş “Afərin, yerlim” yazılmış baxışlarını tutdu.

Məclis bitənə yaxın Mahir Tələtovun masadan qırmızı kürü yaxılmış iki çörək dilimini götürüb salfetə bükərək sakitcə pencəyinin yan cibinə qoyduğunu görəndə Arif tez başını aşağı saldı ki, sənətkar pərt olmasın. Sonra başını qaldıraraq gözü ona baxdı. Araqla konyakı qarışdıraraq rəssamın ona tuşlanan süzgün, təbəssümlü baxışlarında “Bilirəm, gördün, amma narahat olma, vecimə deyil” ifadəsi var idi.

Artıq çölə çıxmışdılar, Mahir Tələtov sənətlərə-sənətlərə yeridiyindən bir əlini Arifin çiyninə qoymuşdu. “Əzizim, – Arifin qulağına deyirdi. – Bayaq gördüm sən başını aşağı saldın. Mən belə şeyləri qətiyyənlə vecimə almıram. İstəyirlər, lap bunu “İzvestiya” qəzetində yazsınlar, lap “Fıtil” kinojurnalında məni prototip kimi götürüb hansısa obraz yaradaraq biabır etsinlər. Vecimə deyil. Mən Böyük Vətən müharibəsində günlərlə çörək yeməmişəm. Günlərlə Bakının küçələrində gəzəndə künc-bucağa diqqətlə baxırdım, görüm nə tapa bilərəm ki, ağzıma atım. O zaman gecələr yerimə girəndə ən çox nifrət etdiyim şey, bilirsən, nə idi? Qarnımın quruldamağı. Bax o səsi eşitməyim deyə, nəyə tapıb yemək istəyirdim. Unutmuşam hansı əsərdədi, müharibə vaxtı ac uşaq yerdə, ağzında çörək qırıntısı apararaq qarışqa görür, qarışqanı çörək qırıntısıyla bir yerdə yeyir. Bəlkə də, bu, yazıçı fantaziyası olub. O vaxtlar həmin uşağın yerinə olsaydım, mən də eyni şeyi edərdim. İndi restoranlarda görəndə ki masanın üstündə o cür ləzzətli yeməklərdən artıq qalır, o dövrü xatırlayıram, əlim mexaniki yeməklərə doğru gedir. Qaldı qırmızı kürü yaxılmış buterbrotlara, mənə nədənsə elə gəlirdi ki, heç ofisiyentlər də onları yeməyəcəklər, çünki hər gün görürlər, yetərincə yeyiblər deyə beziblər, hətta ola bilsin, iyəniblər qırmızı kürüdən. Ona görə götürüb cibimə qoydum. Yaşım əllini keçib, ayda

iki-üç dəfə Bakıdan mənə litrlik bankalarla qara kürü göndərirlər. Amma masanın üstündəki kürü yaxılmış çörək görəndə... Nə isə,” – Mahir Tələtov əlini yellədi. Arif indi iki şeyə görə özünü dünyanın ən xoşbəxt adamı hesab edirdi: sənətkara yıxılmamaq üçün dayaq idi, həm də aralarında səmimi münasibət yaranmışdı.

Komissiya Arifin diplom işi olan “Bu laq başında” əsərinə baxırdı. Fomski hələ heykələ yaxınlaşmamış komissiya üzvlərinə demişdi: “Hörmətli həmkarlarım, bəziləriniz bilir, Arifi necə çox istəyirəm. Aydın məsələdi, istedadına görə. Amma sizdən bir xahişim var, onun diplom işi haqda nə düşünsəniz, onu da deyərsiz. Bu məsələdə mənim rektor olmağımı unudun”... “Möhtəşəmdi”, “Əladı”, “Çox gözəldi” pıçıltıları ətrafa yayılmışdı. Diplom işini tərifləyənlərdən biri də Arifi birinci kursda akademiyaqovmaq istəyən Savçenko idi. Fomski onu qırağa çəkib dedi: “Nikolay Sergeyiç, siz Arifi burdan qovmaq istəyirdiz, yadıңызdadı?” Savçenko günahkarcasına gülümsəyib dedi: “Hə, belə bir balaca günah işlətməyim yadıңызdadı”. – “Balaca günah? Elə deməzdiniz,” – deyib rektor qəhəqlə güldü.

Az sonra Savçenko Arifi qırağa çəkib dedi: “Arif, əzizim, mən səndən üzr istəyirəm”. – “Yox, Nikolay Sergeyeviç, nə danışırırsız?” – “Mən hər şeyi yaxşı xatırlayıram, birinci kursda olanları deyirəm. Bilirəm, rektorumuz sənə burda qalıb işləməyeni istəyir. İnan mənə, əgər bu məsələ elmi şurada səsverməyə çıxarılsa, mən lehinə səs verəcəm, elə bilirəm, bununla da günahımı yumuş olacam”. Hər ikisi əməlli-başlı kövrəlmişdi, bu qəddar adamın yumşalması Arifə qərribə gəlirdi. “Səni bu bazar günü evimizə dəvət edirəm. Yoldaşım Marya Petrovna səni dadlı blinlərə qonaq edəcək”. – “Nikolay Sergeyeviç, düzü, heç bilmirəm nə deyim...” – “Heç nə demə, Arifçik”, – cibindən kağız parçası, qələm çıxarıb tələsik nəşə yazdı, kağızı ona uzatdı: “Bu, qaldığımız evin ünvanıdır, Odintsovo metrosuna çox yaxındı, tez

tapacaqsan. Gəlməsən, səni qoymayacam burda işləyəsən, – güldü. – Bu, zarafatdı. Səni qızım Nataşayla da tanış etmək istədim, mühasibat üzrə oxusa da, sənətdən başı çıxır”. “Yəqin, qızını mənə sırımaq istəyir. Görən, qəşəngdi?” – Arif fikirləşdi. “Gələcəksən?” – “Hə, əlbəttə, gələcəm,” – Arif əminliklə dedi. “Hə, bax bu, başqa məsələ. Təsəvvür edirsən, Nataşa Alberto Ciakomettinin əsərlərini sevir. O gün mənə deyir ki, son on ildə sovet heykəltəraşları incəsənətə yeni nəşə gətirməyiblər. Üstəlik, deyir...” Arif üzündə təbəssüm başını mexaniki tərpədirirdi, deyəsən, daha ona qulaq asmırdı.

29 aprel – 30 dekabr, 2023

Bəşəru (Lənkəran) – Bakı – Qalaaltı – Bakı

NƏZAKƏTİN “KÖHNƏLMƏYƏN XİFFƏT”İ

Tanınmış şair Nəzakətin “Köhnəlməyən xiffət”i ilə baş-başayam. Bu yeni şeirlər kitabına daxil edilən poeziya nümunələri daha çox kövrək, həzin payız havası ovqatındadır. Nostalji duyğular, dalğın payız süsləmələri səhifələr boyunca hər məqamda oxucu önünə çıxmaqda, diqqəti çəkməkdədi. Misralar boyunca Nəzakət xanımın dəqiq poetik müşahidələrinin fikir ortağına dönürsən:

Əl çəkib hər yana qızılı payız,
Agaclar dəyişib yaşıl donunu.
Üstünə ölümün qoxusu çökən
Yarpaqlar gözləyir ömrün sonunu.

Baş çəkib bu “evdar” payız küləyi
Yenə də dərəni, düzü dolandı.
Ərköyün uşağa dönübdü göylər,
Bir kəlmə deməmiş gözü dolandı.

İnsanla təbiət arasına bənzəyişin, bir-birinə bənzər yaşam tərzinin poetik müşahidələri olduqca səmimi, yadda qalan və uyarlı şəkildə ifadə olunub bu misralarda. Ana təbiətin fəsildəyişmə məqamı ilə insan ömrünün su kimi axıb getməsi, onun qaçılmazlığı duyğusu an-an misralara hopub:

Bu payız elə bil acığa düşüb,
Yayın günəş rəngin pozur beləcə.
Hayana çatırsa, sarı qələmlə
Özünün hökmünü yazır beləcə.

Xoş olan odur ki, təsvir olunan bu payız ovqatı, payız yaşantısı oxucunu bədbinliyə qapatmır. Bu duyğular sonda, bir qayda olaraq, xeyirə, sevincə, könül xoşluğuna qovuşur. Həyatın və ömrün təzələnməsinə hesablanır. Xoşluqla bitir:

Onu çox gözləyib nişanlı qızlar,
Kim deyir əlləri boş gəlib payız?
Bərəkət fəslidi, toylar fəslidi,
Açın qapıları, xoş gəlib payız.

Unudulmaz Əliağa Kürçaylı vaxtilə yazırdı: “Şair şair deyil eli sevməsə, Şairi duymayan elə el demə”. Bu mənada Nəzakət xanım yaradıcılığı ilə çoxsaylı oxucularının dərin sevgisini, diqqətini çəkən, maraqla oxunan şairlərimizdəndir. Eyni zamanda onun mövzularının ana xəttini, birmənalı olaraq, Vətən sevgisi, el-oba təəssübkeşliyi əhatələyir. Bütün hallarda Nəzakətin şeirlərində Vətənə, doğma yurda və qəhrəmanlıq anlayışına ürəkdən gələn saf, olduqca pak bir eşq, heyranlıq

bağlantısı var. Nəzakətin şair istəyi, tərən-
nüm obyekt, təsvir hədəfi bu dəyərlərə
bağlıdır. Onun poetik səsinə, poetik təqdi-
matlarını Vətənin dar günü üçün yenilməz,
qeyrətli və yurd sevdalısı olan oğullar bö-
yüdən bir ana səsi tamamlayır. Nəzakət
xanım yeni kitabına daxil etdiyi bir çox
şeyirlərini 44 günlük İkinci Vətən savaşı-
nda vətəndaşlıq vəzifəsini ləyaqətlə yerinə
yetirən zabit oğlunun və oğullarımızın
şərəfli döyüş yoluna həsr edib. Bu şeyirlər-
də onun bir şair-ana kimi qürurlu səsinə
duyuruq. Nəzakət əbədi-əzəli Qarabağ tor-
paqlarımızın azadlığı uğrunda şəhid olmuş
döyüşçülərimizin hər birini öz doğma öv-
ladı kimi tərənnüm edir. Onların rəşadətli

döyüş yolunun parlaq bədii
nümunələrini yaradır.
Sonsuz vüqar hissiylə
bəyan edir: “Mən za-
bit anasıyam...”

Şükür, sənin qarşında
alınım açıqdır, Vətən,
bir cəsur, bir qəhrəman
oğul böyütmüşəm mən.
Bir qarış torpaq üçün
canını fəda edən,
hər zaman bayrağına,
şərəfinə and içən
zabit anasıyam mən.

Nəzakət doğma torpaqlarımızın azad-
lığı uğrunda cəbhəyə yola saldığı zabit
oğlunu aşağıdakı səmimi misralarla tərən-
nüm edir:

Düşməne göz dağısan,
gücümsən, qüvvətimdən,
Ürəyimin tərəri, gərəyim, köməyimdən.
Vətənin dar günündə səsimə hay verənsən,

Bu torpağa, bu elə,
Bu Vətənə bağlısan,
Səni Vətənə verdim,
Sən Vətənin oğlusan...

Əbədi, əzəli torpaqlarımızın işğaldan
azad olunması yolunda qəhrəmancasına
şəhid olan oğullarımızın sinəsi dağlı anala-
rına şairin bir ana, eyni zamanda söz adamı
kimi təsəllisi belədir:

Haqqın, ədalətin sözü səndədir,
Sevgi ocağının közü səndədir,
Millətin, Vətənin gözü səndədir,
Sil göz yaşlarımı, şəhid anası.

Xətai babamın yolu diksinər,
Babəkin kəsilmiş qolu diksinər,
Vətənin hər şəhid oğlu diksinər,
Sil göz yaşlarımı, şəhid anası.

“Şairlər sevda yolçuları olur” deyənlə-
rin sözünə qüvvət, ilahi eşq, saf məhəbbət
duygularının tərənnümü Nəzakətin poetik
dünyasının başlıca mövzularındandır. Ar-
zusudur ki:

Qəlbi daşa dönənlər də sevdalansın,
Daş ürəklər sevdalanıb
Sevdasından muma dönsün.
...Mən istərəm buza dönmüş
Qar adam da sevdalansın...

Əslində, poeziyanın başlıca missiyası da bu xoş istəklərdən keçir. Dünya sevdalı olanların dünyasıdır. Sevdasızların sonu, axırı olmur. Nəzakət bütün səmimiyyətilə bu düşüncəni oxucu yaddaşına həkk edir. Dünyanı sevginin xilas edəcəyi həqiqətini bir daha önə çəkir.

Nəzakətin yozumunda ağarmış saçlar qara günlərin sınağıdır. Onun yozumunda bütün tənhalərin ömür yoluna yay günlərində də qar yağır. Təəssüf edir ki, nakam tale yazıları yuxuya bənzəməz. Bənzəməz ki, əl uzadıb poza, yenidən yaza biləsən. Və bu deyilənləri onun poetik düşüncələri, həyat həqiqətləri izləyir:

Əbədi sakindir son mənzilində
Adı əməlinə yaşayan kəslər.
Dünən bir haqq işi tərsə çəkənin
Məzarı hər kəsi düzlüyə çəkər.

Təbii, hər şair qəlbi öz istəklərini, ən pünhan duyğularını poetik misralara əmanət edir, şeirə çevirir. Bu mənada Nəzakətin “Köhnəlməyən xiffət” adlı şeirlər kitabına daxil etdiyi bütün poetik nümunələr bütövlükdə olduqca səmimi, unudulmaz ovqatın məhsuludur. Bu səbəbdən də oxunur və yadda qalır.

Dayandur Sevgin

D

ƏRGİDƏ K-TAB

BİR DAHA HİMNİMİZ HAQQINDA (4-cü yazı)

Kamil **ŞAHVERDİ**

Azərbaycan Respublikası Dövlət Himninin musiqisinin və mətninin təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanunu

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 23-cü maddəsinin III hissəsini rəhbər tutaraq qərara alır:

Musiqisi Üzeyir Hacıbəyliyə, sözləri Əhməd Cavadə məxsus olan "Azərbaycan marşı" Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni kimi təsdiq edilsin.

İlham Əliyev

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 2 noyabr 2018-ci il.*

Tanınmış bəstəkar, Xalq artisti Musa Mirzəyev 2000-ci illərin əvvəllərində mənə maraqlı bir əhvalat danışmışdı. 1994-cü ildə Bəstəkarlar İttifaqı İdarə Heyətinin birinci katibi (o zaman belə adlanırdı, sonralar Bəstəkarlar İttifaqının sədri oldu) Tofiq Quliyev bəstəkarlar adından Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevə müraciət edərək bəstəkarların ölkə başçısı ilə görüşmək istədiyini çatdırır. Heydər Əliyev bəstəkarların müraciətinə müsbət cavab verir və onları qəbul edir. Bəstəkarlar Tofiq Quliyev, Vəlif Əliyev, Vasif Adıgözəlov, Musa Mirzəyev və musiqişünas, Bəstəkarlar İttifaqının katibi Ramiz Zöhrabov qəbulda iştirak edirlər. Heydər Əliyev bəstəkarları diqqətlə dinləyir və Azərbaycan Respublikasının Dövlət himni ilə bağlı onların mövqeyilə tanış olur. Görkəmli siyasətçi bəstəkarları dinlədikdən sonra bildirir ki, Azərbaycan öz müstəqilliyini elan etmiş bir dövlətdir. Azərbaycan SSR artıq yoxdur. On beş respublikanı özündə birləşdirən SSRİ adlı dövlət dağılıb. Biz mövcud olmayan Azərbaycan SSR-in himnini necə bərpa edə bilərik?

Məgər bizim himnimiz sizin xoşunuza gəlmir? İndi biz müstəqilliyini qazanmış Azərbaycan Respublikasında yaşayırıq. Himnimiz də müstəqil dövlətimizə tam uyğundur. Həm musiqisi, həm sözləri çox təsirlidir. Bizim Azərbaycan SSR-in himnini bərpa etməyimiz siyasi cəhətdən doğru olmaz. Bir də ki buna heç ehtiyac da yoxdur. Mənim fikrimi bilmək istəyirsinizsə, hesab edirəm ki, bizim himnimiz çox yaxşıdır. Dəyişməyə də səbəb görmürəm...

Bununla da Heydər Əliyev sovet Azərbaycanı himninin bərpa olunması haqqında söz-söhbətlərə nöqtə qoyur. Ən maraqlısı odur ki, Prezident Heydər Əliyevin bəstəkarlarla bu görüşü haqqında rəsmi məlumat da yayılmamışdı. Çox güman ki, görkəmli siyasi xadim bu mövzu ətrafında müzakirə yaratmamaq üçün bu haqda məlumatın yayılmasına belə imkan verməmişdi...

Azərbaycan SSR-in himni, ümumiyyətlə, sovetlər dönəmində himn haqqında maraqlı tarixi məlumatları diqqətinizə çatdırmağı vacib sayıram.

1917-ci ildə Rusiyada baş verən Fevral inqilabından sonra himn kimi "Marselyoza"nın melodiyasına Pyotr Lavrovun söz yazdığı inqilabi mahnı istifadə olunurdu. Bunu həm də "Rus Marselyozası" adlandırırdılar. 1917-ci ilin oktyabrında bolşeviklər hakimiyyəti ələ keçirəndən sonra, 1918-ci ilin əvvəlində RSFSR "İnternasional"ı rəsmi himn kimi təsdiq etdi. "İnternasional" 1910-cu ildə Kopenhagendə keçirilən Sosialistlərin Beynəlxalq Konqresində Beynəlxalq Sosialist Hərəkatının himni kimi qəbul olunmuşdu. "İnternasional"ın mətni fransız şairi, anarxist, Birinci İnternasionalın və Paris Kommunasının üzvü Ejen Potyeyə məxsusdur. O bunu 1871-ci ildə Paris Kommunası üsyanı vaxtı yazmışdı. Əvvəl "Marselyoza" musiqisi ilə oxunurdu. 1888-ci ildə Belçika bəstəkarı Pyer Deqeyter "İnternasional"a musiqi yazır. Tezliklə əsər müxtəlif dillərə tərcümə olunur və bir çox ölkələrdə,

o cümlədən Rusiyada geniş yayılır. 1902-ci ildə Arkadi Kots onu rus dilinə tərcümə edir. Kotsun tərcüməsində "İnternasional" Rusiya sosialistlərinin radikal qrupunun himni kimi qəbul olunur. 1918-ci ilin əvvəlində isə Leninin təşəbbüsü ilə RSFSR-in Dövlət himni kimi təsdiq edilir.

1920-ci ilin aprelində bolşeviklər Azərbaycanı işğal etdikdən sonra Azərbaycan SSR, daha sonra Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan Sovet Sosialist Respublikaları birləşdirilərək ZSFSR yaradıldı. Zaqafqaziya Sosialist Federativ Sovet Respublikasının da himni "İnternasional" idi. 1922-ci ilin dekabrında RSFR, Ukrayna SSR, ZSFSR, Belarus SSR birləşdirilərək SSRİ yarandı. SSRİ-nin də himni "İnternasional" oldu. 1930-cu illərdə yaranmış Çin Sovet Respublikasının da himni "İnternasional" idi.

1936-cı ildə SSRİ Konstitusiyası qəbul edilərək ZSFSR ləğv edildi və Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan SSRİ tərkibində müttəfiq respublika elan olundu. "İnternasional" SSRİ himni kimi həm də müttəfiq respublikaların himni idi. "İnternasional"ın musiqisinin müəllifi belçikalı bəstəkar Pyer Deqeyter 1928-ci ildə ömürlük olaraq SSRİ Xalq Komissarları Sovetinin xüsusi təqaüdü ilə mükafatlandırıldı.

1943-cü ildə, İkinci Dünya müharibəsinin ən qızgın vaxtında Stalinin göstərişi ilə SSRİ-nin himni dəyişdirildi. Bununla da SSRİ "İnternasional"dan və sosializm inqilabını dünyaya yaymaq ideyasından imtina etdi. Çünki bunu antihitler koalisiyasında birləşən qərb müttəfiqləri tələb edirdi. Buna səbəb müttəfiqlərin Avropada faşist Almaniyasına və onun tərəfdarlarına qarşı ikinci cəbhə açmaq istəyi idi. Ona görə də qərb müttəfiqlərinin, əsasən də ABŞ və Böyük Britaniyanın təkidi ilə Stalin 1943-cü il 15 mayda Kominterni (Kommunist İnternasionalı) buraxdı. Elə 1943-cü ilin may ayında da yeni himn üçün xüsusi dövlət komissiyası yaradıldı.

1943-cü ilin ikinci yarısında müharibədə vəziyyət antihitler koalisiyasının və SSRİ-nin xeyrinə dəyişməyə başladı. Buna görə də 1943-cü il 28 noyabr-1 dekabr tarixlərində “Böyük üçlük” dövlətləri – ABŞ, Böyük Britaniya və SSRİ rəhbərləri faşist Almaniyasına və onun müttəfiqlərinə qarşı həlledici mübarizənin strategiyasını müəyyənləşdirmək və müharibədən sonrakı dövrdə dünya düzəninə tənzimlənməsinin müzakirəsi üçün tarixi Tehran Konfransına topladılar. Stalin Tehran Konfransı ərəfsində müttəfiqlərin tələblərinə diqqətlə yanaşdığını göstərmək məqsədi ilə yeni himn üçün elan olunmuş müsabiqəni yekunlaşdırırdı.

Himnin dəyişdirilməsinə hazırlıq işləri hələ 1942-ci ilin birinci yarısından başlanmışdı. 1943-cü ilin may ayında yeni himnin hazırlanması üçün yaradılan xüsusi dövlət komissiyasının sədri, SSRİ Xalq Komissarları Soveti sədrinin müavini, bundan əvvəl SSRİ Hərbi və Dəniz işləri Xalq komissarı olmuş marşal Klim Voroşilov, sədr müavini Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin üzvü, SSRİ Müdafiə Xalq komissarının müavini, Qırmızı Ordunun Baş Siyasi İdarəsinin rəisi Alekdandr Şerbakov təyin olundu. Şerbakov müsabiqədə partiya nəzarətini həyata keçirir və Stalinlə müsabiqə iştirakçıları arasında vasitəçi rolunu oynayır. Yeni himnin hazırlanması işi olduqca vacib hərbi əməliyyat kimi həyata keçirilirdi. Müharibənin ən qızğın vaxtında, Leninqradın blokadası davam etdiyi vaxtda, açlığın, səfalətin tüğyan etdiyi bir vaxtda dövlətin bütün resursları, o cümlədən informasiya resursları himn müsabiqəsinin keçirilməsinə cəlb edilmişdi. SSRİ-də nə bundan əvvəl, nə də bundan sonra belə geniş miqyasda müsabiqə keçirilmişdi.

Ölkənin, demək olar ki, ən məşhur, tanınmış bəstəkar və şairləri himn yazmaq üçün cəlb olunmuşdu. Dövlət komissiyasına 170 bəstəkar 223 himn variantı təqdim etmişdi. Himnin mətnini yazmaq üçün cəlb olunmuş 42 şair komissiyaya xeyli sayda

mətn nümunəsi təqdim etmişdi. Bəzi bəstəkarlar öz variantlarından başqa, digər bir bəstəkarla həmmüəllif kimi yazdıqları himn nümunəsi də təqdim etmişdilər. Maraqlı məqam ondadır ki, bəstəkarlar öz istəkləri ilə həmmüəllif olmamışdılar. Onlara Stalinin cütləşdirdiyi cütlük kimi himn yazmaq tövsiyə olunmuşdu. Bu təklifdən isə boyun qaçırmaq mümkünsüz idi. Ümumiyyətlə, himn müsabiqəsində iştirak edəcək bəstəkar və şairlərin siyahısını “dahi rəhbər” şəxsən özü təsdiqləmişdi. Baxmayaraq ki, himn kimi qəbul olunacaq əsəri o çoxdan seçmişdi. Daha doğrusu, bəyəndiyi mahnını himn kimi müəyyən etmişdi, sözlərini özü şəxsən nəzarət və düzəlişlər edərək yazdırırdı. Görüntü yaratmaq üçün böyük bir tamaşa qurmuşdu və bu tamaşada nəinki ölkədə, bütün dünyada tanınan bəstəkarlara rol ayırmışdı. Hər kəs də öz rolunu oynamağa məcbur idi. “Xalqlar atası”nın, “millətlərin dahi rəhbəri”nin qurduğu bu absurd tamaşada iştirak etməkdən yayınmaq vətəne xəyanət kimi dəyərləndirilə biləcəyi üçün adlı-sanlı bəstəkarlar canlarını dişlərinə tutub Stalinin tövsiyələrini yerinə yetirirdilər. Stalin isə himn olacaq əsəri çoxdan seçmişdi. Amma tam ciddiyətlə, ölkənin bütün resurslarını səfərbər etməklə yeni himn müsabiqəsi keçirildiyi görüntüsünü yaradırdı. Müsabiqəyə təqdim olunmuş hər bir musiqi və mətn nümunəsi himn komissiyası tərəfindən diqqətlə öyrənilirdi. Eyni zamanda musiqi nümunələri canlı şəkildə səsləndirilərək dinlənirdi. Bunun üçün ölkənin ən yaxşı musiqi kollektivləri-Böyük Teatrın, Radio Komitəsinin və Aleksandrovvun rəhbərliyi ilə Qırmızı Ordunun hərbi orkestr və xoru səfərbər edilmişdi. Əsərlər musiqi kollektivlərinə verilir, hazır olanda isə Böyük Teatrın Bethoven zalında orkestrin ifasında dinlənirdi. Himn müsabiqəsində iştirak etmək üçün Dmitri Şostakoviç, Sergey Prokofyev, Reynqold Qliyer, Dmitri Kobalevski, Matfey Blanter, İssak Dunaevski, Yuri Şaporin, Aram Xaçaturyan, Tixon Xrennikov və b. tanınmış bəstəkarlar,

V.Lebedev-Kumaç, V.Qusev, N.Tixonov, M.İsakovski, Y.Dolmatovski, S.Mixalkov, R.El-Registan, N.Aseyev, O.Koliçev, S.Alimov, M.Qolodniy, N.Simonov, O.Berqolts və b. məşhur şairlər cəlb olunmuşdu.

Bir ildən artıq davam edən gərgin iş nəticəsində müsabiqənin növbəti mərhələsində iştirak edəcək müəlliflər seçilir. Bu haqda yeni himn üçün yaradılmış xüsusi komissiyanın sədr müavini Aleksandr Şerbakovun 1943-cü ilin may ayında Stalinə məruzəsində məlumat verilir. Şerbakovun Stalinə məruzəsindən bəzi məlumatlar Qazeta.ru nəşrində əksini tapıb. Orda qeyd olunur: "...1942-ci ilin yazından başlayaraq bir il davam edən gərgin iş nəticəsində xüsusi komissiya tərəfindən himn yazmaq üçün 42 şairdən 19 nəfər, 170 bəstəkardan isə 8 nəfər seçilmişdir. Müsabiqə qaliblərinə böyük məbləğdə mükafat verilməsi – 100 min rubl nəzərdə tutulub". ("Stalin müharibə vaxtı niyə yeni himn yazdırdı". Qazeta.ru 22 dekabr 2023).

Müharibənin ən qızgın vaxtında Stalinin himn məsələsinə bu qədər diqqət ayırması bir çox sovet ziyalılarında suallar doğursa da, buna münasibət bildirmək o dövrdə mümkün deyildi. Sonralar bir çoxları xatirələrində bu mövzuya toxunaraq fikirlərini bildirəcəklər. Yeni himnin qəbulu təxirəsalınmaz – müharibə getməsinə baxmayaraq – ən vacib dövlət məsələsi kimi təqdim olunsa da, əslində, bunun absurd tamaşa olduğu məlum idi. Stalinin düzənlədiyi və rejissoru olduğu növbəti absurd bir tamaşa. Çünki SSRİ-də hər şey bir nəfərin qərarından asılı idi. Ona görə də bu qədər canfəşanlıqla, hərbi marşalın rəhbərliyi və Hərbi-Siyasi Baş İdarənin nəzarəti ilə keçirilən himn müsabiqəsi formal xarakter daşıyırdı. Stalin dövlət himnini özlüyündə çoxdan müəyyən etmişdi. Sadəcə, adlı-sanlı bəstəkarların, şairlərin başını qatmaq üçün tamaşa qurmuşdu.

Hələ 1943-cü ilin əvvəlində Stalin gələcək himnin mətni üzərində düzəlişlər aparırdı. Komissiyaya xeyli sayda himn mətni təqdim olunsa da, komissiya üzvlə-

ri bu mətnlərin hamısını diqqətlə öyrənsə də, Stalin özü seçdiyi mətnə dəyişikliklər etmək üçün şairlərə tapşırıqlar verirdi. Stalinin mətn üzərində düzəlişlər etməsi əldə olunan arxiv sənədlərindən də məlumdur. Mətnin həmmüəlliflərindən olan Sergey Mixalkov xatirələrində qeyd edir: "Baş katib (Stalin-K. Ş.) bizi Kremlə aparmaq üçün maşın göndərirdi. Bizi Kremlə gətirib düzəlişləri təqdim edirdilər. Biz dərhal mətnə bu düzəlişləri qeyd edirdik". (spb.kp.ru 14 dekabr 2023. Aleksandr Dıbin).

Rusiya Dövlət Sosial-Siyasi Tarix Arxivində qorunan sənədlərdən də məlum olur ki, Stalin himn mətni üzərində dəfələrlə düzəlişlər edərək şairlərə qaytarmışdı. Şəkil 1-də gördüyünüz sənəddə Stalinin qırmızı qələmlə etdiyi düzəlişlər əks olunur. Fikir verin, yuxarı sol küncdə "7-ci variant" yazılıb. Üzərində 1943-cü il 23 sentyabr qeyd olunmuş bu sənəddən məlum olur ki, himn mətni üzərində, həqiqətən, aylardır iş gedir. (Arxiv sənədləri. Rusiya Dövlət Sosial-Siyasi Tarix Arxivi. F. 558. Op. 1. D. 3399. L. 1-4).

Yeni himn mətninin müəllifləri Sergey Mixalkov və Qabriel El-Reqistan (əsl soyadı Ureklyan) da Stalin tərəfindən çütlənmişdi. Rusiya arxivində qorunan digər sənədlərdə oktyabr, noyabr aylarında da Stalin tərəfindən mətn üzərində düzəlişlərin aparıldığı məlum olur. Bu düzəlişlərin, əsasən, gecə saatlarında, 28 oktyabrda saat 22:20-də, yenə 28 oktyabrda saat 23:45-də, 4 noyabrda saat 21:35-də, Kremlə edildiyi göstərilir.

Demək, Stalin hələ illər öncə bəstəkar Aleksandr Aleksandrovun yazdığı "Partiya haqqında mahnı"nı bəyənmiş və gələcəkdə bu mahnının himn kimi qəbul olunacağını düşünmüşdü. Aleksandrov bu mahnını 1938-ci ildə V.İ.Lebedev-Kumaçın sözlərinə bəstələmişdi. Elə ilk ifadan mahnı Stalinin diqqətini cəlb edir və o, mahnı haqqında fikirlərini bildirir. Tanınmış bəstəkar Dmitri Şostakoviç bu hadisəni belə xatırlayır:

“...QIRMIZI Ordunun xoru ilk dəfə Aleksandrovin rəhbərliyi ilə bu mahnını rəsmi dövlət konsertində ifa etdi. Bu, müharibədən əvvəl olmuşdu. Antraktda Aleksandrovu Stalinin lojasına dəvət etdilər və rəhbər ərz elədi ki, konsertin sonunda mahnını bir də şəxsən onun üçün ifa etsinlər. Sonra bunu “Partiya haqqında mahnı” adlandırdılar və Aleksandrov öz ansamblı ilə onu marş ritmində ifa etdi. Stalin göstəriş verdi ki, bir qədər yavaş tempdə, himn kimi oxusunlar. Dinlədikdən sonra o onu “linkor-mahnı” (linkor-zirehli xətt gəmisini-K.Ş.), adlandırdı və yeni ad qoydu. O vaxtdan bu mahnı “Bolşeviklər partiyasının himni” adlanmağa başladı”.

(Volkov Solomon. Şahidlik. Dmitri Şostakoviçin xatirələri. Limelight editions. 1979. səh. 61).

Hələ 1938-ci ildə Stalin Aleksandrovin “Partiya haqqında mahnı”-sını himn kimi gördü və onu ilk eşitdikdə himn adlandırmışdı. Mahniyə “Bolşeviklər partiyasının himni” adını da özü vermişdi. 1943-cü ildə yeni himnin qəbulu üçün xüsusi komissiya yaradılmamışdan qabaq, yəni 1942-ci ildən Stalin Sergey Mixalkov və Qabriyel El-Reqistanı (Ureklyan) çütləyərək onlara mətn yazdırır. Bir çoxları Stalini sovet himninin üçüncü həmmüəllifi adlandırır. Həqiqətən də, Stalin mətn üzərində nəzərə çarpacaq qədər düzəlişlər etmişdi. Mətnin ilkin variantı hazır olandan sonra, 1943-cü ilin may ayında, Komintern buraxılandan dərhal sonra xüsusi himn komissiyası yaradılır. Qeyd etdiyim kimi, Stalin özlüyündə himn olacaq əsəri müəyyən etmişdi. Gəncliyində arada şeir yazmağa həvəs göstərdiyinə görə, yəqin ki, himn mətninin də qaralmasını etmişdi. Bir-birindən tamamilə fərqlənən S.Mixalkovu və Q.Ureklyanı (Reqistanı) çütləyib onlarla mətn üzərində işləmişdi. İlkin variant hazır olandan sonra himn komissiyasına göstəriş vermişdi ki, mətni bəstəkarlara paylaşınlar. Bəstəkarların siyahısını da özü təsdiqləmişdi. Dmitri Şostakoviç xatirələrində himnlə bağlı olduqca maraqlı məqamlara toxunur:

“...Mənim Stalinlə görüşüm belə şəraitdə baş vermişdi. Müharibə vaxtı qərara alındı ki, “İnternasional” sovet himni üçün yaramır. Onun mətnini ideoloji baxımdan uyğunsuz hesab etdilər. “İnternasional” fransız əsəri idi. Necə ola bilər ki, ruslarda fransız himni olsun? Məgər biz öz himnimizi yarada bilmərik? Bax belə yeni bir mətn cızma-qara edib bəstəkarlara payladılar ki, tez olun ölkənin yeni himnini yazın. Müsabiqədə iştirak etmək məcburi idi. Soruşan yox idi iştirak etmək istəyirsən, ya yox. Əks halda sənə iş açardılar ki, sən məsuliyyətli tapşırıqdan yayınmırsan. Əlbəttə ki, bir çox bəstəkarlar üçün bu seçilmək, necə deyərlər, tarixə iməkləmək şansı yaratmışdı.

Bəziləri dəridən-qabıqdan çıxırdılar. Dostum Aram Xaçaturyan 7 himn yazmışdı. Beləcə ümumxalq bəstəkarı olmaq istəyirdi. Əslində, bu bəstəkar zəhmətkeşliyi ilə heç vaxt seçilmirdi. Amma bu məsələdə möcüzəvi canfəşanlıq göstərirdi.

Mən də himn yazdım. Sonsuz dinləmələr başladı. Hərdən Stalin gələr və davamlı dinləyirdi. Sonra əmr etdi ki, biz Xaçaturyanla birlikdə himn yazaq. Bu, çox yersiz ideya idi. Biz Xaçaturyanla tamamilə fərqli bəstəkarlarıq. Yazı üslubumuz, iş maneramız başqa-başqadır. Bizim xarakterlərimiz də fərqlidir. Bir də ki hansı bəstəkar istər ki, kolxozda işləsin? Nə etmək olar, əmrə tabe olmağa məcbur idik.

Əlbəttə, biz bir yerdə işləyə bilmədik, İlf və Petrova çevrilmədik. Ya mən ona mane olurdum, ya da o mənə. Mən öz işimdən heç vaxt sirr düzəltmirəm. Mənə işləmək üçün xüsusi şərait lazım deyil, özümü elə göstərmirəm ki, guya işləyəndə yüksək sferalara uçuram. Bir vaxtlar mən harda gəldi, bəstələyirdim, ən səs-küylü yerlərdə belə. Təki masanın kənarında bir yer olsun, yaza bilim. Ətrafdakılar məni itələyəne, dirsəkləyəne qədər işləyirdim. İndi isə belə işləmək mənə çətindi. Və indi artıq mən öz planlarım haqqında geniş məlumatlar vermərəm. Misal üçün, guya mən müasir mövzuda-xam torpaqların və fay-

dalı yataqların mənimsənilməsi haqqında opera və yaxud sülh uğrunda balet, kosmonavtlar haqqında simfoniya yazmağım haqqında...

...Düşünürəm ki, hər bir bəstəkar öz işinə cavabdeh olmalıdır. Bu o demək deyil ki, mən prinsip etibarı ilə əməkdaşlığın əleyhinəyəm. Əbəbiyyatda, görünür ki, bu, mümkündür, ancaq musiqidə belə cəhdlər mənə məlum deyil. Və biz də Xaçaturyanla bu qaydalardan kənar qala bilmədik. Vurğulamaq istəyirəm ki, bizi həmmüəllif olmağa məcbur etmişdilər. Ona görə də mən bu məsələyə çox da ciddi yanaşmırdım. Yəqin ki, son nəticədə mən onu pis vəziyyətdə qoydum.

Xaçaturyanla hər görüşümüz ilk növbədə yaxşı qonaqlıq, yemək-içmək, ordan-burdan danışmaq demək idi. Ona görə də boş vaxtım olanda onunla görüşməkdən heç vaxt imtina etmirdim. Əməkdaşlığımız isə bax belə olurdu, biz yaxşı yeyib-içirdik, son məlumatları, yenilikləri paylaşırıdık. Belə görüşlərimiz zamanı bir not belə yazmadıq, heç bu mövzuya toxunmurduq da. Sonra məlum olurdu ki, sən demə, Xaçaturyan həmin gün işləməyə köklənibmiş, mən isə onu yoldan çıxartmışam.

Biz yenidən görüşmək üçün vaxt təyin edirdik. Bu dəfə mən bütün varlığımla işləməyə hazır idim. Bu sanki idman yarışına bənzəyirdi. Düşünürdüm ki, indi biz "Dövlət himni" adlı möhtəşəm əsər yara-dacağıq. Biz görüşürdük və məlum olurdu ki, bu dəfə Xaçaturyanın əhvalı hansı səbəbdənsə pozulub. O həmin gün yazmağa həvəsli olmurdu, filosofsayağı köklənərək uçub gedən gəncliyindən danışdı. Xaçaturyanı inandırmaq üçün ki gənclik tamam uçub getməyib, bir az içmək lazım gəlirdi. Bir də ayılırdıq ki, artıq gecədir, dağılışmaq vaxtıdır. Biz müştərək himnimizə aid hələ heç bir not belə yazmamışdıq.

Nəsə etmək lazım idi və biz məsələnin həlli üçün Solomonsayağı qərar qəbul etdik: hərə öz himnini yazsın, sonra biz yenidən görüşək və baxaq görək kim öz işini

daha yaxşı yerinə yetirib. Hər birimizin yazdığı ən yaxşı parçaları birləşdirib ümumi himnə daxil edərək. Əlbəttə, aydın idi ki, biz birləşdirilməsi mümkün olmayan iki fərqli himn yazacağıq. Ona görə də razılaşdıq ki, yaratdıqlarımızı hazır olduqca bir-birimizə göstərək.

Hər kəs evdə öz eskizlərini hazırladı, sonra biz görüşüb müqayisə apardıq və dağılışdıq. İndi hər birimizin aqlında digərinin versiyası da var idi. İşlər sürətlə getməyə başladı, baxmayaraq ki, çətinliklər də var idi. Biz bir-birimizə tənqidi iradlar bildirməyə məcbur olurduq. Xaçaturyanın tənqiddə heç dözümlü yox idi. Yaxşısı budur ki, onu heç tənqid etməyəsen...

İstənilən halda biz himnlərimizi bir incəsənət əsəri kimi birləşdirdik. Melodiya mənim idi, refren (nəqarat-K.Ş.) isə onun. Belə musiqidən heç danışmayaq. Mən, ümumiyyətlə, bu əsəri heç yada salmazdım, əgər onun tragikomik situasiyada meydana çıxması olmasaydı. Orkestrləşdirmə zamanı biz az qala dalaşacaqdıq. İki orkestrləşdirməni birləşdirmək gülünc olardı. Ən rahatı isə o olardı ki, ikimizdən birimiz müştərək himnimizi orkestrləşdirərdi, hər ikimiz imza atardıq. Amma ikimizdən hansımız görəcəkdik bu işi? Heç birimiz, hərə öz düşüncəsinə görə buna razı deyildi.

Mübahisəni mən həll etdim. Yadıma düşdü ki, uşaqlıqda sevmədiyimiz ev işlərini görməmək üçün bacılarımla oyun düşünmüşdük. Ovuca gizlədilmiş xırda daşı tapmaq lazım idi. Kim tapa bilmirdisə, o uduzdu. Xırda daş olmadığı üçün Xaçaturyan hansı ovcumda kibrit çöpünün olduğunu tapmasını təklif etdim. Xaçaturyan tapa bilmədiyini üçün uduzdu və himni mən orkestrləşdirməli oldum.

Himn variantlarının dinlənməsi prosesi çox uzun çəkdi. Nəhayət, başçı və ustad elan etdi ki, finala beş himn çıxıb. Aleksandrovun, gürcü bəstəkarı İona Tuskiyanın, Xaçaturyanın, mənim və Xaçaturyanla bizim ümumi himnimiz ən son finala çıxmışdı. Növbəti, həlledici raund Böyük

Teatrda keçiriləcəkdi. Hər bir himn üç dəfə ifa olunurdu: xor orkestrsiz, orkestr xorsuz və xor orkestrlə birlikdə. Bununla himnin müxtəlif şəraitdə necə səslənəcəyini müəyyən etmək olurdu. Əsərləri Qırmızı Ordunun xoru və Böyük Teatrın orkestri ifa edirdi...

...Dinləmə prosesi davam edirdi, bəstəkarlar həyəcanlı idi. Çoxları arvadları ilə gəlmişdi. Xaçaturyan öz arvadı ilə, mən də öz arvadımla. Hamı hiss etdirmədən hökumət lojasına baxırdı, çalışırdılar ki, bunu kimsə görməsin. Nəhayət, səhnədə səs-küy kəsildi və bizi Xaçaturyanla lojaya, Stalinlə görüşə dəvət etdilər. Yolda üst-başımızı yoxladılar. Lojanın qarşısında çox da böyük olmayan vestibül var idi, biz ora keçdik. Stalin orda idi. Həqiqəti söyləyim ki, mən Stalini görəndə qorxu hiss etmədim. Düzdür, mən həyəcanlı idim, amma bu, qorxu həyəcanı deyildi.

Qorxu onda hiss edirsən ki, sən qəzeti açanda orda oxuyursan ki, sən xalq düşmənisən və sən heç çürə özünə bəraət qazandıra bilmirsən, heç kim səni dinləmək istəmir, heç kim sənin xeyrinə bir söz demir. Sən ətrafa boylanırsan, görürsən ki, hamının əlində həmin qəzet var və hamı sakitcə sənə baxır. Sən nəse demək istəyəndə onlar üzünü səndən çevirirlər. Heç kim səni eşitmir. Bax əsl qorxu budur. Belə vəziyyəti tez-tez yuxuda görürəm. Ən dəhşətlisi odur ki, sənin haqqında hər şeyi deyiblər və qərar qəbul olunub. Sən isə başa düşürsən ki, niyə belə qərar qəbul ediblər və mübahisə etməyin də mənasızdır.

Burda isə qorxmağa bir şey yox idi. Hələ heç nə həll olunmamışdı. Sən hələ nəse deyə bilərsən. Mən bu bir az dolu adama baxanda bunu düşünürdüm. O elə bəstəboy idi ki, heç kimə yanında durmağa icazə vermirdi. Misal üçün inqilab burvestniki Maksim Qorki və Stalin yanaşı duranda çox gülünc görənirdilər, Pat və Pataşon kimi (Səssiz kinonun qəhrəmanları. Biri çox hündür, digəri isə çox gödək-K.Ş.). Ona görə də bütün şəkillərdə

onlar oturan yerdədir.

Burda da Stalin tək dayanmışdı. Digər rəhbər işçilər isə arxada, bir qədər aralıda bir-birinə sıxılı vəziyyətdə dayanmışdılar. Xaçaturyandan və məndən başqa iki dirijor da burada idi – orkestein rəhbəri Aleksandr Melik-Paşayev və xorun rəhbəri Aleksandr Aleksandrov. Bizi niyə çağırmışdılar? Mən heç anlamadım. Yəqin ki, Stalin qəflətən istəmişdi ki, mənimlə söhbət etsin. Ancaq söhbət heç cür alınmırdı.

Əvvəlcə Stalin dövlət himninin necə olması haqqında dərin fikirlərini söylədi. Bu, ümumi sözlər idi. Stalinə xas olan tipik bayağılıq. O qədər maraqsız idi ki, mən heç nəyi yadda saxlaya bilmədim. Ətrafdakılar sakit və diqqətlə dinləyib razılaşırdılar. Nədənsə hamı çox sakit danışdı. Atmosfer müqəddəs ayinlərə çox uyğun idi, sanki indi möcüzə baş verəcək, məsələn, Stalin doğacaqdı. Möcüzə gözləntisi hər bir yaltaq sifətdə əks olunurdu. Amma möcüzə baş vermədi. Əgər Stalin doğdusa da, bu, anlaşılmaz fikir qırıntılarından başqa bir şey deyildi. Bu “fikir mübadiləsi”ndə iştirak etmək mümkün deyildi. Yalnız donqultu ilə “bəli, bəli, bəli” demək mümkün idi. Və yaxud da heç nə deməmək. Mən heç də Stalinlə himn yaratmaq haqqında nəzəri diskussiya aparmaq fikrində deyildim. Mən nəzəri diskussiyalara heç vaxt burnumu soxmuram. Mən Stalin deyiləm ki.

Bu sönük söhbət qəflətən qorxunc məcraya yönəldi. Stalin istədi göstərsin ki, o, orkestrləşdirməni dərinləndirir. Heç şübhəsiz, ona məlumat vermişdilər ki, Aleksandrov öz mahnısını özü orkestrləşdirməyib. Bir çox rəqibləri kimi, o da bu işi peşəkar aranjimançıya həvalə etmişdi. Bir neçə himni həmin təcrübəli aranjimançı orkestrləşdirmişdi. Bu mənada biz Xaçaturyanla öz əsərimizi özümüz orkestrləşdirdiyimizə görə parlaq azlığı təmsil edirik.

Stalin qərara gəldi ki, Aleksandrovla orkestrləşdirmə mövzusunda çəkinməyə ehtiyac yoxdur. Bizimlə isə bu mövzuda

mübahisə açmamaq daha yaxşı olar. Hər necə olsa da, biz peşəkarıq. Birdən nəyisə səhv desə, onda bəs necə olacaq? Aleksandrovin timsalında isə rəhbər və ustad öz müdrikliyini və uzaqgörənliyini nümayiş etdirə bilər. Stalin həmişə belə edirdi. Ona görə də himn haqqında mülahizələri çox tipik idi. Bu mülahizələr göstərirdi ki, Stalin belə görüşlərə necə hərtərəfli hazırlaşır, öz müdrik deyimlərini qabaqcadan necə diqqətlə hazırlayır.

Stalin əyalət rejissoru kimi öz mənasız deyimlərinin hər biri üçün effektiv çıxış hazırlayırdı. Əyalət rejissoru öz publikasını tanıyır. O, Babellə Bebeli səhv sala bilər, ancaq arxayındır ki, heç kim onun bu səhvini tutmayacaq. Çünki publika kütdür, nə versən, həzm edəcək. Stalinin ətrafı heç nə oxumayan, heç nə ilə maraqlanmayan kobud, cahil adamlardan ibarət idi. Belə fonda o təəssürat yaratmaqda çətinlik çəkmirdi. Xüsusilə də o bu söhbətin rejissoru idi və onu istənilən istiqamətə yönləndirə bilərdi. O, hər an mövzunu dəyişə bilər və ya ümumiyyətlə, söhbəti kəsə bilərdi...

Stalin Aleksandrova irad bildirərək onu sorğu-suala tutdu ki, niyə öz mahnısını belə pis orkestrləşdirib. Aleksandrov Stalinlə orkestrləşdirmə haqqında söhbətdən başqa hər şeyə hazır idi. O özünü itirmişdi, xəcalət çəkirdi və tamamilə məhv olmuş kimi görsənirdi. Aydın hiss olunurdu ki, o təkcə öz himni ilə deyil, karyerası ilə, bəlkə, daha vacib nə iləsə vidalaşırdı. “Linkor-mahnı”nın müəllifinin rəngi solmağa başlamışdı. Onu tər basmışdı. Çox yazıq görkəm almışdı. Məhz belə anlarda insan özünü büruzə verir. Aleksandrov son dəfə cəhd edərək özünə bəraət qazandırmaq üçün bütün günahları aranjimançının üstünə atdı. O bunu ləyaqətsizcəsinə, alçaqcasına etdi. Bu söhbət aranjimançının başını apara bilərdi.

Mən gördüm ki, vəziyyət çox pis sonluqla nəticələnə bilər. Aleksandrovin yazıqcasına özünə bəraət qazandırması Stalinin marağına səbəb oldu. Bu, sağlam maraq deyildi. Qurdun quzuya olan mara-

ğı idi. Bunu hiss edən Aleksandrov hədləri aşmağa başladı. Yazıq aranjimançı bilərəkdən Aleksandrovin mahnısını pis orkestrləşdirən təxribatçıya çevrilirdi.

Mən özümü daha saxlaya bilmədim. Bu biabırçı mənzərə ona işarə idi ki, aranjimançı saysız-hesabsız problemlərlə üzələcəkdi, adam heç nədən həyatını itirə bilərdi. Mən buna yol verə bilməzdim, ona görə də dedim ki, müzakirə olunan aranjimançı yüksək peşəkardır və əlavə etdim ki, onu məsuliyyətə cəlb etmək ədalətsizlik olar.

Heç şübhəsiz ki, Stalin söhbətin belə məcraya yönəlməsinə təəccüblənmişdi, buna baxmayaraq, sözümlü kəsmədi. Mən müzakirəni qorxulu cığırdan yayındıra bildim. Artıq biz onu müzakirə edirdik ki, bəstəkar öz əsərini özü orkestrləşdirməlidir, ya bir başqasının köməyinə müraciət etməlidir. Mən əminliklə bildirdim ki, bəstəkar öz yazdığı əsəri kiməsə orkestrləşdirmək üçün həvalə etməməlidir. Qəribə olsa da, Stalin bu məsələdə də mənimlə razılaşdı. Düşünürəm ki, o bu məsələyə öz mövqeyindən baxırdı. Axı o özü də öz şöhrətini heç kimlə paylaşmaq istəmədi. Ona görə də qərara almışdı ki, Şostakoviç haqlıdır.

Aranjimançı xilas edildi. Mənim sevinməyə əsasım var idi. Nəhayət, Stalin aydınlaşdırmağa başladı ki, hansı himn kimin daha çox xoşuna gəlir. Məndən də soruşdu. Mən bu suala hazır idim. Mən güman edirdim ki, belə bir hal baş verə bilər, ona görə də əvvəlcədən qərara almışdım ki, nə öz himnimin, nə də birgə yazdığımız himnin adını çəkə bilərəm. Xaçaturyanın himnini də deyə bilmərəm ki, məni öz həmmüəllifimi irəli çəkməyim kimi başa düşərlər. Aleksandrovin mahnısı isə heç xoşuma gəlmirdi. Ona görə də beş namizəddən ancaq biri qalırdı. O da İona Tuskiya. Mən dedim ki, ən yaxşı himn onunkudur, əlavə etdim ki, ancaq onu yadda saxlamaq çətin olacaq. Düşünürəm ki, Stalin bu məsələdə də mənimlə razı idi, baxmayaraq ki, Tuskiya gürcü idi.

Söhbətimizin sonrakı hissəsində məlum oldu ki, qüdrətli, “bütün dövrlərin ən böyük himn bilicisi”nə Xaçaturyanla birgə yazdığımız variant xoş gəlir. Ancaq Stalinin rəyinə görə, nəqaratda bəzi dəyişikliklər edilməli idi. O soruşdu, bunun üçün nə qədər vaxt lazımdır? Mən cavab verdim ki, beş saat kifayət edər. Əslində, bu düzəlişləri biz beş dəqiqəyə edə bilərdik. Amma düşündüm ki, əgər təklif etsəm ki, bir az gözləsinlər, biz dərhal bunu edərək, bu yaxşı olmaz. Ona görə beş saat dedim. Bu cavabımın Stalinə necə hiddətləndirdiyinə çox təəccübləndim. Siz təsəvvür edə bilməzsiniz ki, mən necə təəccüblənmişdim. O, yəqin ki, tamam başqa cavab gözləyirdi.

Stalin asta-asta danışır, asta-asta fikirləşirdi. O hər şeyi asta-asta edirdi. Ona düşünmək lazım olurdu. Bu, dövlət işidir, dövlət himnidir. Bunu gərək yüz dəfə ölçüb, bir dəfə biçəsən. Şostakoviç isə deyir ki, beş saata düzəliş edə bilər. Bu, qeyri-ciddilikdir. Belə qeyri-ciddi adam dövlət himninin müəllifi ola bilməz.

Bu bir daha sübut edirdi ki, Stalinin bəstəkarlıqdan heç xəbəri yoxdur. Onun bəstəkarlıqdan bir balaca təsəvvürü olsaydı, mənim cavabıma heç təəccüblənməzdi. Aydın oldu ki, Stalinin bəstəkarlıq haqqında anlayışı da digər sahələrdə olduğu qədərdir. Orkestrləşdirməyə də ona görə toxundu ki, özünü göstərsin. Mənim hiyləm isə baş tutmadı.

Biz Xaçaturyanla uğursuzluğa yuvarlandıq. Sonralar Xaçaturyan məni yüngül-fikirlilikdə günahlandırdı. O deyirdi ki, əgər mən heç olmasa bir ay vaxt istəsəydim, biz qalib olacaqdıq. Bilmirəm, bəlkə də, o, haqlı idi. Hər halda, Stalin öz istəyini həyata keçirtirdi, Aleksandrovun mahnısını himn təyin etdilər.

Buna baxmayaraq, bu əsərin taleyinə uğur yazılmamışdı. Musiqiyə görə deyil, sözlərə görə. Musiqiyə gəlincə isə, ənənə belədir ki, dövlət himninin musiqisi pis olmalıdır. Stalin də gözləntilərin əleyhinə olaraq adət-ənənədən kənara çıxmadı. Məndə ona sədaqətin nümayişi xoşuna

gəlirdi. Sonralar şəxsiyyətə pərəstiş ifşa olunanda mətnin problemləri başlandı. Xalqa belə mətn oxutmaq axmaqlıqdır: “Bizi Stalin böyütdü”. O vaxt ki rəsmi elan olundu, o nəinki heç kimi böyütməyib, əksinə, milyonları məhv edib, onda bu sözlər daha oxunmadı. İndi insanlar bu motivi ancaq mooldayırlar...”

(Volkov Solomon. “Şahidlik. Dmitri Şostakoviçin xarirələri”. Limelight editions. 1979. səh. 61-62).

Mən dünya şöhrətli bəstəkar Dmitri Şostakoviçin sovet himninin yaranması ilə bağlı fikirlərinə bilərəkdən geniş yer verdim. Çünki görkəmli bəstəkar Stalinin himn qəbulu üçün qurduğu absurd tamaşanın iştirakçısı kimi çox qiymətli mətləblərə toxunur və bu haqda ətraflı məlumat verir. 170 nəfər adlı-sanlı bəstəkar 223 himn yazıb yüksək rütbəli hərbiçilərdən təşkil olunmuş komissiyaya təhvil verir. Musiqi haqqında heç bir anlayışı olmayan, ümumiyyətlə, intellektləri tapşırığı yerinə yetirməkdən o tərəfə keçməyən marşal və generallar məşhur bəstəkarların əsərlərinə qiymət verməli idilər...

Himn komissiyasının sədri marşal Vorşilovun adyutantının gündəliyində etdiyi qeydlərdən maraqlı məqamlar üzə çıxır. Adyutant yazır:

“...1943-cü il 18 iyunda K.Y.Vorşilov keçirdiyi iclasda toplaşan bəstəkar və şairlərə ciddi irad bildirərək onları şiddətli tənqid etdi.

Kliment Yefremoviç (siyasi xadim) qəti şəkildə bildirdi ki, onların bir il ərzində gördükləri iş heç nəyə yaramır. Çıxışının yekununda bəstəkarlara yeni himn variantı yazmaq üçün ay yarım vaxt verdi.

1943-cü ilin 17 və 24 avqustunda təkrar dinləmələr oldu. Bu dəfə ali komissiyanın mühakiməsinə 40 bəstəkar 55 himn musiqisi təqdim etmişdi.

1943-cü il noyabrın 1-də Böyük Teatrda himn musiqisinin son variantı qəbul edilməli idi. Hökumət lojasında İ.V. Stalin, V.M.Molotov, K.E.Vorşilov, L.P.Beriya və Q.M.Malenkov əyləşmişdilər.

İfa olunan 15 himndən heç biri onların xoşuna gəlmədi. 1943-cü il noyabrın 16-da üç himn melodiyası finala çıxdı. Bunlar. A.V.Aleksandrovun, D.Şostakoviç və A.Xaçaturyanın birgə yazdığı və İ.İ.Tuskiyanın melodiyaları idi”.

(“Mir novostey” 09 oktyabr 2017).

Nəhayət, 1943-cü il dekabrın 13-də himn müsabiqəsinə yekun vuruldu. Həmin günlə bağlı xatirələrində sovet himni sözlərinin həmmüəllifi Sergey Mixalkov yazır:

“Himnin təsdiqi günü, nəhayət ki, yetişdi. Himn mətninin hər iki müəllifi Böyük Teatrın boş zalında əyləşmişdi. Bu, onların son imtahanı idi. Hökumət və Siyasi Büro üzvləri Hökumət lojasında idilər. Müqayisə üçün A.Ş.Məlik-Paşayevin rəhbərliyi ilə Böyük teatrın simfonik orkestri, general-mayor S.A.Çernetskinin idarəsi ilə hərbi nəfəs alətləri orkestri, A.V.Aleksandrovun idarəsi ilə Qırmızı Ordunun Qırmızı bayraqlı mahnı və rəqs ansambli bir-birinin ardınca xarici dövlətlərin – Böyük Britaniyanın, Fransanın, köhnə rus himni – “İlahi, Çarı qoru!” – himnlərini, “İnternasional”ı, S.Mixalkovun və Q.El-Reqistanın sözlərinə D.D.Şostakoviç və A.İ.Xaçaturyanın himnini ifa etdilər. Nəhayət, “Bolşeviklər partiyasının himni” musiqisinə bizim ayrıca mətnimiz yeni nəqaratla səsləndi”.

1943-cü il dekabrın 14-də Ümumittifaq Kommunist (b) Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Siyasi Bürosu Sovet İttifaqının Dövlət himnini təsdiq edir. Rusiya arxivlərindən əldə olunmuş tarixi sənəddə həmin himnin təsdiqi ilə bağlı qərarda qeyd olunur:

“Yoldaş Stalinə

“SSRİ himni haqqında” ÜK(b)P MK-nın Qərarının layihəsini Sizə təqdim edirik.

Molotov
Voroşilov
Şerbakov”

Qərar layihəsinin sol küncündə Siyasi Büro üzvlərinin əllə yazılmış siyahısı və hər soyadın qarşısında səsvermədə qərar layihəsinə münasibətini göstərilib.

“Kalinin-lehinə
Kaqanoviç-lehinə
Mikoyan-lehinə
Şvernik-lehinə
Voznesenski-lehinə
Beriya-lehinə
Andreyev-lehinə”

Vərəqin ortasında Stalin qırmızı karan-daşla öz əli ilə iri hərflərlə “İ.Stalin – lehinə” sözlərini yazıb.

1943-cü il dekabrın 14-də Siyasi Büro yeni sovet himnini təsdiq etdi. Bu münasibətlə Moskvada Böyük Teatrda keçirilən təntənəli yığıncaqda iştirakçılara müraciətlə Stalin dedi:

“Biz ölkəmizin yeni himnini qəbul etdik. Bu, çox böyük hadisədir...”

Aleksandr Vasilyeviç Aleksandrov bir vaxtlar Bolşeviklər partiyasının himninin musiqisini yaratmışdı və bu musiqi Sovet İttifaqının Himni üçün daha çox uyğun gəlirdi.

(Şostakoviçə müraciətlə).

Sizin yazdığınız musiqi çox melodik səslənir, amma nə etmək olar, Aleksandrovun himni təntənəli səslənməsinə görə himn üçün daha çox uyğun gəlir. Bu, qüdrətli ölkənin himnidir, o musiqidə dövlətimizin gücü və qələbəyə inamı öz əksini tapıb.

Yoldaş Şerbakov! Yəqin ki, biz Xalq Komissarları Sovetinin qərarını qəbul etməliyik. Və himnin ilk ifa olunacaq gününü də təyin etməliyik. Yeni il gecəsi himni ifa etmək üçün bizim radioya göstəriş verməyi çatdırırıq?”

(pikabu.ru/story/gosudarstvennyiy_gimn_sovetskoqo_soyuza_1943_gstalinskiy_istoriya_sozdaniya_5955427.

09.06.2018).

1943-cü il dekabrın 22-də SSRİ Xalq Komissarları Soveti yeni himn haqqında qərar qəbul etdi. Bununla da SSRİ himni rəsmən təsdiq olundu.

1944-cü il yanvarın 1-də saat 00:00-da yeni sovet himni S.N.Vasilenkonun xor və simfonik orkestr üçün edilmiş redaktəsində Ümumittifaq Radiosu ilə yayımlandı. Lakin bu redaktə variantını ölkənin ali rəhbərliyi bəyənmədi (Ona görə də əvvəlcədən nəzərdə tutulduğu kimi, hər gün səhər və gecə himnin radio ilə səslənməsi təxirə salındı-K.Ş.). Əsəri xor və simfonik orkestr üçün yenidən redaktə etmək (orkestrləşdirmək-K.Ş.) D.R.Roqal-Levitskiyə tapşırıldı. Yeni redaksiyada sovet himni ilk dəfə 1944-cü il aprelin 17-dən 18-nə keçən gecə Ümumittifaq Radiosu ilə səsləndi. SSRİ himninin həmin redaksiyası bu gün də Rusiya himninin musiqisi kimi istifadə olunur (tatfrontu.ru/news/14-dekabr-ya-1943-goda-utverzhdyon-tekst-gimna-sovetskogo-soyuza.

15 dekabr 2023).

İ.V.Stalin sovet himninin qəbulu və səslənməsi prosesində əvvəldən sona qədər şəxsən iştirak etmiş və ən xırda detalları belə nəzərdən qaçırmamışdı. Himnin ilk

redaksiyasını da o bəyənməmişdi və yenidən işlənməsi tapşırığını vermişdi. Onu da qeyd etməliyəm ki, himnin yazılmasında iştirak edənlərin hamısı mükafatlandırılmışdı.

“Ölkədə ağır müharibə dövrünə baxmayaraq, sovet hökuməti Dövlət Himninin yaradılmasında iştirak edən bütün bəstəkarların və şairlərin əməyini yüksək qiymətləndirmişdi.

Tarixdə belə bir hadisə olmamışdı ki, qəbul olunmayan əsərlərə görə yüksək qonorar ödənilsin. 1944-cü ilin yanvarında SSRİ Xalq Komissarları Soveti “Sovet Sosialist Respublikalar İttifaqının Himninin yaradılması işində iştirak etmiş bəstəkar və şairlərin mükafatlandırılması üçün” o dövrdə fantastik sayılan məbləğdə – 1 212000 rubl ayrılması haqqında qərar qəbul etmişdi.

Himnin mətninin müəllifləri Sergey Mixalkov və El-Reqistan hər biri 100 000 rubl almışdı. Musiqinin müəllifi A.Aleksandrova da 100000 ödənilmişdi. Digər iştirakçılar da diqqətdən kənar qalmamışdı. Onların hər biri iştirakının səviyyəsindən asılı olaraq yüksək məbləğdə mükafat almışdılar.

31 şairə, hər birinə 4000 rubl olmaqla, qonorar ödənilmişdi. Şairləri təsdiq olunmayan şairlər N.N.Aseev, M.V.İsakovski – hərəyə 8000 rubl almışlar. O.Y.Kolçev 12000, S.Alımov və M.S.Qolodniy hər biri 16 000, ən çox isə V.M.Qusev və V.İ.Lebedev-Kumaç, hərəyə 20 000 rubl qazanmışdılar.

Bəstəkarların da əməyi layiqli şəkildə qiymətləndirilmişdi. 116 bəstəkara, hərəyə 4000 rubl ödənilmişdi. Maraqlı melodiyalar daha yüksək dəyərləndirilmişdi: 27 bəstəkara 8000, 10 nəfərə 12 000 rubl verilmişdi. Finala çıxan A.İ.Xaçaturyan 28000, D.D.Şostakoviç isə 32 000 rublla mükafatlandırılmışdı.

Oxucuların sovet hökumətinin himn üzərində çalışan bəstəkarlara və şairlərə səxavətini qiymətləndirə bilmələri üçün bir rəqəmi nümunə gətirmək istəyirəm:

müharibə vaxtı əlçatmaz sayılan “Moskviç” avtomobilinin qiyməti 9000 rubl idi”
(Dmitri Sokolov
TASS/E. Tixonov
“Mir novostey”
9 oktyabr 2017).

1918-ci ildən Rusiya Sovet Sosialist Respublikasının, 1922-ci ildən SSRİ-nin himni sayılan “İnternasional” 1943-cü ildə yeni himn ilə əvəzləndi. 1944-cü il martın 18-dən hər gün, hər yerdə səslənən sovet himni sovet insanının həyatında mühüm atributa çevrildi.

1944-cü ildə Stalinin göstərişi ilə müttəfiq respublikalara da öz himnlərini yaratmaq tapşırığı gəlir. Yeni SSRİ himni nümunəsində hər respublika öz himnini yaratmalı idi. O vaxta qədər respublikaların himni yox idi. “İnternasional” SSRİ-nin himni kimi bütün respublikaların da himni sayılırdı. Hər respublika “İnternasional”ı öz dilinə tərcümə edərək ifa edirdi.

Azərbaycan dilində “İnternasional” proletar himni belə idi:

I

Oyan, artıq yuxudan oyan,
Oyan, əsirlər dünyası.
Zülmə qarşı kinimiz vulkan,
Bu, ölüm-dirim davası.
Gəl yıxaq bu köhnə nizamı,
Biz yeni aləm istəyirik.
Bizi azdan sayanlar bilsin,
Bundan sonra hər şey bizim.

Nəqarat:

Bu, bizim təbiətimizdir,
Bu, kavgə savaşıdır artıq.
“İnternasional”la qurtulur insanlıq.

II

Bəylər, şahlar, sultan və patron
Bizləri necə qurtarar?..
Bizi təkcə qurtaracaq olan
Bizim öz qollarımızdır.

Ucaldın qurtuluş bayrağın,
Bizim üçün küləklərlə olur
Yer-göy yanıb tutulacaqdır,
Alovlanır, dirənir ruh.

Nəqarat

III

Həm zavod, həm də torpaq –
Hər şey işçinin mülküdür.
Biz parazitlərə haqq vermirik,
Hər şey sənin işin olmalıdır.
Cəlladlar tərəfindən tökülən qan
Bir gün onları boğacaq.
Bu qan dənizinin üfüyündən
Qırmızı günəş çıxacaq.

Nəqarat

Moskvadan sonra Stalinin tapşırığı ilə artıq müttəfiq respublikalarda da yeni himn yaratmaq prosesinə başlanmışdı. Əslində, Stalinin bu tapşırığı dünya düzəninin yəni-dən qurulmasında divident qazanmaq üçün idi. İkinci Dünya müharibəsinin Hitler Almaniyasının məğlubiyyəti ilə başa çatacağı şübhəsiz idi. Müharibədən sonra Avropanın Böyük üçlük dövlətləri tərəfindən (ABŞ, Böyük Britaniya, SSRİ) iki düşərgəyə – Qərbi və Şərqi Avropaya bölünməsi haqqında razılığa gəlinmişdi. Şərqi Avropa sosialist blokunda, yəni SSRİ-nin təsir dairəsində olacaqdı. Ona görə də Stalin həm ABŞ və Böyük Britaniyaya, həm də sosialist blokuna daxil olacaq Şərqi Avropa ölkələrinə mesaj vermək istəyirdi ki, SSRİ öz təsiri altına alacağı dövlətlərin suveren fəaliyyət göstərmələrinə şərait yaradacaq. Ona görə də 1944-cü ildə SSRİ-nin tərkibinə daxil olan müttəfiq respublikalara öz himnlərini yaratmaq tapşırığı verildi. Əks halda vahid Sovet İttifaqının himni olduğu halda, bu ittifaqın tərkib hissəsi olan respublikalarda himnə nə ehtiyac vardı ki. Himn dövlət atributu olaraq müstəqillik, suverenlik rəmzlərindən biridir. SSRİ tərkibinə daxil olan respublikalar isə

müstəqil, suveren dövlət deyildilər.

Tarixdən də məlumdur ki, Azərbaycan SSR-in 1921-ci il, 1927-ci il və 1937-ci il konstitusiyalarında bayraq və gerb haqqında maddələr olsa da, dövlət himni barədə maddə olmamışdır.

Moskvadan gələn bu tapşırığa əsasən, 1944-cü ildə Azərbaycan SSR-də də himn komissiyası yaradıldı. Bu komissiya haqqında hər hansı bir məlumat əldə etmək mümkün olmadı. Yalnız o məlumdur ki, bəstəkar Ağabacı Rzayevanın yazdığı himn müsabiqənin qalibi elan olunub. 2-ci və 3-cü yeri tutan müəlliflər də mükafatlandırılıb. Bu müsabiqədə daha kimlər iştirak edib, komissiyanın üzvləri kimlər olub, məlum deyil. Stalinə Azərbaycanda himnin qəbul olunması haqqında məlumat verildəndə o, müəllifin kimliyi ilə maraqlanıb və bundan sonra tapşırıq verib ki, Azərbaycan SSR himnini Üzeyir bəy Hacıbəyli yazmalıdır.

Görkəmli Azərbaycan alimi, tarix elmləri doktoru, professor, Əməkdar elm xadimi Solmaz Rüstəмова – Tohidi Üzeyir bəy Hacıbəylinin bu günə qədər məlum olmayan məktublarını, teleqramlarını və digər sənədləri araşdıraraq 5 cildlik kitab üzərində çalışır. Tezliklə kitabın 1-ci cildi işıq üzü görəcək. Bu kitabda Solmaz xanım çox qiymətli və nadir sənədlərə istinad edərək Üzeyir bəyin həyat və fəaliyyətinə aid yeni faktlar üzə çıxarmışdır. Dəyərli alimimiz Solmaz xanımın dediklərinə əsasən, məlum olur ki, Stalin Azərbaycanda SSR himnini Üzeyir bəyin yazması haqqında göstəriş verir. Mən böyük alimimizin tezliklə işıq üzü görəcək kitabında yer alacaq tarixi məlumatları qeyd etməklə hadisələri qabaqlamaq istəmirəm. Solmaz xanımın dediklərindən yalnız onu qeyd etmək istəyirəm ki, Stalinin xüsusi tapşırığına əsasən, Üzeyir bəy Hacıbəyli Azərbaycan SSR himnini yazır.

1945-ci ildə Səməd Vürğun və Süleyman Rüstəm Azərbaycan SSR himninin sözlərini yazırlar. Eyni ilə Moskvada olduğu kimi, himnin mətnini yazmaq üçün iki

nəfər təyin olunur. Görünür ki, bütün respublikalara Moskvadan göstəriş verilibmiş ki, sovet himni nümunə kimi istifadə olunsun. Yəni yazılan əsərlər təntənəli mahnı janrında-kuplet, nəqarat formasında olmalıdır. Üzeyir bəy Hacıbəyli də Səməd Vürğun və Süleyman Rüstəmin yazdığı mətne təntənəli mahnı janrında musiqi bəstələyir.

Üzeyir bəyin himn üçün yazdığı musiqi çox möhtəşəmdir. Bəlkə də, keçmiş SSRİ-də himnə yazılmış ən gözəl musiqidir. Olduqca melodik, tərəfətli, şux, ruhverici musiqidir. Moskvadan, Stalin tərəfindən verilən tapşırığın ən yüksək səviyyədə icra olunmuş nümunəsidir. Lakin yazının əvvəlində qeyd etdiyim himn haqqında anlayışlara uyğun deyil. Üzeyir bəy himn nə olduğunu çox yaxşı bilirdi. Yəni o, himn və təntənəli mahnı janrlarının fərqi hər kəsdən daha yaxşı və daha dəqiq bilirdi. 1919-cu ildə yazdığı “Azərbaycan marşı” ilə himnin nə olduğunu, forma və janrını da göstərmişdi. Azərbaycan sovet himnini isə Moskvadan tapşırılan formaya uyğun yazmaq məcburiyyətində idi. Yəni sovet himni nümunəsində, təntənəli mahnı janrında yazmalı idi. Bunun da öhdəsindən böyük ustalılıqla gələn Üzeyir bəy gözəl əsər yaratmışdı.

“Kommunist” qəzetinin 1945-ci il 23 sentyabr tarixli sayının 1-ci səhifəsində Üzeyir bəy Hacıbəylinin bəstələdiyi “Azərbaycan SSR Dövlət Himni”nin notu çap edilmişdir.

Səməd Vürğun və Süleyman Rüstəmin yazdığı himn mətninin ilk variantı aşağıdakı kimi idi:

I

Azərbaycan – dünya görmüş bu şərəfli,
şanlı diyar,
Vətən eşqi babalardan qalmış
əziz bir yadigar,
Qanlı döyüş meydanında biz yaratdıq
ağ günləri –
Nəsillərdən-nəsillərə yurdumuzun
şöhrəti var.

Nəqarat:

Qoy var olsun Azərbaycan,
Odlar yurdu-Ana vətən!
Qoca Şərqə günəş doğur
yurdumuzun qüdrətindən...
Bayrağımız sosializmin qardaş
ellər dünyasıdır,
Yaşa vətən! Xalqımızın
şərəfisən, şöhrətisən.

II

Ustadımız böyük Lenin –
şanlı zəfər bayrağımız,
Rəhbərimiz Stalindir –
bizim həyat növrağımız.
Gözəl Bakı! Qüdrətindən
ilham alır Azərbaycan –
Azad elli, azad günlü
doğma Sovet torpağımız.

Nəqarat

III

Qardaşımız rus xalqıdır
azadlığın bayraqdarı,
Qanımızla suvarmışıq bu dostluğu,
bu ilqarı,
Yer üzünün şöhrətidir şanlı
Sovet torpağımız –
Bu torpaqda çiçək açır insanlığın
ilk baharı...

Nəqarat

Göründüyü kimi, Azərbaycan SSR himni də SSRİ himni kimi üç kuplet və nəqaratdən ibarətdir. Janr və forma etibarını ilə də eynidir. Aydın məsələdir ki, sovet himni bütün respublikalar üçün nümunə idi.

Qeyd etməliyəm ki, Üzeyir bəy hələ 1930-cu ildə Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulmasının 10 illiyi münasibəti ilə himn bəstələmişdi. Bu maraqlı

fakt haqqında bir qədər sonra ətraflı məlumat verərəm. İndi isə Azərbaycan sovet himni ilə bağlı mövzunu davam etdirmək istəyirəm. 1945-ci ilin sentyabr ayında Üzeyir bəyin Səməd Vurğun və Süleyman Rüstəmin sözlərinə yazdığı Azərbaycan SSR himni rəsmən təsdiq olundu və bundan sonra bütün dövlət tədbirlərində SSRİ himni ilə bərabər ifa olunmağa başlandı. 1953-cü ildə İ.Stalinin ölümündən sonra SSRİ-də siyasi hakimiyyət dəyişdi. Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının birinci katibi Nikita Xruşşov saray çəkişmələrinin qalibi kimi Stalinin tərəfdarlarını tam məğlubiyətə uğratdıqdan sonra tarixdə yumşalma dövrü kimi xarakterizə edilən siyasi kursa başladı. 1956-cı ilin fevral ayında Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının XX tarixi qutultayı öz işinə başladı. Fevralın 25-də qurultayın qapalı iclasında Mərkəzi Komitənin Birinci katibi N.Xruşşov məruzə ilə çıxış etdi (buna tarixdə “məxfi məruzə” də deyilir).

Məruzədə İ.Stalinin şəxsiyyətə pərəstişi ittiham olunurdu. Xruşşovun bu çıxışından sonra Stalinin şəkilləri küçə və meydanlardan, idarə və müəssisələrdən, məmurların kabinetlərindən və təhsil ocaqlarından yığışdırılmağa başlandı. SSRİ-nin Dövlət Himnində Stalinin adı keçdiyindən himnin sözlərinin oxunması qadağan olundu. O cümlədən də Azərbaycanda himninin sözlərinin oxunması yasaqlandı. Həm SSRİ Himninin, həm də Azərbaycan SSR Himninin yalnız melodiyası orkestrlə ifa olunmağa başlandı. Hətta Xruşşov Sovet Himnini dəyişmək istəyirdi. Dövrünün görkəmli bəstəkarı Dmitri Şostakoviç bunu belə xatırlayır:

“Xruşşov himni dəyişmək istəyirdi. O çox şey etmək istəyirdi. Həm onu, həm bunu, daha yüzlərlə başqa şeylər etmək istəyirdi. Nəticədə heç nə etmədi. Himnlə bağlı tarix isə belə idi. Əvvəlcə onu (himni-K.Ş.) başladılar təqib etməyə. Məni də

bu işə cəlb eləmişdilər, bu dəfə ekspert kimi. Sonra hamı sakitləşdi və biz mooldayan himnlə qaldıq. Bu heç də yaxşı deyildi” (Volkov Solomon. “Şahidlik. Dmitri Şostakoviçin xatirələri”. Limelight editions. 1979. səh. 62.).

1977-ci ildə SSRİ-nin yeni Konstitusiyasının qəbuluna hazırlıq ərəfəsində himnin sözlərinin həmmüəllifi Sergey Mixalkova tapşırıq verildi ki, mətnə dəyişiklik etsin. Yəni Stalinin adı mətndən çıxarılsın və bəzi başqa əlavələr və dəyişikliklər edilsin. 1977-ci il sentyabrın 1-də dəyişdirilmiş versiya təsdiq olundu. Həmin il oktyabrın 7-də SSRİ-nin yeni Konstitusiyası (Buna Brejnev Konstitusiyası da deyirlər) qəbul olunduqdan sonra sovet himni dəyişdirilmiş versiyada oxunmağa başlandı.

SSRİ Konstitusiyasından sonra respublikalarda da yeni Konstitusiya qəbul olundu. 1978-ci ildə Azərbaycan SSR-in yeni Konstitusiyası qəbul edilərkən himnin mətnində Hüseyn Arif bəzi dəyişikliklər etmişdi, o cümlədən Stalinin adı mətndən çıxarılmışdı. Niyazi himni yenidən redaktə edərək xor və orkestr üçün işləmişdi. 1978-ci il Konstitusiyasının 182-ci maddəsinə görə, Azərbaycan SSR-in Dövlət Himninin Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyadət Heyəti tərəfindən təsdiq edilməsi müəyyənləşdirilmişdi.

Hüseyn Arifin etdiyi dəyişiklikdən sonra himnin mətni belə idi:

I

Azərbaycan! Çiçəklənən respublika,
şanlı diyar!
Qadir sovet ellərində həm azadsan,
həm bəxtiyar.
Oktyabrdan qüvvət alıb
sən qovuşdun səadətə,
Alqış olsun bu hünərə, alqış olsun
bu qüdrətə!

Nəqarat:

Yolumuz Lenin yoludur,
partiyadır rəhbərimiz,
Kommunizmin günəşilə
nurlanacaq səhərimiz.
Biz gedirik gələcəyə qaliblərin cərgəsində,
Yaşa, yaşa, Azərbaycan,
böyük sovet ölkəsində!

II

Odlar yurdu, bu ağ günlər
el gücünün bəhrəsidir,
Qəhrəmanlıq, bir də hünər
azad insan həvəsidir.
Nəsillərdən-nəsillərə yadigardır dəyanətin,
Kommunizmə biz gedirik,
sıra möhkəm, addım mətin.

Nəqarat

III

Rəşadətli rus xalqıdır dostluq,
birlik bayraqdarı,
Müqəddəsdir, sarsılmazdır
dost ellərin bu ilqarı.
Qardaş xalqlar birliyindən
aldıq gücü, qüdrəti biz,
Qoy var olsun bu ittifaq-şanlı
Sovet Vətənimiz!

Nəqarat

Musiqisi Üzeyir bəy Hacıbəyliyə, sözləri Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm və Hüseyn Arifə məxsus olan bu himn 1988-ci ildə başlayan Milli Azadlıq Hərəkatı dövründə öz ömrünü başa vurdu. Görkəmli bəstəkar Aydın K.Azım 1989-cu ildə Üzeyir bəy Hacıbəylinin Əhməd Cavadın sözlərinə yazdığı “Azərbaycan marşı”nı bərpa edərək xor və orkestr üçün işləyib hazırladı. 1989-cu il noyabrın 17-də Azadlıq meydanında Milli Dirçəlişin bir illiyinə həsr olunmuş mitinqdə ilk dəfə səsləndiril-

dikdən sonra faktiki olaraq “Azərbaycan marşı” himn statusunu qazandı.

27 may 1992-ci ildə “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir.

“Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni haqqında” Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə 1993-cü il 2 mart tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 1984-cü il 12 sentyabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Dövlət Himni haqqında” Əsasnamə qüvvədən düşmüş hesab edilmişdir.

Bir qədər əvvəl qeyd etmişdim ki, Üzeyir bəy Hacıbəyli 1930-cu ildə “Şuralar Azərbaycanının 10 illiyi münasibətilə yazılmış Himno” əsərini yazır. Bu əsər haqqında uzun müddət heç bir məlumat əldə etmək mümkün olmamışdı. Sadəcə bilgi ondan ibarət idi ki, Üzeyir bəy Hacıbəyli 1930-cu ildə xor və orkestr üçün Azərbaycan himni yazmış və bu əsər 1930-cu il aprelin 28-də sovet Azərbaycanının 10 illiyinə həsr olunmuş tədbirdə müəllifin idarəsi ilə ifa olunmuşdur. Əsərin mətni də bəstəkar aiddir.

1930-cu ildə SSRİ-nin Dövlət Himni fransız şairi, anarxist Ejen Potyenin sözlərinə belçikalı bəstəkar Pyer Deqeyterin yazdığı “İnternasional” idi. SSRİ-nin tərkibinə daxil olmuş bütün respublikalarda da “İnternasional” himn sayılırdı. Respublikalarda “İnternasional” milli dilə tərcümə olunaraq ifa olunurdu. O cümlədən də Azərbaycanda “İnternasional” Azərbaycan dilinə çevrilmişdi. Yuxarıda “İnternasional”ın Azərbaycan dilində olan versiyasını təqdim etmişəm. Bu səbəbdən də 1930-cu ildə Üzeyir bəy Hacıbəylinin həm mətnini, həm də musiqisini yazdığı Azərbaycan himninə marağım xeyli yüksək idi. Çünki “İnternasional” Dövlət Himni olduğu halda, Üzeyir bəy nədən himn yazmışdı? Bu

axı mümkünsüz bir iş idi. Bəs niyə əsər yalnız bir dəfə, Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulmasının 10 illiyində ifa olunmuş və sonra unudulmuşdu?

Bütün bu suallar əsərə marağımı daha da artırır. Amma nə bəstəkarlar, nə musiqişünaslar, nə də Üzeyir bəy Hacıbəyli irsini araşdırırlar bu əsər haqqında adından başqa bir məlumata malik deyillər desəm, yanılmaram. Açıq, artıq ümidimi itirmişdim. İnanmırdım ki, nəşə əldə edə bilərəm. Bu əsərə marağım həm də ona görə sonsuz idi ki, “Kommunist” qəzetinin 30 aprel 1930-cu il tarixli nömrəsində Əsəd Tahir adlı birisi Məhəmməd Əmin Rəsulzadəyə yazdığı “Gözünə girsin!” başlıqlı məqaləsində Üzeyir bəyin Azərbaycan himnindən bəhs edirdi. “Kommunist” qəzetində dərc edilmiş məqalənin surətini tanınmış araşdırmaçı jurnalist, AXC qurucuları haqqında, mühacirət tarixinə aid olduqca qiymətli sənədləri tapıb üzə çıxaran dəyərli dostum Dilqəm Əhməd mənə vermişdi. Aşağıda həmin məqaləni bütünlüklə diqqətinizə çatdıraram.

Artıq hər yerdən əlimi üzmüşdüm. Üzeyir bəyin bu əsərini tapmaq ümidlərim puç olmuşdu.

2025-ci il sentyabr ayının 24-də böyük tarixçi alim, tarix elmləri doktoru, professor Solmaz xanım Rüstəmovə-Tohidi zəng elədi və AMEA Əlyazmalar institutunun arxivində təsadüfən Üzeyir bəy Hacıbəylinin 1930-cu ildə yazdığı Azərbaycan himnini tapdığını söylədi. Bu, inanılmaz bir xəbər idi. Solmaz xanım himn haqqında geniş araşdırma apardığımdan məlumatlıdır. Vaxtaşırı onunla zəngləşirəm, imkan düşdükcə görüşürəm, gördüyüm işlər haqqında ona məlumat verirəm. Solmaz xanım da qiymətli məsləhətlərini, tövsiyələrini əsirgəmədən əlindən gələn dəstəyi göstərir.

Solmaz xanım ölkəmizin bütün arxivlərində olduğu kimi, AMEA Əlyazmalar İnstitutunun arxivində də araşdırma apararkən Üzeyir bəyin 1930-cu ildə yazdığı Azərbaycan himninə rast gəlir. (AMEA

Ədəbiyyat İnstitutu, fond 17, saxlanma vahidi 85) Elə oradan da zəng elədi və 39 səhifədən ibarət sənədlərin surətini mənə göndərdi. Solmaz xanıma minnətdarlığımın ölçüsünü təsvir etmək üçün sözlər çox acizdir. Mən də dərhal görkəmli bəstəkarımız, professor Aydın K.Azımə zəng etdim və bu haqda ona məlumat vetdim. Dərhal görüşməyi qərarlaşdırdıq. Aydın müəllim sənədləri diqqətlə nəzərdən keçirdi. Məlum oldu ki, Ədəbiyyat İnstitutunun arxivində “Azərbaycan himni. 1930-cu il” adı ilə qorunan sənədlər Azərbaycan sovet himninin (1945) orkestrin müxtəlif alətləri üçün notları və iki səhifədən ibarət mətnidir (1930). Çox güman ki, not vərəqləri arxivdə səhvən 1930-cu ilə aid əsər kimi sənədləşdirilib.

1930-cu ilə aid Azərbaycan himninin iki vərəqdən ibarət mətni, düşünürəm ki, bu gün böyük tapıntıdır. Ümid edirəm ki, tezliklə əsərin musiqisinin də qeyd olunduğu sənədlər tapılaraq üzə çıxacaq.

Üzeyir bəy Hacıbəylinin yazı makinasında çap etdiyi vərəqlərdə əsərin mətni ilə yanaşı, o dövrə aid qiymətli məlumatlar da öz əksini tapmışdır. Sənəddə 1930-cu ildə Azərbaycanda istifadə olunan latın əlifbası ilə qeyd olunub:

Şura Azərbaycanının 10 illiyi
münasibətilə yazılmış Himno.

Müsənnif və bəstəkarı:
Üzeyir bəy Hacıbəyli.

Müsənnif, yəni musiqiyə uyğunlaşdırılmış mətnin müəllifi. Üzeyir bəy bu mətnin poeziya nümunəsi olmadığına işarə edərək bildirir ki, mətn musiqiyə uyğunlaşdırılıb. Üzeyir bəy bir çox əsərlərində bu üsuldən istifadə edərək mətnləri özü yazmışdır.

Mətn yazılmış vərəqin üzərində bir neçə möhür və şamp var. Eyni zamanda yuxarı hissədə qırmızı qələmlə kiminsə imzası var. Vərəqin orta hissəsində Senzura idarəsinin “Ədəbiyyat şöbəsi müdiri” şampı, qırmızı qələmlə kiminsə imzası, “25. III. 1930-cu il” sözləri qeyd olunub.

Sol tərəfdə olan üçkünc şampın yazılarını oxumaq mümkün deyil.

Qeyd etməliyəm ki, o dövrdə bütün əsərlər yoxlamadan keçirilər və belə şamp, möhür və imzadan sonra çapa, səhnədə ifa olunmağa, radio efirində səslənməyə buraxılırdı.

Əsər Himno (Himn) adlansa da, janr və forma etibarı ilə tamamilə başqadır. Yəni 4 hissəli kontata janrında yazılıb. Mənbələrdə əsərin üç hissədən ibarət olduğu göstərsə də, əslində, bu əsər dörd hissədən ibarətdir.

Birinci hissə: Cəngə dəvət;

İkinci hissə: Cəng;

Üçüncü hissə: Qurbanlara xatirə;

Dördüncü hissə: Təbrik.

Yuxarıda qeyd etdiyim kimi, Üzeyir bəy Hacıbəyli 1930-cu ildə bu əsəri Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulmasının 10 illiyinə həsr edərək yazmışdır. Əsər xor və simfonik orkestr üçün yazılıb. 1930-cu il aprelin 28-də Azərbaycan SSR-in 10 illiyinə həsr olunmuş tədbirdə Üzeyir bəyin idarəsi ilə ifa olunub. Sonrakı dövrlərdə bu əsərin bir daha ifa olunması haqqında heç bir məlumat tapılmamışdır. Belə çıxır ki, Üzeyir bəyin 1930-cu ildə yazdığı himn yalnız bir dəfə, Azərbaycan SSR-in 10 illik tədbirində ifa olunub.

Görəsən, Üzeyir bəy bu əsəri niyə himn adlandırıb? Əsər forma və janrına görə dörd hissəli kontatadırsa, niyə himn kimi təqdim olunub? Məgər Üzeyir bəy himn nə olduğunu bilmirdi? 1919-cu ildə “Azərbaycan marşı”, 1945-ci ildə Azərbaycan SSR Dövlət Himnini yazan dahi Üzeyir bəy himnin nə olduğunu bilmirdi?

Bütün bu suallara cavab tapmaq üçün Əsəd Tahirin yuxarıda qeyd etdiyim “Kommunist” qəzetinin 30 aprel 1930-cu il tarixli sayında dərc olunan “Gözünə girsin!”

Məhəmməd Əmin Rəsulzadəyə”. məqaləsinə diqqət yetirmək lazımdır. Hansısa manqurt Əsəd Tahirin məqaləsini olduğu kimi təqdim edirəm:

Gözünə girsin!
Məhəmməd Əmin Rəsulzadəyə.

Dünən tərəndən elə bir zərbə endirildi ki, loğman belə çarəsini bulamaz!! Dünən imdiyə kadar ədyan nəzarəti və məşixəti islamiyyə vasitəsilə çadralara kapatdığı türk qızları artıq murdar hökmranlığın devrindəki “müsəlman xanımlarına məxsus kapalı lojalarda” oturmamış, qol biləklərini çırmamış, səhnəyə çıxmışlardı! Sən-cə bunlar nə etsəydi yaxşı idi?

Bunlar türk qadınlarının azadlıq rəqsini oynayırdılar. Sən-cə, bunları oynadan kimdir?

On yaşlı Azərbaycanın, 10 yaşlı incə sən'ətinə xidmət edən, 10 illik nailiyyətləri öz musiqisində əks etdirən, türk dirijorları. Sən-cə, bunlar nə çalırdı?

O kor gözlərlə bu dirijorların çubuğundan çıxan ahəngə baxsan, türk qızlarının hərəkətlərindəki həyat ritmini görsən, hiddətindən gözlərin qatıq piyaləsi kibi ağarar, saçların-əlindən lovğalıqdan başqa bir şey gəlməyən hind toyuğunun quyruğu kibi qabarardı!

Bilirsənmi?

Keşmişdə üzərində “RUSKOYE MUZİKALNOYE UÇİLİŞŞE” yazılmış bina-da imdi yüzlərcə türk qızı oxuyur! Bilirsənmi?

Azərbaycanın 10 illik bayramı gecəsi, bu türk qızları nə edirdilər?

Hardan biləcəksən!!!

Bu yeniliklər sənin kibi ağzı karvansara qapısı qadar enli, beyni iynə gözü qadar dar, qalın qafaların başına sığısacaq deyildir! 200-ə qadar türk qızı Azərbaycan himnosu okuyurdu!

Hələ bu himnonun kim tərəfindən yazıldığını bilsən, bağrın çatlar!! Onu Üzeyir Hacıbəyli yazmışdır. O Üzeyir ki, sənin çıkardığın mürtəci “Azərbaycan” qəzetəsinə müvəqqəti müdirlik edirdi. O Üzeyir imdi çıkışda bulunaraq öz təşəbbüsü ilə

Azərbaycan 10 illiyi himnosu yazmış, türk qızlarına okutdurur və özü dirijorluq edir.

Görürsənmi? Vaktilə bel bağlamaq istədiyiniz adamlar belə sizə nifrət edərək, sizdən yüz çevirmiş və Şuralar Azərbaycanının mədəni quruluşu işlərində ən aktiv iştirak edir!

Bilirsənmi? Metropolun oyun havaları çaldırlarında yumruq zorilə şonsonetdigin Gülablı kəndlisi Qurban, imdi cümhuriyyətin əməkdar aktyoru olmuşdur. (Tarzən Qurban Pirimov nəzərdə tutulur-K. Ş.)

Bilirsənmi? Dirijor Maqomayev, (tanınmamış olmasan) imdi türk qadınları üçün azadlıq rəqsi yazmışdır. Bu rəqsdəki zərbələr o qadar qüvvətli ki, o qadar kəskindir ki, Molla Əbdül Əlilərin xutbə və mev'izlərilə əsirlikdə sakladığın türk qadınlarının zəncirini əbədi qırmış olur!

Hələ bu zərbələrdə nə var! Bu gecə dördlük taxta qədər qalın qafandan öylə zərbə endirildi ki, onsuz da sərxoş başının Azərbaycandakı nailiyyətlər qarşısında əbədilik fırlanacağına və səni, dərdin çoxluğundan, yenə də bir badə şərab üçün İstanbul şantanlarına atacağına şübhə yoxdur!

Bu gecə sana ancaq Şuralar Azərbaycanının yetişdirə biləcəyi və yetişdirdiyi gənc dirijor Əfrasiyabın son çıxışı son zərbə oldu. (Əfrasiyab Bədəlbəyli nəzərdə tutulur-K.Ş.) Bircə onun musiqisindəki inqilab marşlarını, Marselyozaları, İnternasionalları eşitseydin!!! Bircə onun qol-qanat açaraq 70 nəfərlik simfonik orkeströsünü bir oyuncaq kibi idarə etdiyini görseydin!!!

Bircə onun əlindəki çubuğun fırlanmasına bakseydin!

Bu musiqinin qüvvəsi qarşısında, sən də bilaxtiyar ayağa qalkar və sonra pəşiman bir it kibi əbədilik üz üstə düşərdin!

Çok söz söyləməyəcəyəm!

Şuralar Azərbaycanının yetişdirdiyi gənc və inkilabçı dirijor Əfrasiyabın çubuğu gözünə girsin!!!

Əsəd Tahir”.

Bu manqurt, şərəfsiz Əsəd Tahirin yazısını olduğu kimi, hec nəyi dəyişmədən diqqətinizə çatdırdım. Düşünürəm ki, himnin nə olduğunu, janrını, formasını, mahiyyətini dərindən bilən Üzeyir bəy Hacıbəyli, yazıda qeyd olunduğu kimi, öz təşəbbüsü ilə deyil, tapşırıq əsasında belə bir əsər yazıb və tapşırıq verənlərin göstərişi ilə əsəri himn adlandırıb. 1919-cu ildə Üzeyir bəy misilsiz himn nümunəsi yaradaraq “Azərbaycan marşı”nı yazmaqla mövzuya dərindən bələd olduğunu sübut etdi. Ona görə də dahi Üzeyir bəy Hacıbəylinin dörd hissəli əsərini, forma etibarını ilə kontatanı himn adlandırması suallar yaradır.

Mənə elə gəlir ki, bu əsəri yalnız bir dəfə ifa etmək üçün sifariş veriblər. Musiqisindən xəbərsiz olduğuma görə əsərin bədii keyfiyyəti haqqında heç nə deyə bilmirəm. Ümid edirəm ki, nə zamansa bu əsərin notları da tapılar və musiqişünaslar əsər haqqında sözlərini deyərler.

Əsərin mətni haqqında isə yalnız onu deyə bilərəm ki, dövrün tələbinə uyğun yazılmış, musiqiyə uyğunlaşdırılmış mətndir.

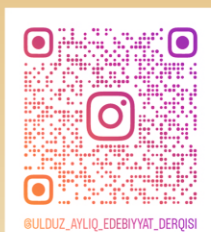
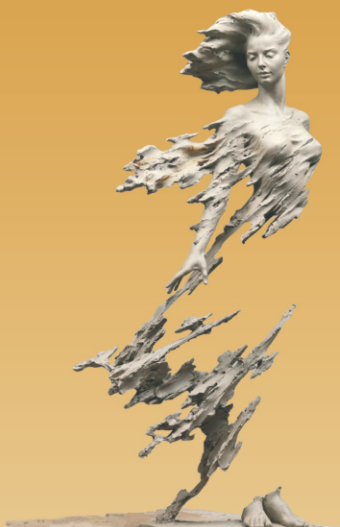
Düşünürəm ki, bu əsəri Üzeyir bəyə “Kommunist” qəzetində Məhəmməd Əmin Rəsulzadəyə xitabən məqalə yazmaq üçün sifariş veriblər. Ona görə də əsər bir dəfə ifa olunub, məqalə yazıldıqdan sonra unudulub. Çünki 1930-cu ildə SSRİ-nin rəsmi Dövlət Himni “İnternasional” olduğu halda (o cümlədən də Azərbaycan SSR-in Dövlət Himni “İnternasional” idi), əlavə himn yazmaq mümkünsüz idi. Görünür, Məhəmməd Əmin Rəsulzadəyə sosialist inqilabının təntənəsini göstərmək üçün, hətta AXC himninin müəllifi Üzeyir bəyin sovet Azərbaycanı himnini yazmasını bəyan edərək belə bir əsərin meydana çıxmasını vacib sayıblar. Bu gün gəldiyim qənaət bundan ibarətdir. Dörd hissəli kontatanın himn adlandırılmasını və yalnız bir dəfə ifa olunmasını başqa cür izah eləməkdə çətinlik çəkirəm.

Dərgidə Sərgi

Əliş Məmmədov

*1988-ci ildə Rusiya Federasiyasında doğulub.
Saransk Rəssamlıq Məktəbini bitirib.*

ISSN 0134-522 İNDEKS AZ 1000
QİYMƏTİ: 2 AZN